

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2015 • 16 €

Radikalisoitua yhteiskunta valokuvassa

Neuvotteluja kansallisesta itsemääräämisoikeudesta

Monikansalliset yritykset ylijärjestyksen rakentajina

Uusliberalismi valtion monopolin murtajana

Historian käyttö kansainvälisessä politiikassa

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

113. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Janne Virkkunen (pj), Marja Jalava, Risto Jussila, Petri Karonen,

Sari Katajala-Peltomaa, Kaarina Palojärvi

Ulkoasu: Miia Huttu

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Harmaan ajan tiede 225

Artikkelit

Anne Ollila, Kuohuntaa kaupungissa – Valokuvia 1900-luvun alun Helsingistä 227

Jyrki Ruobomäki, Pohjois-Irlanti ja Ahvenanmaa – Kaksi tulkintaa kansansuvereniteetista 239

Petri Paju, Monikansallinen yritys ja siteet länteen – IBM Suomessa ja Länsi-Euroopassa 1940-luvun lopulla ja 1950-luvulla 251

Pasi Nevalainen, Telealan suuri murros ja Suomi 270

Heino Nyyssönen ja Jussi Metsälä, Historian uusi rooli kansainvälisessä politiikassa – onko seläistä? 282

Katsaukset

Anssi Halmesvirta, Sándor Márai ja Suomen talvisota 296

Kimmo Rentola, Syvä valtio, globaalihistoria ja aika 301

Keskustelua

Jorma Kalela, Hayden White ja historian hyöty 308

Mikko Heikkilä, Fennoskandian kielellistä esihistoriaa käsittelevästä väitöstutkimuksesta 311

Syväluotaus

Matti Peltonen, Mitä aikaa on tämä? 313

Arvioita

Jukka Korpela, Idän orjakauppa keskiajalla – Ihmisryöstöt Suomesta ja Karjalasta (*Ulla Mollanen*) 317

Ulf Sundberg, Utkast till svenska historieverk – Ericus Olai – 2008 (*Marko Lamberg*) 318

Tuukka Perhoniemi, Mitan muunnelmat – Miten määritämme maailmaa, ihmistä ja tietoa (*Marko Nenonen*) 319

Harri Kalha ja Harri Tahvanainen, Nimettömät – Kansanvalokuvauksen maaginen maailma (*Olli Kleemola*) 320

Petri Jussila, Tilastomies torpparien asialla – Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajattelu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välissä (*Sakari Heikkinen*) 322

Lasse Erola, Unohdetut olympiavoittajat – Taidekilpailut olympiakisoissa 1912–1948 (*Pia Koivunen*) 323

Perttu Häkkinen ja Vesa Iitti, Valonkantajat – Vä lähdyksiä suomalaisesta salatiiteestä (*Antti Harmainen*) 325

Helena Pilke ja Olli Kleemola, Elämää juoksuhaudoissa – Sotilaiden hovit ja harrastukset jatkosodan rintamalla (*Ilari Taskinen*) 327

Visa Heinonen ja Matti Peltonen (toim.), Finnish Consumption – An Emerging Consumer Society between East and West (*Laura Hollsten*) 329

Jouko Kokkonen, Suomalainen liikuntakulttuuri – Juuret, nykyisyys ja muutossuunnat (*Erkki Vasara*) 330

Tiedemaailma

Katariina Lehto, Lääkekasvien liike ja lumous uuden ajan alussa 333

Heidi Kurvinen, Uusi päätoimittaja aloittaa vuodenvaihteessa 334

Heidi Kurvinen, HAikin kannelle uusi suunnittelija 335

Kansi: Valokuvaaja Emil Rundman kuvasi suomalaisten tunteja suurlakon aikana. Kuvassa helsinkiläisiä mielenosoittajia marssimassa Mikonkadun kautta Rautatien torilta Senaatintorille. Kuvaaja: Emil Rundman. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat HK19390314:8.

Harmaan ajan tiede

Jos arki on viime vuosina tuntunut entistäkin harmaammalta, tuntemukselle on hyvät syynsä: oliapa aiheena talous, hyvinvointiyhteiskunta tai kansallinen turvallisuus, huonoja ja perusturvallisuudentunnetta heikentäviä uutisia on piisannut eikä valoa tunnu näkyvän tunnelin päässä. Vanhat toteamukset siitä, että mikään ei ole niin varmaa kuin epävarmuus eikä mikään ole niin pysyväistä kuin muutos, tuntuvat osoittautuneen tosiksi monin eri tavoin.

Paistoipa ulkona miten kirkas aurinko tahaansa, harmaa tuntuu vakiinnuttaneen asemansa 2000-luvun alun suomalaisessa maisemassa ja rakennetussa ympäristössä – sekä ilmeisesti myös mielenmaisemissa. Kun katselen kotikuntani Laukaan toistaiseksi uusinta omakotitaloaluetta tai kirkonkylään rakennettavaa uutta päiväkotia, yleisilme on harmaa ja sen raskautta korostavat mustat katot. Mietin, millaista on asua ja elää tuollaisessa ympäristössä marraskuun tai sydäntalven hämärässä. Kun matkustellessani majoitun uusissa hotelleissa tai kuljen julkisissa tiloissa eri puolilla maata, näen paljon harmaata, mustaa ja ylipäänsä tummia tai oudon haaleita värejä – kirkkaatkin pinnat ovat usein vaalean- tai likaisenharmaita tai sitten kylmän teräksisiä. Kaksi sijaisuusvuotta Åbo Akademien Arken-rakennuksen uumenissa toivat puolestaan monta kertaa mieleen, että Strömsö kirkkaine väreineen on todellisuuspakoista propagandaa. Ja kun matkustan Tukholmaan me-

dioissa hehkutetulla uudella laivalla, koen sen paitsi sokkeloiseksi myös värisävyiltään turhan valjuksi tai suorastaan hämäräksi. Mutta laivan sisustus vastaakin täysin sitä, mitä kuvaa postin kantamat huonekaluliikkeiden mainokset ja sisustuskuvat ovat 2000-luvulla suomalaisiin koteihinkin markkinoineet.

En ole taidehistorioitsija, mutta liitän nykyarjesta tekemäni havainnot tietoihini siitä, miten aineellisen kulttuurin tuotteet voivat heijastella aikakauden henkisiä tunteja ja varsinkin koettuja kriisejä. Myöhäiskeskiajan Euroopassa riehunut musta surma jätti varjonsa kirkkotaiteeseen nopeasti yleistyneenä kuolemantanssiaiheena, jossa kalmot tanssivat elävien kanssa tai taluttivat näitä hautaa kohti ikään, sukupuoleen tai yhteiskunnalliseen asemaan katsomatta. Värikkäät keskiaikaiset kirkkomaalaukset alkoivat puolestaan näyttäytyä kyseenalaisilta ja alkeellisilta luterilaisessa kulttuurissa. Puhdistetun ja karsitun uskonharjoituksen ihanne johti monessa kirkossa siihen, että alkuaan koristellut ja kirjavat seinät kalkittiin vitivalkoisiksi.

Nyky-Suomessa harmaatakin harmaampi arki tuntuu langenneen pitkiksi ja raskaiksi varjoiksi myös yliopistojen ylle. Vaikka yliopistoissa on menneinä vuosina otettu käyttöön erilaisia ylhäällä kehiteltyjä tehostamistimenpiteitä, se ei tunnu riittävän, vaan Suomessa tiedettä tehdään ja korkeampaa koulutusta annetaan yhä epävarmemmissa puitteissa varsinkin, mitä tu-

lee perusrahoituksen riittävyteen. Akateeminen uravalinta on tuskin koskaan ollut useimmille pelkkää tanssia ruusuilla, mutta 2000-luvun Suomessa yksittäinen tutkija, väitöskirjantekijä tai perustutkinto-opiskelija saa olla entistään epävarmempi paitsi omasta urakehityksensä myös oppiaineensa toimintaedellytyksistä.

Epävarmuutta lisää se, etteivät modernin yhteiskunnan kehityskulut huimista tiedollisista ja teknisistä edistysaskeleista huolimatta tunnu olevan kenenkään hallittavissa tai edes ennakoitavissa. Suomessa viimeisimmät eduskuntavaalit hallituksenmuodostamiseen osoittivat, miten mahdotonta poliitikkojen on paitsi kuvata tilanne rehellisesti myös etsiä ja löytää muita ongelmanratkaisukeinoja kuin maneereiksi käyneet ajatukset leikkauksista, säästöistä ja toimintayksiköiden yhdistämisistä, vaikka juuri tällaisista puheista vaalien alla otettiin etäisyyttä.

Talouspoliittisissa puheissa vilahdellut ajatus sadasta lisätyötunnista oli kohdallani totta viime vuonna Tukholman yliopiston palveluksessa: Ruotsissa virallinen vuosityöaika oli todella 1700 tuntia eikä 1600 tuntia, mikä on laskennallinen kokonaistyöaika Suomen yliopistoissa. En kuitenkaan voi parhaalla tahdollanikaan väittää, että olisin saanut – tai että edes koko oppiainemme – olisi saanut noilla lisätunneilla aikaiseksi enemmän niitä tuloksia, joilla laatua määrittäen mitataan. Paljon riippuu myös siitä, miten työ organisoidaan.

Historiantutkijan näkökulmasta muutokset, uhkavut ja elämänhallinnan vaikeudet ovat aina olleet mukana yhteiskunnassa kuin yhteiskunnassa. Historia ei ole niinkään suoraviivaista edistystä ja kehittymistä kuin sopeutumisyrittäisiä muutoksiin. Varsinkin ympäristöhistoriallinen tutkimus, ehkä tunnetuimpana esimerkkinä Jared Diamondin *Romahdus*, on tuonut esiin tilanteita, joissa yhteiskuntien ja yhteisöjen so-

peutumisyrittäykset eivät ole onnistuneet tai niitä ei ole osattu edes kokeilla.

Erilaisia kriisejä on koettu aina. Itse olen ikäpolveni tavoin välttynyt suomalaisen yhteiskunnan itsenäisyyden ajan pahimmilta kriiseiltä – siis sisällissodan ja sotien vuosilta, mutta varhaislapsuuttani varjosti öljykriisi ja sen käynnistämä lama. Silti muistoni 1970-luvusta eivät ole harmaita eivätkä ankeita, vaan hyvinkin värikkäitä. Vanhat valokuvat osoittavat muisti- ja mielikuvani oikeiksi: 1970-luvulla elettiin sellaisen väriloiston keskellä, että myöhemmin aikoina sen jälkiä on pitänyt peitellä vähän samaan tapaan kuin uudella ajalla kätettiin katolista kuvamaailmaa valkean maalin alle.

Myös meillä 2000-luvun ihmisillä tuntuu olevan alitajuinen tarve hakea turvaa väreistä. Kiinnitin jo joitain vuosia sitten huomiota siihen, miten erilaiset värikkäät pöllöaiheet tuntuivat tuijottavan vastaan mitä moninaisemmista esineistä ja tavaroista, ja nyt niiden määrä tuntuu vain kasvaneen. Tulkitsen ehkä liikaa, mutta pöllön, viisaudenjumalattaren symbolin, putkahtaminen populaarikulttuurin arkikuvastoon ja kotien arkiesineistöön voi viestiä tarpeesta löytää viisautta tilanteessa, jossa se tuntuu kadonneen kriisien alle.

Yliopistotkin voivat halutessaan toimia harmaan ajan värikkäinä pöllöinä, viisauden jakajina. Ei yliopistoissa sitä paitsi olekaan vaivuttu apatiaan kaikkien säästöpuheiden keskellä, vaan väki jatkaa arkista puurtamistaan, tosin aika ajoin oloistaan oikeutetusti napisten. Yliopistojen pitäisi vain saada oikea autonomia ja myös enemmän johtajia, jotka muistavat kertoa tarpeista ja ideoista myös alhaalta ylöspäin.

MARKO LAMBERG

marko.lamberg@uta.fi

marko.lamberg@historia.su.se

Artikkelit

Anne Ollila

Kuohuntaa kaupungissa

VALOKUVIA 1900-LUVUN ALUN
HELSINGISTÄ

Valokuvaaja Emil Rundman (1867–1942) tallensi kamerallaan suomalaisen yhteiskunnan radikalisoitumisen ja kansalaisten mielenilmaukset venäläisiä viranomaisia vastaan vuosina 1902–1906. Valokuvien keskiössä on Senaatintori, koska se oli Helsingin tärkein aukio ja keskuspaikka. Suurlakon aikana syksyllä 1905 hän kuvasi mielenosoittajia myös Rautatientorilla. Anne Ollila tarkastelee artikkelissaan Rundmanin kuvaustoimintaa ja valokuvien käyttöä vastarinnan välineenä.

Emil Rundmanin (1867–1942) 1900-luvun alussa ottamista valokuvista voi jäljittää sitä prosessia, miten suomalainen yhteiskunta radikalisoitui ja kuinka kaupunkitila otettiin haltuun mielenosoituksilla. Lisäksi kuviin on tallennettu kansalaisten erilaisia keinoja osoittaa mieltään venäläisiä

Dosentti Anne Ollila työskentelee kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa. Sähköposti: anne.ollila@utu.fi.

viranomaisia vastaan. Kuvat muodostavatkin tärkeän lähdeaineiston, kun halutaan analysoida 1900-luvun alun kaupunkikuvausta ja valokuvajien toimintaa kansanjoukkojen kuvaamisessa. Kuvaustyön arkisempaa puolta edustaa Emil Rundmanin toiminta ateljeekuvaajana. Hän oli perustanut kuvausateljeen lokakuussa 1899 Aleksanterinkadulle. Paria vuotta myöhemmin Rundman muutti kuvaamonsa Pohjoisesplanadille,¹ vastapäätä Ruotsalaista teatteria. Ateljeekuvaajana toimiminen tarkoitti käytännössä sitä, että Rundman² ansaitsi elantonsa ottamalla henkilökuvia.

Kiinnostavaa on, miksi yksi valokuvaaja keskittyi systemaattisesti kuvaamaan mielenosoituksia. Kuinka kuvia käytettiin kuvaustilanteen jälkeen ja miten Rundman hyödynsi kuva-aineistojaan? Voi ajatella, että Rundman toimi uutiskuvaajan tavoin lähtemälle kadulle, kun väkijoukot alkoivat kokoontua. Mutta Rundmanin ottamia kuvia ei julkaistu lehdissä, vaan kuvilla oli toisenlainen käyttötarkoitus. Rundman painatti kuvansa postikorteiksi, ja näitä postikorttikuvia

1. Sven Hirn, *Ateljeesta luontoon. Valokuvaus ja valokuvaajat Suomessa 1871–1900*. Suomen valokuvataiteen museon säätiö 1977, 96–97.

2. Valokuvataiteen museon internetsivuilta, <http://kukakuvasi.valokuvataiteenmuseo.fi/> (21.10.2014), on perustiedot Emil Rundmanista. Hän oli kotoisin Nurmijärveltä, isä oli tilanomistaja ja vehnäkauppias. Rundmanin tie valokuvaajaksi alkoi harrastustoiminnan kautta, sillä hän oli Amatörfotografklubben i Helsingforsin jäsen vuosina 1896–1898.

kaupattiin jälleenmyyjien välityksellä ympäri Suomen.

Rundmanin kuvat liittyivät vastarintatoimintaan, joka alkoi Suomessa helmikuun manifestin jälkeen keväällä 1899. Tällöin käynnistettiin laajamittainen painotuotteiden valmistaminen, jonka näkyvin muoto olivat postikortit. Tunnetuin kuva-aihe oli Eetu Iston maalaus Hyökkäys, jota levitettiin sekä painokuvina että postikortteina.³ Näin suomalaisten vastarinta konkretisoitui kuvina ja painotuotteina, ja visuaaliset aineistot muodostuivat tärkeäksi keinoksi osoittaa mieltä venäläistoimenpiteitä vastaan. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että suosituimpia kuvia myytiin useita tuhansia kappaleita.

Seuraavaksi analysoin Rundmanin kuvaustoimintaa ja kuvien käyttämistä vastarinnan keinona: Miten valokuvat nivoutuivat poliittiseen aktivoitumiseen ja kuinka kuvia hyödynnettiin vastarinnan lietsomisessa? Aineistona toimivat Museoviraston kuvakokoelmiin tallennetut valokuvat.⁴

Rundmanin kuviin liittyy keskeisiä lähdeanalyysiä koskevia kysymyksiä. Kuvista voi hahmottaa mielenosoitusten ja mielenilmausten keinot 1900-luvun alussa sekä Rundmanin tavan kuvata näitä tilanteita. Analyysi muuttuu kuitenkin monipuolisemmaksi, kun erilaisia lähteitä lukee ristiin ja konstruoi kuvien merkitystä sekä käyttötarkoitusta. Sanomalehdistä voi analysoida valokuvaajan liiketoiminnan ehtoja, kuvapostikorttien mainontaa ja levitystä sekä aikakauden ilmapiiriä. Kuvia kontekstualisoimalla⁵ tulkinta syvenee ja monipuolistuu.

Radikalisoitumisen tiellä

Huhtikuussa 1902 Senaatintorilla alkoi tapahtua. Kansalaiset osoittivat mieltään uutta asevelvollisuuslakia vastaan, kun kutsuntoja yritettiin ensimmäisen kerran järjestää uuden asevelvollisuuslain säätämisen jälkeen. Helsingissä kutsunnat alkoivat huhtikuun 17. päivänä Kaartinmaanesissa, missä Rundman otti ensimmäiset valokuvat kutsuntoja vastustavista mielenosoittajis-

ta. Seuraavana päivänä väkijoukko kerääntyi Senaatintorille, missä Rundman kuvasi tapahtumien kulun. Poliisit eivät pystyneet pitämään yllä järjestystä, joten paikalle tuli kasakoita Töölön kasarmilta. Kasakat yrittivät hajottaa väkijoukon ratsupiiskoilla, mutta mielenosoittajat eivät suostuneet poistumaan vaan he siirtyivät sivukaduille ja palasivat sitten taas torille. Tilanne rauhoittui vasta illalla.

Kasakkamellakaksi kutsuttu mielenosoitus ei tapahtunut spontaanisti, vaan sitä oli lietsottu pidemmän aikaa. Monet suomalaiset pitivät vuonna 1901 säädettyä uutta asevelvollisuuslakia laittomana, minkä vuoksi kutsuntaikäisiä nuoria miehiä kehoitettiin kieltäytymään kutsunnoista. Lisäksi alettiin suunnitella mielenilmauksia. Syksyllä 1901 organisoitu perustuslaillisten kagaali johti laittomien kutsuntojen vastustamista levittämällä lentolehtisiä ja kirjelmiä.⁶ Helsingin kasakkamellakan lisäksi laitto-

3. Pekka Rönkkö, *Isto. Eetu Isto (1865–1905) ja Hyökkäys (1899)*. Pohjoinen 1990, 41, 118–119, 140–144. Iston maalauksessa Suomi-neito seisoo rantakalliolla sylissään lakikirja, jota repii kaksipäinen kotka. Taustalla näkyvät mustat pilvet ja myrskyävä meri.

4. Museoviraston kuvakokoelmat, www.kuvakokoelma.fi/pictures/ (15.10.2014), josta löytyy Rundmanin ottamia kuvia Senaatintorilta ja Rautatientorilta. Kasakkamellakasta on 16 valokuvaa ja suurlakosta 20 valokuvaa sekä muutamia yksittäisiä kuvia muista tilanteista. Internetissä on siis katsottavissa osa Rundmanin valokuvista, mutta Museoviraston Musketti-tietokannassa ja kuvakokoelmissa on lisää Rundmanin ottamia kuvia, joista parhaat otokset on laitettu internetiin. Samoja valokuvia on Helsingin kaupunginmuseon kuvakokoelmissa sekä Finnatietokannassa.

5. Kontekstualisoivasta kuvatutkimuksesta ks. myös John Tagg, *The Burden of Representation*. Macmillan 1988, 2–5; Johanna Frigård, *Alastomuuden oikeutus. Julkistettujen alastonkuvien moderneja ideoita Suomessa 1900–1940*. SKS 2008, 15–16; Anne Ollila, Valokuvat historiatietoisuuden rakentajana. Turku C. J. Schoultzin kaupunkikuvissa. *Kasvatus ja aika* 3 (2011), 82–83.

6. Seppo Zetterberg, *Viisi laukausta senaatissa. Eugen Schaumannin elämä ja teko*. Otava 1988, 189; Rönkkö 1990, 41–42, 48; Marja Ylönen, *Pilahistoria. Suomi poliittisissa pilapiirroksissa 1800-luvulta 2000-luvulle*. SKS 2001, 75, 77–78.

Kuva 1. Kasakat Senaatintorilla asevelvollisuutta vastustaneiden mielenosoituksessa. Kuva: Emil Rundman. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat HK19420918:355.

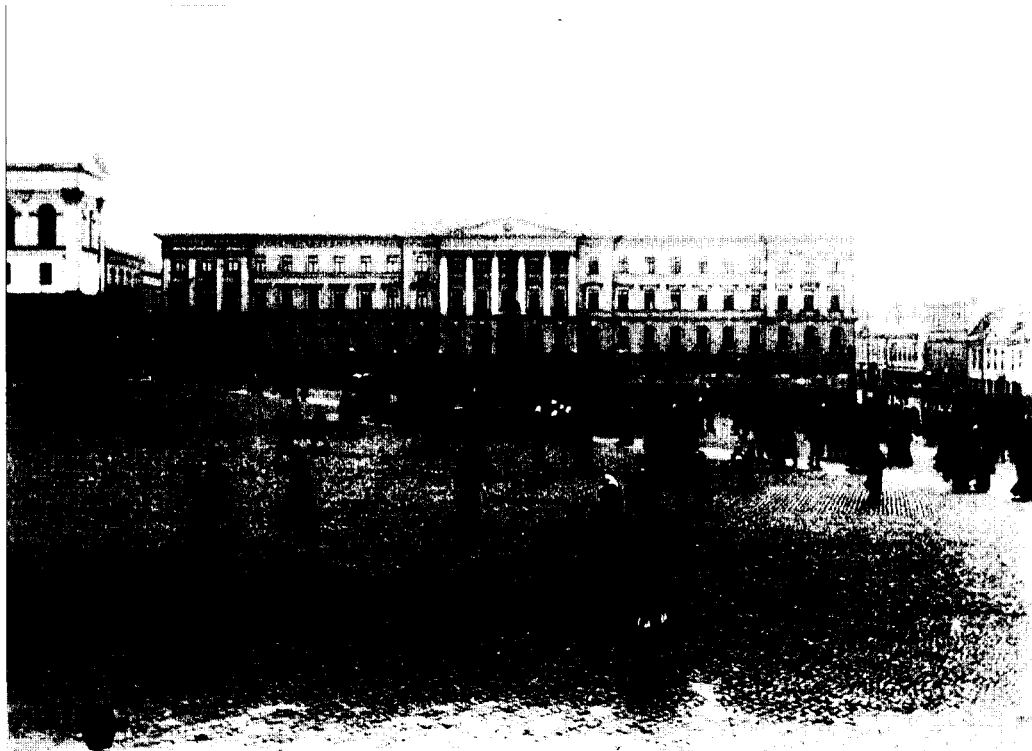
mia kutsuntoja vastustavia mielenosoituksia järjestettiin myös muualla Suomessa. Kasakka-mellakkaa on kuvailtu ja kommentoitu yksityiskirjeissä, joista tunnetuimpia on Gustaf Strengelin 28.4.1902 Sigurd Frosterukselle lähettämä kirje: "Kuljen pitkin espl[anadia] klo 4:n ajoissa, kun juoksevat ihmiset huutavat kasakoiden olevan tulossa. Kuuluu kavioiden kumina ja samassa ne ajavat täyttä ravia pitkin Aleksanterinkatua ja kaartavat senaatintorille [...] Tori on täynnä ihmisiä samoin kuin sivukadutkin [...] Kasakpartiot ratsastavat väkijoukkoon piiskat kohollaan hajottaakseen sen. Huutoja, kirkumista ja brutaalia naurua [...]"⁷

Rundmanin kuvasarjasta voi hahmottaa Senaatintorin tapahtumat. Aluksi Rundman jalkautui mielenosoittajien keskelle, jolloin hän kuvasi mielenosoittajia katutasosta. Kasakkojen saapuessa paikalle Rundman on vetäytynyt

kauemmas ja noussut yliopiston portaille, jotta kasakat eivät häiritsisi kuvaamista. Sen jälkeen Rundman kuvasi kasakat ratsuineen, kun he järjestyivät riviin torin laidalla. Seuraavaksi Rundman tallensi kamerallaan kasakoiden hyökkäyksen väkijoukkoa kohti, jolloin osa mielenosoittajista pakeni Nikolainkirkon portaille. Myöhemmin hän otti lisää kuvia kasakoista, mutta nyt hän on taas vaihtanut paikkaa siirtymällä Nikolainkirkon portaille.⁸ Paikanvaihdosten myötä kuvakulma muuttui. Kun Rundman kuvasi mielenosoittajia katutasolla, hän oli itsekin kuin yksi mielenosoittajista. Mutta Rundman oli varovainen, ja hän kuvasi väkijoukkoa takaapäin, joten kuviin ei tallentunut henkilöiden kasvoja.

7. Zetterberg 1988, 191.

8. Museoviraston kuvakokoelmat, www.kuvakokoelma.fi/pictures/ (15.10.2014).

Kuva 2. Punainen leijonalippu Senaatin lipputangossa Bobrikovin kuolinpäivänä. Kuva: Emil Rundman. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat HK19400610:6.

Kuvaajalla oli syytä varovaisuuteen. Jos hän olisi ottanut kasvokuvia mielenosoittajista, kuva olisi voitu käyttää henkilöiden tunnistamiseen. Valokuvia olisi voitu käyttää todisteina mielenosoittajia vastaan ja langettaa heille tuomioita. Näin oli tapahtunut Ranskassa vuonna 1871, kun Pariisin kommuuni nousi kapinaan hallitusta vastaan. Kommuunin jäsenet kuvauttivat itsensä voimantunnonaan kapinan alkuvaiheessa. Kapinan epäonnistuttua Pariisin poliisipäällikkö jäljitti valokuvien perusteella kommuunin jäseniä ja ammutti heidät.⁹ Suomessa mielenosoittajille olisi voitu määrätä sakkoja esivallan vastustamisesta.

Paria vuotta myöhemmin Rundman kuvasi Senaatintorilla toisenlaisen mielenilmauksen kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin murhan jälkimainingeissa. Eugen Schauman oli ampuanut Bobrikovia senaatissa kesäkuun 16. päivänä

1904. Hän kuoli seuraavana päivänä, jolloin senaatintalon salkoon nostettiin punainen leijonalippu¹⁰. Myös valtionpankin ja valtionarkiston saloissa liehui hetken aikaa punainen leijonalippu. Liputus kesti vain vajaan puoli tuntia ennen

9. Martti Lintunen, Poliittinen kuva. Teoksessa Ritva Keski-Korhonen (toim.) *Valokuvauksen vuosikirja 1988*. Suomen valokuvataiteen museon säätiö 1988, 22–23; Mary Warner Marien, *Photography. A Cultural History*. Laurence King Publishing 2006, 113–115. Pariisissa oli jo aikaisemmin kuvattu kansalaisten kapinointia, sillä kesäkuussa 1848 valokuviiin oli tallennettu katunäkymiä barrikadeineen ja niitä puolustavine väkijoukkoineen. Walter Guadagnini (toim.) *Photography. The Origins 1839–1890*. Skira 2010, 86–87.

10. Sinivalkoinen ei ollut vielä vakiintunut Suomen lipun väreiksi, vaan kilpaileva vaihtoehto punakeltainen (Suomen leijona punaisella pohjalla) sai myös runsaasti kannatusta. Väri vaihtoehtojen kilpailusta ks. Matti Klinge, *Suomen sinivalkoiset värit*. Otava 1982, 7–82.

kuin liput poistettiin, mutta Rundman ehti kuvata rakennukset lippuineen. Siten hän tallensi muiston siitä, kuinka suomalaiset juhlivat Bobrikovin kuolemaa. Myös monissa Helsingin ravintoloissa riemuuttiin tuona päivänä. Esimerkiksi Jean Sibelius seurueineen joutui pikkutunneilla Eerikinkadun poliisiasemalle heidän jatkettuaan juhlintaa kadulla.¹¹

Rundman kuvasi suomalaisen yhteiskunnan asteittaista radikalisoitumista, joka oli alkanut helmikuun manifestista vuonna 1899. Suomen autonominen asema muuttui, sillä manifestilla keisarikunnan yleisvaltakunnalliset lait ulotettiin koskemaan myös Suomea. Tämän jälkeen Suomen säädöillä oli oikeus antaa keisarikuntaa koskevista yleisistä laeista vain lausunto, jota keisarin ei tarvinnut ottaa huomioon, vaan hän saattoi vahvistaa lait mielensä mukaan. Helmikuun manifestia seurasivat kieliasetus, asevelvollisuuslaki ja lisävaltuuksien antaminen kovaotteiselle kenraalikuvernööri Bobrikoville. Tarkoituksena oli liittää Suomi lujemmin Venäjään, mutta manifesti muutti suomalaisten suhtautumista keisariin ja Venäjään. Nikolai II:n suosio alkoi laskea, ja helmikuun manifesti ruokki sekä passiivista että aktiivista vastarintaa.¹² Suomi oli radikalisoitumisen tiellä, minkä vuoksi aktivismi sai uusia muotoja 1900-luvun alussa.

Pommiattentaatti Senaatintorilla

Iltapäivällä heinäkuun 19. päivänä 1905 helsinkiläiset havahtuivat hurjaan pamahdukseen. Senaatintorilla räjähti pommi, joka oli heitetty kenraalikuvernöörin apulaista Vladimir Deutrichia kohti hänen poistuessaan senaatista. Räjähdyks aiheutti voimakkaan ilmanpaineen, joka rikkoi useita kymmeniä ikkunoita Senaatintoria ympäröivistä rakennuksista. Eräs poliisimies kaatui ilmanpaineen voimasta seistessään Senaatintorilla poliisilaitoksen edessä, mutta Deutrich selvisi attentaatista muutamilla lievillä vammoilla.

Seuraavana päivänä *Wirallinen Lehti* raportoi etusivullaan murhayrityksestä. Tapauksella oli ollut useita silminnäkijöitä venäläisten merika-

dettien nähdessä pommin heittäjän. Heidän mukaansa heittäjä oli hyvin nuori. Merikadetit olivat juosseet hänen peräänsä, mutta hän katosi väkijoukkoon kauppatorilla. Salaneuvos Deutrich horjahti pommin voimasta, mutta onnistui kiiruhtamaan ajurin kyytiin, joka vei hänet Senaatintorin poliisilaitokselle. Sinne kutsuttiin lääkäri tutkimaan Deutrichin vammoja.¹³

Monet muutkin sanomalehdet uutisoivat murhayrityksen, ja tamperelaisessa *Aamulehdessä* ilmestyi laaja artikkeli pommiattentaatista sekä helsinkiläisten reaktioista: ”Kaupungissa lewisi tieto tästä, maassamme laatuansa ensimmäisestä, pommi-murhayrityksestä nopeasti, saamatta kuitenkaan rauhallsuutta millään tavoin häiriintymään.” Tapahtumapaikalla oli kuitenkin käynyt uteliaita katsojia. *Aamulehti* ihmetteli *Helsingin Sanomien* tavoin, miksi Deutrich oli lähtenyt senaatista yksin ilman henkivartijaa. Lopuksi lehti toteaa, että ”Kuten yllä olevasta näkyy, on tämä pommiattentaatti monissa kohdin salaperäisyyteen werhottu.”¹⁴

Emil Rundman tuli paikalle hieman myöhemmin samana päivänä ja kuvasi, miten Senaatintorilla siivottiin pommin jälkiä.¹⁵ Kun Rundman toistuvasti tallensi kamerallaan Senaatintorilla järjestettyjä mielenosoituksia ja mielenilmauksia, hän teki itsestään mielenosoittajien ja aktivistien luottokuvaajan. Rundmanilla on toden-

11. Kun Jean Sibelius pidätettiin aamuyöllä Armas Järnefeltin ja Jost von Quantenin kanssa, poliisin pöytäkirjaan merkittiin syyksi *omotiverad glädje* (aiheeton ilo), koska varsinaista rikkomusta ei keksitty. Zetterberg 1988, 269; Mikko Metsämäki & Petteri Nisula, *Aktivistil. Suomalaisen kansalaisliikkeiden tarina*. Edita 2006, 16.

12. Metsämäki & Nisula 2006, 31; Anu-Hanna Anttila et al., Suurlakko aika ja kansapuheen variaatiot. Teoksessa Anu-Hanna Anttila, Ralf Kauranen, Olli Löytty, Mikko Polari, Pekka Rantanen & Petri Ruuska (toim.) *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Vastapaino 2009, 9–10.

13. *Suomalainen Wirallinen Lehti* 20.7.1905.

14. *Aamulehti* 21.7.1905; ks. myös *Helsingin Sanomat* 20.7.1905.

15. Ks. Rundmanin valokuvat Museoviraston kuvakokoelmissa, www.kuvakokoelma.fi/pictures/ (15.10.2014).

näköisesti ollut yhteyksiä aktivisteihin, sillä hän ei ole aina voinut sattumalta päätyä Senaatintorille, kun siellä tapahtui jotakin yllättävää. Pommiantentaatista on tuskin kerrottu kenellekään ulkopuoliselle etukäteen, mutta lippuselkkauksesta Rundman on suurella todennäköisyydellä saanut vihjeen ennakolta.

Pommiantentaatti ei onnistunut aktivistien toivomalla tavalla. Se kuitenkin osoittaa, että poliittinen toiminta alkoi muuttua entistä väkivaltaisemmaksi, kun vain vuosi Bobrikovin murhan jälkeen Suomessa yritettiin toista poliittista murhaa. Mallia poliittiseen radikalisoitumiseen voitiin hakea Venäjältä, missä keisari Aleksanteri II oli murhattu pommiantentaatissa maaliskuussa 1881. Jos keisari voitiin murhata, miksei myös pienempiä johtajia. Venäjällä tehtiin 1800-luvun lopulla useita terroritekoja, joiden tekijöitä nimitettiin anarkisteiksi, mutta Timo Vihavaisen mukaan varsinaiset anarkistiset liikkeet syntyivät Venäjällä vasta 1900-luvun alussa.¹⁶ Lisäksi suomalaisissa sanomalehdissä oli 1880-luvulta alkaen toistuvasti julkaistu uutisia terroriteoista ympäri maailman,¹⁷ joten kansainvälisiä esikuvia löytyi runsaasti. 1800- ja 1900-lukujen vaihdetta on jopa kutsuttu anarkismin ja terrorismin kultakaudeksi,¹⁸ ja osa suomalaisista radikalisoitui muun maailman mukana. Heitä kutsuttiin aktivisteiksi.

Aktivistien ydinryhmä perusti vuonna 1904 Suomen aktiivisen vastustuspuolueen. Järjestö painoi ja jakeli maanalaisia lehtiä sekä suunnitelti ja toteutti terroritekoja, joiden tarkoituksena oli herättää pelkoa sekä lamaannuttaa Suomen ylin hallinto. Toiminnalla pyrittiin luomaan edellytykset kapinalle ja aseelliselle itsenäisyystaistelulle. Aktivistien johtoporras oli yhteiskunnallista eliittiä, jonka jäsenistä osa asui karkotusten vuoksi Ruotsissa, mutta aktivistit loivat yhteyksiä myös työväenliikkeeseen, josta löytyikin asiasta innostuneita työläisaktivisteja. Likaisen ja vaarallisen työn suorittivat yhteiskunnan ulkopuolelle ajautuneet ammattivallankumoukselliset, mutta väkivalta karkasi käsistä ja aktivistei-

hin liittyi monenlaisia yksityisyrittäjiä. Aktivisti-puolueen johdolle vallankumoustouhu oli silti kuin jännittävää seikkailua, josta he selvisivät ilman suurempia henkilökohtaisia seurauksia. Ryhmän johtoon asetui kaksi kosmopoliittista seikkailijaa, Konni Zilliacus ja Henry Biaudet, jotka muiden johtohenkilöiden tavoin edustivat ruotsinkielistä sivistyneistöä. Aseellinen vastarinta venäläisiä vastaan loi suomalaiseen kansalaisyhteiskuntaan väkivallan kulttuurin.¹⁹ Oikeustaistelu venäläisiä vastaan yhdisti tässä vaiheessa yläluokkaa ja työväestöä.

Kuvat mielenilmauksena

Mielenosoituksista otetut kuvat herättivät uteliaisuutta, joten Emil Rundman keksi hyvän liikeidean, kun hän ryhtyi myymään kuviaan postikortteina. Kesäkuun alussa 1902 hän julkaisi *Uuden Suomettaren* etusivulla näyttävän mainoksen: ”Riennä hankkimaan itsellesi sekä naapurillesi Näköala-postikortteja mellakasta Senaatintorilla”. Mainoksen mukaan kortteja kaupattiin ympäri maata, tarjolla oli 17 erilaista kuvaa hintaan 15 penniä kappale. Lopuksi mainoksessa todettiin, että ”Jälleenmyyjät saavat suuren alennuksen!”²⁰ Rundman toi kuvamarkkinoille uuden

16. Timo Vihavainen, *Anarkismi Venäjällä*. Teoksessa Marja Härmänmaa & Markku Mattila (toim.) *Anarkismi, avantgarde, terrorismi. Muutamia strategioita järjestyksen sotkemiseksi*. Gaudeamus 2007, 85.

17. Ralf Kauranen & Mikko Pollari, *Yksilön vapaus ja anarkian uhka*. Teoksessa Anu-Hanna Anttila, Ralf Kauranen, Olli Löytty, Mikko Pollari, Pekka Rantanen & Petri Ruuska (toim.) *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Vastapaino 2009, 191–192.

18. On laskettu, että vuosina 1875–1912 anarkistit murhasivat tai yrittivät murhata yhdeksän eri valtion päämiestä. Marja Härmänmaa & Markku Mattila, *Johdanto*. Teoksessa Marja Härmänmaa & Markku Mattila (toim.) *Anarkismi, avantgarde, terrorismi. Muutamia strategioita järjestyksen sotkemiseksi*. Gaudeamus 2007, 9–10.

19. Metsämäki & Nisula 2006, 15–18, 32–33; Marko Tikka, *Kun kansa leikki kuningasta. Suomen suuri lakko 1905*. SKS 2009, 34–37.

20. *Uusi Suometar* 4.6.1902.

kuvatyyppin, mielenosoituskuvat. Mainostamalla hän loi kysyntää mielenosoituskuville, joita saat- toi ostaa joko suoraan Rundmanin ateljeesta tai jälleenmyyjiltä.

Valokuvia alettiin painaa postikorteiksi 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Postikorttien myymi- nen loi kuvausalalle uuden kilpailutilanteen,²¹ kun kirjakaupat ja paperikaupat ryhtyivät myy- mään halpoja postikortteja. 15 pennin hinta ker- too olennaisesta muutoksesta valokuvausalalla. Ammattikuvaajien markkinat pienenivät, koska maisema- ja kaupunkikuvista painettiin edullisia postikortteja. Osa postikorttikuvista oli harras- tajakuvaajien ottamia, ja ne painettiin Saksassa tai Ruotsissa edullisesti.²² Aikaisemmin ammat- tikuvaajat olivat hallinneet kuvamarkkinoita myymällä maisema- ja kaupunkikuvia postikort- tikokoisina kabinettikuvina. Kabinettikuvat oli- vat kuitenkin huomattavasti kalliimpia kuin pos- tikortit, sillä yhden kabinettikuvan hinnalla sai nipun postikortteja. Sitä mukaa kun postikort- tien myynti lisääntyi, ammattikuvaajien ottami- en maisema- ja kaupunkikuvien kysyntä laski.

Vuodesta 1899 lähtien postikorttien ostami- nen ja lähettäminen sai uuden merkityksen, kos- ka niistä tuli yksi mielenilmaisemisen ja vasta- rinnan muoto. Kuva-aiheina käytettiin kansalli- sia symboleja, joten kortteja koristivat Suomen leijona, sinivalkoiset viirit, vaakunat, Suomen neito, kansallispuvut, Kalevala-aiheet, kansallis- maisemat ja niin edelleen.²³ Valokuvaaja K. E. Ståhlberg painatti vuonna 1900 postikorttisarjan Vänrikki Stoolin tarinoista, jotka oli kuvittanut Albert Edelfelt. Tästä korttisarjasta tuli suuri me- nestys,²⁴ sillä niitä lähetettiin myös joulukorttei- na 1900-luvun alussa.

Postikortit kasakkamellakasta poikkesivat kuitenkin aikaisemmista korttisarjoista siinä, että ne olivat ensimmäisiä mielenosoituksista otettuja kuvia, jotka painettiin postikorteiksi. Realistisuudessaan Emil Rundmanin ottamat valokuvat loivat uuden tyylin. Realistisuutta ko- rostaa se, että kuvasarjasta voi hahmottaa mie- lenosoittajien ja kasakoiden liikehdinnän Senaa-

tintorilla. Kuvat olivat ilmeisen suosittuja, sillä vuoden 1902 lopulla Rundman pystyi laajenta- maan liiketoimintaansa. Hän avasi toisen valo- kuvausateljeen Mikkeliissä marraskuussa 1902.²⁵ Uuden valokuvausliikkeen avaaminen oli osoitus Rundmanin menestyksestä. Jo 1880-luvulla oli vakiintunut toimintatapa, että menestyneet ku- vaajat perustivat haaraliikkeitä muihin kaupun- keihin.²⁶

Postikorttien myyminen oli tuottoisaa liike- toimintaa,²⁷ joten Rundman jatkoi tätä työtä teettämällä postikortteja muutamista muistakin kuvistaan. Helmikuussa 1904 Suomessa juhlit- tiin J. L. Runebergin 100-vuotissyntymäpäivää. Helsingissä järjestettiin helmikuun 5. päivänä suuri juhla Runebergin patsaalla, missä ylioppi- laskunta esiintyi kunniavartiossa. Rundman ku- vasi juhlatilaisuuden, ja paria viikkoa myöhem- min hän mainosti lehdessä myyvänsä kuvaposti- kortteja Runebergin muistojuhlasta. Postikortte- ja oli saatavana kaikista kirja- ja paperikaupoista

21. Postikortit loivat uuden kiehtovan kuvakulttuurin. Maisema- ja kaupunkikortit olivat erittäin suosittuja, mutta lisäksi postikorttien sommittelu ja koristelu esi- merkiksi jugendtyylisillä kuvioilla sekä henkilökuvien (mm. kuninkaalliset, näyttelijät ja kokotit) myyminen lisä- sivät niiden tarjontaa ja suosiota. Postikortit edustivat modernia kulutuskulttuuria; ne olivat käyttökuvia, joita sekä keräiltiin että lähetettiin. Ks. esim. Harri Kalha, *Ko- kottien kultakausi. Belle époqueen mediatähdet modernin naiseuden kuvastimina*. SKS 2013, 16–20, 30.

22. Irma Savolainen, *Taiteilijoita, käsityöläisiä ja taivaan- rannanmaalareita. Turkulaiset valokuvaajat vuoteen 1918*. Turun maakuntamuseon raportteja 1992, 15, 118.

23. *Postikortti historian kuvastajana*. Postikorttihistorian- tutkija Orvo Bogdanoffin kokoelmat. Näyttely Lenin-mu- seossa 1987, 4.

24. Ståhlbergin mainos *Uudessa Suomettaressa* 24.11. ja 19.12.1901. Mainoksen mukaan näitä kortteja oli edellise- nä vuonna myyty kymmentuhansittain.

25. Ks. Rundmanin ilmoitus *Mikkelin Sanomissa* 20.11.1902.

26. Hirn 1977, 31, 120.

27. 1900-luvun alussa postikorttien myynti ja lähettämi- nen lisääntyivät nopeasti: vuonna 1900 postikortteja lähe- tettiin Suomessa noin 1,7 miljoonaa ja vuonna 1910 jo noin 10 miljoonaa. Ks. www.postimuseo.fi (17.10.2014).

sekä Rundmanin kuvaamosta jo kahden viikon sisällä juhlasta.²⁸ Kuvapostikorttien myyminen vahvisti Runebergiin liitettyä henkilökulttia, mutta vastarintaliike levitti kuvia muistakin suomalaisista taiteilijoista ja suurmiehistä.

Kasakkamellakasta otetut valokuvat toimivat Rundmanin läpimurtona julkisuuteen, mutta mellakalla oli monenlaisia seurauksia. Kasakkamellakka vaikutti osaltaan siihen, että 1900-luvun alun pilakuviissa vallan symbolina toimi *na-gaikka*, venäläinen ratsupiiska.²⁹ Kasakat olivat Senaatintorilla heiluttaneen piiskojaan väkijoukon hajottamiseksi, ja tämä ele tallentui lehtikirjoituksiin, valokuviin ja myös pilapiirroksiin. Postikorttien ohella pilakuvat muodostivat toisen visuaalisen mielenilmaisukanavan, mutta niiden tarkoitus oli toisenlainen kuin mielenosoitusvalokuvien. Pilakuvat olivat viihdettä, mutta samalla ne ruokkivat poliittista mielikuvitusta kommentoimalla humoristisesti ajankohtaisia tapahtumia, aatteita ja poliittisia toimijoita. Pilapiirroksat naurattivat ihmisiä tekemällä pilaa päivänpolttavista kiistakysymyksistä ja pilkkaamalla poliittisia vastustajia.³⁰ Samalla kansalaiset saattoivat nauraa vallanpitäjille.

Suurlakko

Rundmanin into kuvata mielenosoituksia huipentui suurlakossa loka-marraskuun vaihteessa 1905. Tuolloin hän kulki Rautatien torin ja Senaatintorin välillä kuvaten väkijoukkoja kummallakin aukiolla tallentaen valokuviinsa prosessin, jossa mielenosoittajat ottivat haltuunsa kaupungin kaksi keskeistä toria. Viikon kestänyt lakko sai valtaisan väkijoukot liikkeelle, mikä tulee hyvin ilmi Rundmanin otoksista. Lakon kolmantena päivänä väkijoukko marssi Rautatien torilta Mikonkadun kautta Senaatintorille. Rundman oli kameroineen Mikonkadulla, ja hän ikuisti tilanteen, kun katu oli täyttynyt mielenosoittajista.³¹ Joukkovoima korostuu Rundmanin kuvissa. Lisäksi muutamissa valokuviissa näkyvät mielenosoittajien kyltit,³² joihin on kirjoitettu iskulauseita. ”Pois laiton tila”, ”Alas mateliat!” ja ”Kielto-

laki väkijuomille” kiteyttivät mielenosoittajien vaatimuksia.

Suurlakon väkijoukkoja kuvatessaan Rundman käytti samanlaista menetelmää kuin kasakkamellakan otoksissa. Hän jalkautui välillä torille kuvaten mielenosoittajia katutasosta. Tämä kuvakulma luo katsojalle tunteen ikään kuin hän olisi seissyt väkijoukon keskellä. Toinen suosittu kuvakulma oli lintuperspektiivi. Kun kuvaaja asettui viistosti väkijoukon yläpuolelle – esimerkiksi jonkun rakennuksen ikkunaan, portaille tai mäen päälle – hän pystyi hahmottamaan kamerallaan laajemman näköalan.³³ Katutasosta kuvaaminen taas saattoi luoda tunteen väkijoukkoon samastumisesta.

Suurlakko oli osa valtakunnallista protestia. Levottomuudet alkoivat tammikuussa 1905 Pietarin verisunnuntaina, kun armeija ampui mielenosoittajia. Kesällä 1905 Venäjän sota Japania vastaan päättyi tappioon, mikä johti monenlaisiin levottomuuksiin. Kansanjoukot kokoontuivat valtaviin mielenosoituksiin, joiden vuoksi Nikolai II hyväksyi vaatimuksen kansanedustalaitoksen eli duuman perustamisesta.³⁴ Kun lakkoilu ja mielenosoitukset taukosivat Venäjällä, Suomessa aloitettiin suurlakko. Suomalaisille tuli kiire saada omat vaatimuksensa hyväksy-

28. *Uusi Suometar* 18.2. ja 28.2.1904.

29. Ylönen 2001, 116–117; Ralf Kauranen & Pekka Rantanen, Pilalehtien kansa. Teoksessa Anu-Hanna Anttila, Ralf Kauranen, Olli Löytty, Mikko Pollari, Pekka Rantanen & Petri Ruuska (toim.) *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Vastapaino 2009, 226.

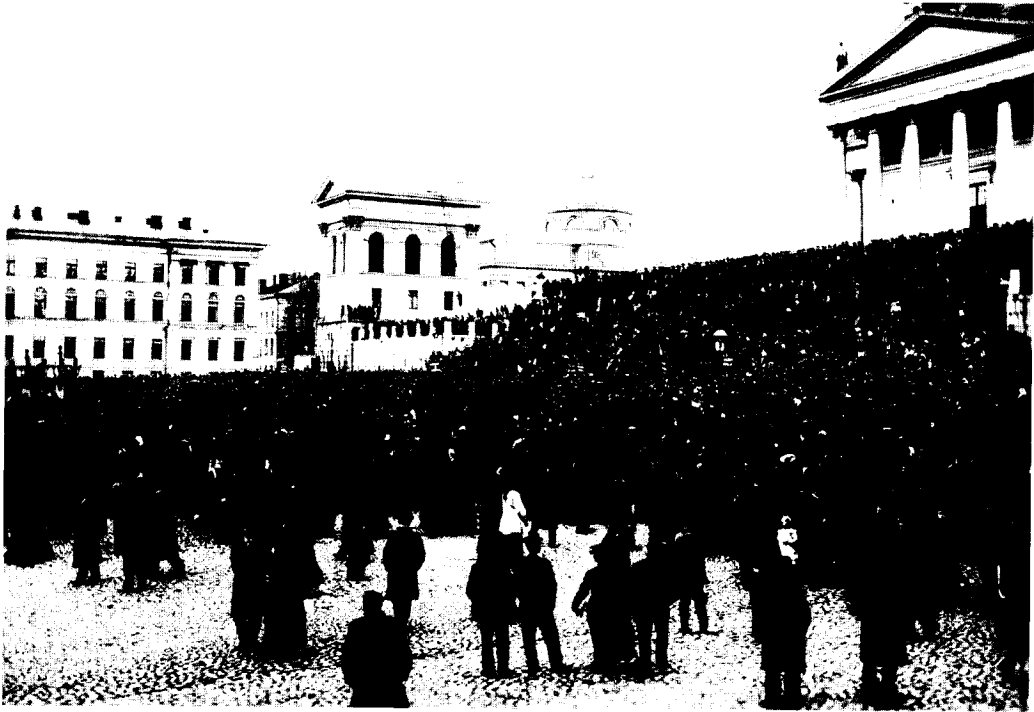
30. Ks. esim. Johanna Valenius, *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*. *Bibliotheca Historica* 85. SKS 2004, 25, 89, 167, 176–177.

31. Museoviraston kuvakokoelmat, www.kuvakokoelmat.fi/pictures/ (15.10.2014).

32. Helsingin kaupungin museon kuvakokoelmissa on Mikonkadulta kaksi kuvaa, joissa näkyvät mielenosoittajien kyltit.

33. Ks. esim. Anne Ollila, *Turku vanhoissa valokuviissa 1865–1915*. SKS 2012, 46, 53.

34. Anttila et al. 2009, 12.

Kuva 3. Suurlakon mielenosoittajat Senaatintorilla. Kuva: Emil Rundman. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat HK19411101:12.

tyiksi, koska lakkoilu oli Venäjällä jo päättymässä. Suurlakko alkoi 29.–30. lokakuuta Helsingin Senaatintorilla ja Tampereen keskustorilla järjestetyissä suurissa mielenosoituksissa. Toiminta oli paikallista, mutta suurimmissa kaupungeissa järjestettiin isoja mielenosoituksia.

Emil Rundman tallensi Helsingin tapahtumia päivittäin koko lakkoviikon ajan. Senaatintorilla Rundman kuvasi vielä suurempia väkijoukkoja kuin Rautatientorilla. Kuvista syntyy vaikutelma, että hän keskittyi aluksi kuvaamaan mielenosoittajia Rautatientorilla, koska kolmena ensimmäisenä lakkopäivänä hän liikkui kameroineen Rautatientorilla ja siirtyi sitten lakkolaisten mukana Senaatintorille, kun nämä marssivat sinne lakon kolmantena päivänä 1.11. Senaatintorilla Rundman otti vaikuttavan kuvan lakkolaisista, kun nämä olivat kokoontuneet Nikolainkirkon eteen ja kirkon portaat olivat täynnä mielenosoittajia.

Kansa leikki kuningasta järjestämällä ennennäkemättömän suuria mielenosoituksia.

Viikon kestänyt suurlakko muodostui näyttäväksi taisteluksi Suomen valtiollisten oikeuksien puolesta. Lakko pysäytti rautatieliikenteen, postinkulun ja tehtaات. Lisäksi kaupat, koulut ja virastot suljettiin. Lehdet eivät ilmestyneet lakkoviikolla. Kansa riensi kaduille ja toreille osoittamaan mieltään. Kaupungeissa perustettiin lakkokomiteoita, joihin valittiin edustajat eri puolueista ja kansalaisryhmistä. Esimerkiksi Turussa työväestö ja perustuslailliset toimivat tiiviisti yhteistyössä suurlakon ajan. Lakkoviikon kuluessa lakkolaisten yhtenäisyys ehti kuitenkin rakoilla. Tässä tilanteessa luokkakysymys tuli keskeiseksi ristiriidan jäsentäjäksi,³⁵ sillä työ-

35. Tikka 2009, 14.

väestö esitti radikaalimpia uudistusvaatimuksia kuin muut ryhmät.

Työväestön lakkokomiteoissa oli mukana myös useita naisia,³⁶ vaikka heitä ei valittukaan kaupunkien virallisiin lakkokomiteoihin. Naisia oli mukana myös perustuslaillisten toiminnassa naiskagaalin jäsenen Tekla Hultinin tapaan Helsingissä. Perustuslaillisten lakkovaliokunta organisoi tiedonantotoimiston, joka kokoontui uusmaalaisten osakunnassa. Hultin kommentoi lakkoviikon kiihkeitä vaiheita päiväkirjassaan: ”Seurauksena tästä oli, että oleskelimme koko viikon umpeen osakuntatalolla, joka edes takaisin rientävine lähetteineen ja touhuineen muistutti sodanaikaista päämajaa”.³⁷ Mielialat ehtivät vaihtua useaan otteeseen lakkoviikon aikana.

Rundman kuvasi suurlakon huipennuksen Senaatintorilla marraskuun 6. päivänä. Lakkolaiset seisovat Senaatintalon edessä, kun heille luetaan marraskuun manifesti Senaatintalon portailta. Sen jälkeen manifestia jaettiin kansalaisille, minkä Rundman myös tallensi kamerallaan. Lisäksi Rundmanin kuvasarjaan kuuluu otos, jossa lakkolaiset laulavat Maamme-laulua marraskuun manifestin saavuttua.³⁸ Yhteislaulu huipensi lakkolaisten riemun voitokkaan lakkoilun päätteeksi.

Suurlakolla saavutettiin merkittäviä poliittisia uudistuksia. Marraskuun manifesti lupasi suomalaisille yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden sekä uuden valtiopäiväjärjestyksen. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että äänioikeutettujen määrä tulisi kasvamaan huomattavasti. Lisäksi marraskuun manifestilla kumottiin vuonna 1899 alkaneet venäläistämistoimenpiteet.³⁹ Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteutuminen keväällä 1906 herätti suuren innostuksen suomalaisissa, joten kansalaisia vaadittiin käyttämään uusia oikeuksiaan. Hetken aikaa kaikki tuntui olevan mahdollista, ja vapauden riemu täytti ihmiset. Sanomalehdet riemuitsivat suurlakon voitokasta päätöstä julistamalla otsikoissaan ”Vapaus koittaa!”.⁴⁰

Samalla marraskuun manifesti katkaisi suomalaisen yhteiskunnan radikalisoitumisen. Kun

Nikolai II antoi periksi suomalaisten vaatimuksille, kumosi venäläistämistoimenpiteet ja suostui äänioikeuden laajentamiseen, radikalisoituminen talttui. Kansalaisten huomio kohdistui marraskuun manifestin avaamiin uusiin oikeuksiin ja mahdollisuuksiin. Kun radikalisoituminen talttui, aktivistien merkitys jäi varsin vaatimattomaksi. Marko Tikkan mukaan aktivistit pitivät itseään tärkeinä toimijoina, mutta he eivät saaneet Suomessa kovinkaan suurta kannatusta vaan suurin osa suomalaisista suhtautui heihin välinpitämättömästi tai suorastaan penseästi. Aktivistien toiminnan merkittävin puoli olikin ehkä mentaalinen, sillä vastarintaan kannustavat lentokirjaset ja lehtiset murensivat suomalaisen sivistyneistön lojaaliutta hallitsijaa kohtaan.⁴¹

Nopeat uudistukset herättivät myös pelkoja ihmisten mielissä. Suurlakko osoitti, että kansa ei ollutkaan nöyrä ja kuuliainen joukko kuten sivistyneistö oli aikaisemmin olettanut. Suurlakon jälkeen suomalainen yhteiskunta politisoitui nopeasti, joten yhteiskunnallinen aktivoituminen sai uusia muotoja. Erityisesti työväenliikkeen kannatus kasvoi ennätyksellisen nopeasti. Kun yleinen ja yhtäläinen äänioikeus toteutui keväällä 1906, osa sivistyneistöstä kauhistui ajatusta, että tavallinen rahvas pääsi äänestämään. Suurlakko jätti myös kyteväen tyytymättömyyden,⁴² sillä työväestö ei kaikilta osin hyväksynyt lakon

36. Turkulainen valokuvaaja Carl Johan Schoultz kuvasi Turun työväen lakkokomitean jäsenet Turun kaupungintalolla, ja kuvasta käy ilmi, että lakkokomiteassa oli mukana 21 naista. Kaupungin virallisessa lakkokomiteassa ei sen sijaan ollut yhtään naisjäsentä. Ks. Ollila 2012, 56.

37. Siteeraus Tikka 2009, 228.

38. Museoviraston kuvakokoelmat, www.kuvakokoelma.fi/pictures/ (15.10.2014).

39. Anttila et al. 2009, 12–13; Tikka 2009, 123.

40. Tällä otsikolla kerrottiin painovapauden saavuttamisesta. *Länsisuomen Työmies* 9.11.1905; ks. myös *Helsingin Sanomat* 7.11.1905; *Kaleva* 10.11.1905.

41. Tikka 2009, 35.

42. Tikka 2009, 137–138.

loppuratkaisua vaan se olisi toivonut suurempia uudistuksia.

Yhteiskunnallista aktivoitumista lietsottiin innokkaasti sanomalehdissä ja aikakauslehdissä. Kun poliittiset olot vapautuivat suurlakon jälkeen ja lehtien ennakkosensuuri poistettiin, poliittiset pilalehdet alkoivat kukoistaa. Ruotsalaisten *Fyren*, sosialistien *Kurikka*, nuorsuomalaisten *Velikulka* ja suomettarelaiten *Tuulispää* osallistuivat päivänpolttavaan poliittiseen keskusteluun. Ne naurattivat lukijoitaan kommentoimalla poliittisia vastustajia, jolloin yhteiskunnalliset kiistat ja poliittiset kysymykset visualisoitiin pilapiirroksiksi. Siten ne loivat parodisen tulkinnan yhteiskunnallisesta keskustelusta ja puolueiden kiihtyvästä valtakamppailusta. Samalla ne pystyivät kanavoimaan ja hillitsemään yhteiskunnallista tyytymättömyyttä. Jos kansalaiset voivat nauraa vallanpitäjille ja yhteiskunnallisille kiistoille, he pääsevät kyseenalaistamaan yhteiskunnallisen valta-asetelman naurulla. Poliittinen huumori sisälsi siis karnevalistisia piirteitä, jolloin kansalaiset saattoivat naurulla kääntää valta-asetelman hetkeksi pääläelleen.⁴³ Karnevalistinen nauru mahdollisti hetkellisen ilonpidon vallanpitäjien kustannuksilla, mutta vallanpitäjien kyseenalaistaminen naurulla on tilapäinen ilmiö eikä valtajärjestelmää pyritä varsinaisesti muuttamaan. Näin ollen poliittinen huumori ei ole erityisen vallankumouksellinen tai vaarallinen ilmiö, vaan pikemminkin se vahvistaa yhteiskuntajärjestystä toimimalla kansalaisten varaventiilinä.

Jälkinäytös: Kukkia Eugen Schaumanille

Nationalismin yksi ilmenemismuoto 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa oli kansallissankareiden etsiminen ja tuottaminen. Niinpä Eugen Schaumanista tehtiin Bobrikovin murhan jälkeen kansallissankari, vaikka hänet oli itsemurhansa jälkeen haudattu kaikessa hiljaisuudessa salaa Malmin hautausmaalle. Hautapaikan salaaminen ei kuitenkaan onnistunut, vaan haudalle käytiin tuomassa kukkatervehdyksiä. Kun

poliittinen ilmapiiri vapautui suurlakon jälkeen, Schaumanille haluttiin järjestää toiset hautajaiset siirtämällä hänet sukhautaan Porvooseen. Viralliset hautajaiset järjestettiin Porvoossa 10.5.1906, ja tapahtumasta tehtiin suuri isänmaallinen juhla.⁴⁴

Emil Rundman oli taas kameroineen paikalla kuvaamassa hautajaisjuhlallisuuksia. Jo seuraavana päivänä *Hufvudstadsbladetissa* oli ilmoitus, jossa kerrottiin että valokuvia Eugen Schaumanin hautajaisista ja haudasta on esillä Rundmanin ateljeessa.⁴⁵ Hieman myöhemmin Rundman mainosti myyvänsä kuvapostikortteja Eugen Schaumanin hautauksesta, 6 erilaista kuvaa hintaan 10 penniä kappale. Lisäksi mainoksessa todettiin hieman makaaberisti ”Hauska muisto jokaiselle kodille”.⁴⁶ Makaaberilta vaikuttava mainoslause kiteytti kuitenkin tiettyjä mielialoja suurlakon jälkeen. Lakko oli päättynyt suomalaisten kannalta voitokkaasti, ja poliittisen ilmapiiirin vapautuminen sekä yleinen ja yhtäläinen äänioikeus lisäsivät kansalaisten innostusta. Tulevaisuus näytti ainakin jonkin aikaa valoisaammalta.

Rundmanin postikorttikuvissa korostui Helsinki-keskeisyys ja porvarillinen nationalismi: Schauman, Runeberg, kagaali ja aktivistit saivat huomiota sekä tukea postikorttisarjoissa. Suurlakosta muodostui Rundmanin kuvaustoiminnan huipentuma, ja näitäkin kuvia myytiin postikortteina.⁴⁷ Todennäköisesti suurlakkokuvat ovat olleet esillä myös Rundmanin ateljeessa, missä asiakkaat ovat voineet ostaa niitä. Poliittisten olojen vapautuminen vaikutti myös Rundmanin kuvaustoimintaan: enää ei ollut mielen-

43. Karnevalismista ks. Mihail Bahtin, *Francois Rabelais. Keskiajan ja renessanssin nauru*. Suomenos T. Laine & P. Nieminen. Taifuuni 1995, passim.

44. Zetterberg 1988, 265–267, 292–293.

45. *Hufvudstadsbladet* 11.5.1906.

46. *Helsingin Sanomat* 20.5.1906.

47. Museoviraston kuvakokoelmissa on muutama Rundmanin postikorttikuva suurlakosta.

osoituksia eikä mielenilmauksia kuvattavaksi. Kansalaisten aktiivisuus kohdistui toisenlaiseen poliittiseen toimintaan ja uusien oikeuksien toteuttamiseen, sillä keväällä 1907 Suomessa järjestettiin ensimmäiset eduskuntavaalit, joita leimasi suuri innostus ja kiihkeä vaalikamppailu. Vuoden 1906 jälkeen Rundman ei ottanutkaan enää uusia kuvasarjoja eikä mainostanut postikorttejaan sanomalehdissä,⁴⁸ vaan jatkoi työtään entiseen tapaan ateljeekuvaajana.

Kuvien voima

Suomessa rakentui kiinnostava ja monipuolinen kuvakulttuuri 1900-luvun alussa, kun Venäjän vastustaminen sai moninaisia muotoja. Kriisiaika tuotti elinvoimaisen kuvakulttuurin, jota ilmaistiin pilapiirroksissa, postikorteissa ja erilaisissa painotuotteissa. Kun vakiintunut järjestelmä ja yhteiskunnalliset valta-asetelmat kyseenalaistettiin, kuvakulttuuri alkoi kukoistaa. Samalla sen eri osa-alueet tukivat ja kommentoivat toisiaan sekä saivat vaikutteita toisistaan. Aikakauden tunnetuimmat kuva-aiheet esiintyivät sekä postikorteissa että pilapiirroksissa. Toisaalta erityyppiset kuvat suunnattiin erilaisille yleisöille. Esimerkiksi Eetu Iston Hyökkäys innoitti monia pilapiirtäjiä, joten siitä tehtiin useita versioita. Vastaavalla tavalla Kalevala-aiheita uusintettiin lukuisissa piirroksissa.⁴⁹ Näin kuvia kiertettiin eri julkaisuissa ja painotuotteissa.

Emil Rundman toi kuvapostikortteihin uuden aiheen mielenosoituskuvillaan. Pian hän sai myös seuraajia, sillä vuonna 1903 Turussa kuvattiin samantyyppinen kuvasarja asevelvollisuutta vastustavasta mielenosoituksesta, ja nämäkin kuvat julkaistiin postikortteina. Vuoden 1905 mielenosoitukset tuottivat kuvapostikorttien aallon, sillä paikallisia mielenosoituksia kuvavia kortteja myytiin Helsingin lisäksi muun muassa Turussa, Tampereella, Viipurissa, Kotkassa, Savonlinnassa ja Porissa.⁵⁰

Emil Rundman lopetti ammattimaisen kuvaamisen vuonna 1914. Sitä ennen hän ehti tulla tunnetuksi mielenosoituskuvillaan ja postikort-

tisarjoillaan. Vuosina 1902–1906 hän otti valokuvia, joihin liittyi suuri symboliarvo, koska postikorttikuvat mahdollistivat uuden mielenilmauskeinon. Yksittäisinä kuvina ja tyyliään ne eivät välttämättä ole kovin erityisiä:⁵¹ kuva leijonaliipusta valtionpankin katolla ei ole visuaalisesti kiehtova, mutta aikalaisten mielissä kuva sai poliittisia merkityksiä. Kasakkamellakan ja suurlakon kuvaaminen kiteytti ajan hektisen ilmapiirin. Samalla näihin kuviin liittyi voitonriemua, joka ilmeni myös Rundmanin lehtimainoksissa. Kansalaiset olivat ryhtyneet puolustamaan oikeuksiaan, ja tässä taistelussa valokuvilla sekä postikorteilla oli oma, tärkeä merkityksensä.

Abstract: Rebel in the city. Photographs of Helsinki in the early 20th century

Emil Rundman (1867–1942) took interesting pictures in Helsinki by photographing demonstrations in 1902–1906. Consequently, his photographs show how Finnish people reacted against Russian authorities, promoted democratic demands and how Finns resisted the Russification that had started in 1899. Photographer Rundman sold his pictures as postcards, indicating that selling postcards was a profitable business. At the same time, the production of images and printed material was one way to inspire political activism that culminated in the General Strike in autumn 1905.

Keywords: Finland, Russia, photographs, demonstrations, postcards, democratic demands, General Strike

48. Tammikuussa 1909 Rundman tosin kuvasi vielä Agathon Meurmanin hautajaiset ja mainosti näitä kuvia sanomalehdissä. *Helsingin Sanomat* 24.1.1909; *Uusi Suometar* 24.1.1909.

49. Ks. esim. Juhani Mylläri, *Poliittinen karikatyyri suomalaisissa pilalehdissä 1867–1917*. Jyväskylä Studies in the Arts 1983, 19, 339–341; Valenius 2004, 30–32.

50. *Postikortti historian kuvastajana*, 11–13. Vuonna 1987 pidetyn näyttelyn luettelossa on kerrottu 1900-luvun alun postikorttisarjojen kuva-aiheet järjestyksessä vuosittain.

51. Vertailukohdaksi voidaan asettaa aikalaiskuvaajien kaupunkikuvat. Signe Branderista (1869–1942) tuli Suomen merkittävin kaupunkikuvaaja Helsinki-kuvien ansiosta, ja Turussa puolestaan C. J. Scholtz (1849–1923) tuli tunnetuksi monipuolisena valokuvaajana. – *Nyt julkaistu Anne Ollilan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Jyrki Ruohomäki

Pohjois-Irlanti ja Ahvenanmaa

KAKSI TULKINTAA
KANSANSUVERENITEETISTA

Jyrki Ruohomäki analysoi artikkelissaan vertailevasti Pohjois-Irlannin ja Ahvenanmaan suvereniteetteihin liittynyttä keskustelua ensimmäisen maailmansodan lopulta vuoteen 1922. Erityisesti hän kiinnittää huomiota siihen, miten kansansuvereniteetin käsitettä käytettiin poliittisen separatismien puolesta ja sitä vastaan. Ruohomäki kontekstualisoi kysymyksen suvereniteetista ensimmäisen maailmansodan jälkeisen keskustelun keskeisiin avauksiin kansallisesta itsemääräämisoikeudesta.

Pohjois-Irlanti jättäytyi vuonna 1922 Irlannin vapaavaltion ulkopuolelle pysyäkseen osana Yhdistynyttä kuningaskuntaa. Britanniaan kuulumista vaatineet unionistit perustelivat päätöstään sillä, että he eivät tunteneet yhteenkuuluvuutta uuden Irlannin valtaväestön kanssa. Edellisenä vuonna Kansainliitto oli määrännyt Ruotsiin liittymistä toivoneen Ahvenanmaan osaksi Suomea. Vaikka tapaukset sattuvat ajallisesti varsin lähelle toisiaan ja niissä käytetyt argumentit ovat toistensa kaltaisia, aiemmin ei ole tehty vertailevaa tarkastelua siitä, millaisiksi nämä kaksi keskustelua muodostuivat suhteessa toisiinsa.

Tässä artikkelissa tarkastelen, millaisten argumenttiketjujen kautta Ahvenanmaan ja Pohjois-Irlannin suvereniteettiin päädyttiin. Tarkas-

telen myös sitä, miten pohjoisirlantilaiset onnistuivat menestyksekkäästi perustelemaan oikeutensa erottautua Irlannin vapaavaltiosta ja miten taas ahvenanmaalaiset epäonnistuivat tavoitteessaan erottautua itsenäistyneestä Suomesta. Vaikka Ahvenanmaan ja Pohjois-Irlannin välillä on suuria eroja ja näistä ainoastaan Ahvenanmaan tapausta käsiteltiin Kansainliitossa, molemmat prosessit tapahtuivat ajallisesti ja teemaattisesti samassa kontekstissa ja samassa kansainvälisen politiikan murroskohdassa, jota leimasi imperiumien auringonlasku ja kansallisen itsemääräämisoikeuden esiinmarssi. Aihe on taas 2000-luvulla ajankohtainen, sillä esimerkiksi Skotlannin ja Katalonian käynnissä olevissa itsenäisyyskampanjeissa käyty keskustelu seuraa käsitteistöltään pitkälti Ahvenanmaan ja Pohjois-Irlannin esimerkkejä.

Artikkelin primäärimateriaalina käytän puhetekeja, joiden kautta itsemääräämisoikeuteen liittyvää keskustelua käytiin. Puheteolla tarkoitetaan J. L. Austenin hengessä kielellistä manööveriä, jonka avulla toimitaan aktiivisesti, pyrkien muuttamaan jokin asiantila¹. Tässä tapauksessa puheteot liittyvät pohjoisirlantilaisten ja ahvenanmaalaisien harjoittamaan retoriikkaan itsemääräämisoikeudestaan, eli siihen, mitä itsemääräämisoikeudella tarkoitetaan ja miten sitä haluttiin sovellettavan. Itsemääräämisoikeus itsessään taas on esimerkki kamppailusta käsitteestä, jonka merkitys muuttuu käyttötarkoituksen ja kontekstin mukaan. Pohjois-Irlanti-keskusteluissa nojaan erityisesti Westminsterissä käytyihin *Home Rule*-parlamenttikeskusteluihin. Ahvenanmaan osalta käytän aineistona ahvenanmaalaisien itsensä tekemiä julistuksia, reagoineita niihin sekä Kansainliitossa syntyneitä asiakirjoja asian käsittelyyn liittyen.² Kontekstu-

1. Ks. J. L. Austin, *How to do things with words*. Harvard University Press 1975.

2. Mari Vares on artikkelissaan selvittänyt Ahvenanmaan kysymystä kansainvälisestä perspektiivistä tutkien erityisesti Ison-Britannian ja Ranskan kantojenmuodostusta

YTT Jyrki Ruohomäki työskentelee tutkijana Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä Tampereen yliopistossa. Sähköposti: jyrki.ruohomaki@staff.uta.fi.

alisoin artikkelin ajankohdan yleiseen keskusteluun itsemääräämisoikeudesta sekä käsitteen aatehistorialliseen pohjaan.

Kansojen vapaus

Itsemääräämisoikeus on periaate, jonka mukaan itsevaltaisella yhteisöllä on oikeus päättää omasta kohtalostaan ja hallita muodostamaansa poliittista yksikköä, kuten kansallisvaltiota. Itsemääräämisoikeus liittyy ajatukseen yhteiskuntasopimuksesta: ihmiset muodostavat yhteiskunnan symbolisella sopimuksella luovuttaessaan osan itsemääräämisoikeudestaan yhteisölle, jotta he saisivat vastineeksi yhteisön tarjoamia etuja kuten turvallisuutta. Aate juontuu John Lockelta ja Jean-Jacques Rousseaulta ja oli keskeisesti esillä sekä Yhdysvaltain itsenäisyysjulistuksessa (1776) että Ranskan suuressa vallankumouksessa (1789).

Sekä Ahvenanmaan että Pohjois-Irlannin itsemääräämiskeskustelussa oli kysymys siitä, voidaanko alueen väestöä pitää itsemääräämiseen oikeutettuna autenttisenä yhteisönä. Irlannin vapaavaltion muodostuessa vuonna 1922 pohjoisirlantilaiset eivät halunneet liittyä osaksi uutta valtiota, jolloin irlantilaisten enemmistön itsemääräämisoikeus ja pohjoisirlantilaisten itsemääräämisoikeus joutuivat konfliktiin. Ahvenanmaalaisten havitellessa oikeutta päättää valtiollisesta tulevaisuudestaan, he törmäsivät itenäistyneen Suomen suvereniteettiin. Kysymykseksi nousi, kuuluiko Ahvenanmaa tämän suvereniteetin piiriin vai muodostivatko ahvenanmaalaiset oman, kohtalostaan päättävän yhteisönsä. Modernissa ajattelussa yhteiskuntasopimus nähdään jatkuvasti neuvoteltavana prosessina, eli sen purkautuminen on esimerkkitapausten kaltaisissa murrostilanteissa täysin mahdollista³.

Ensimmäisen maailmansodan lopulla Yhdysvaltain presidentti Woodrow Wilson lanseerasi itsemääräämisoikeutta korostavat neljätoista periaatettaan, joilla hän kyseenalaisti vallitsevan kolonialistisen järjestelmän⁴. Wilsonin lisäksi

myös ainakin V. I. Lenin ja *New Europe* -liike nostivat kansojen itsemääräämisoikeuden esiin, ja itsemääräämisoikeuden merkityksestä ja painotuksista nousikin esiin useita kilpailevia tulkin-toja. Wilson korosti omassa ajattelussaan maansisäistä demokratiaa (*self-government*)⁵ ja halusi piirtää Euroopan rajat kansallisuuksien mukaan ollen samanaikaisesti valmis sallimaan monikansalliset valtiot, mikäli niillä oli hallittujensa hyväksyntä⁶. Lenin taas pyrki ensisijaisesti monikansallisten imperiumien hävittämiseen ja sitä kautta vallankumouksen nopeutettuun leviämiseen⁷. *New Europe* -liike korotti voimahahmonsa, brittiläisen Robert W. Seton-Watsonin johdolla kansojen vapauden tärkeimmäksi periaatteeksi, ohi machiavellimaisen ulkopoliittikan. Liikkeen tarkoituksena oli kansojen vapaus etenkin Itävalta-Unkarin alueella.⁸ Uskottiin, että kansan ja valtion tuli, ainakin Euroopassa, vastata toisiaan ja kansainvälisessä järjestelmässä pienenkin kansan ja kansallisvaltion oikeuden tuli voittaa suuremman yksikön valta. Lisäksi kansakunnassa hallittujen tuli hyväksyä hallitsijansa⁹.

Ahvenanmaan kriisiin. Vares ei tarkastele itsemääräämisoikeuden käyttöä eikä Suomen valtion edustajien, ahvenanmaalaisten tai suomenruotsalaisten argumentaatiota, joihin tämä artikkeli nojautuu. Ks. Mari Vares, Ahvenanmaa ja Suomen synty. Kansainvälisiä tulkintoja vuosien 1809 ja 1917 käännekohtista. Teoksessa Timo Soikkanen (toim.) *Taistelu Autonomiasta. Perustuslait vai itsevaltiut?* Edita 2009, 366–396.

3. Michael Walzer, *Thick and Thin. Moral Argument at Home and Abroad*. University of Notre Dame Press 2006, x.

4. Martti Koskenniemi, National Self-determination today. Problems of legal theory and practice. *The International and Comparative Law Quarterly* 43:2 (1994), 253.

5. Trygve Throntveit, The Fable of the Fourteen Points. Woodrow Wilson and the National Self-Determination. *Diplomatic History* 35:3 (2011), 459.

6. John A. Thompson, *Woodrow Wilson*. Longman 2002, 165.

7. Raic 2002, 187; Throntveit 2011, 457.

8. Harry Hanak, The New Europe 1916–1920. *The Slavonic and East European Review* 39:93 (1961), 376–391.

9. Erez Manela, *Wilsonian Moment. Self Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford University Press 2007, 43.

Kansakollektiivin nostaminen ensisijaiseksi toimijaksi vaikutti myös näkemykseen kansainvälisestä järjestelmästä. Mikäli kansan oikeus toteuttaa itseään haluamallaan tavalla estyi, piti vääryyden kohteeksi joutuneella kansalla olla oikeus tulla kuulluksi kansainvälisen järjestelmän sisällä. Tämä tarkoitti järjestelmän sisällä tapahtuvaa siunausta uusien valtioiden perustamiselle¹⁰.

Itsemääräämisoikeuden vaatimus Ahvenanmaalla ja Pohjois-Irlannissa

Ahvenanmaalaisten halu liittyä Ruotsiin aktivoitui Ahvenanmaalle sijoitettujen venäläisjoukkojen harjoittaman väkivallan sekä myöhemmin Suomen sisällissodan aiheuttaman kuohunnan myötä¹¹. Ahvenanmaan eri saarien edustajat koontuivat yhteen 20. elokuuta 1917 ja antoivat julkilausuman, joka kannatti Ruotsiin liittymistä. Tapaaminen johti liittymistä kannattavan kansalaisadressin keräämiseen, jonka allekirjoitti 7 000 ahvenanmaalaista eli noin kolmannes koko väestöstä¹². Adressissaan ahvenanmaalaiset vetosivat yhteiseen syntyperään, kieleen, kulttuuriin, ajattelutapaan ja käytäntöihin, jotta Ahvenanmaa liitettäisiin Ruotsiin¹³. Myös toisessa, joulukuussa 1917 annetussa julkilausumassa ahvenanmaalaiset lausuiivat tahtonsa, jonka mukaan he olivat Venäjän vallan alle joutumisesta saakka kaivanneet takaisin Ruotsin yhteyteen, sillä he olivat puhtaasti osa Ruotsin kansaa¹⁴. *Tidningen Åland* -julkaisun päätoimitaja Julius Sundblomin ruotsalaissuuntauksen motoksi muotoilemasta ”Finland Fritt och Åland Svenskt”, -lausahduksesta huolimatta osa ahvenmaalaisista piti jo joulukuussa 1917 ruotsalaissuuntausta ”pelkurimaisena ja itsekkäänä”¹⁵. Suomen ulkoministeriö reagoi ahvenanmaalaisten julistuksiin jakamalla kansainvälisesti teettämäänsä taustaselvitystä, joka alkoi sanoa: ”The principle of self-determination of nations can not be applied to Åland, because the inhabitants of Åland do not constitute a nation”¹⁶.

Siinä missä ahvenanmaalaisten poliittinen yhteisö näyttää muodostuneen nopeasti, Irlannin unionistien järjestäytyminen oli pidempi prosessi. Pohjois-Irlannin unionismin juurten voidaan nähdä olevan peräisin jo 1500-luvulta, jolloin Englannin kruunu kolonisoi Irlannin saaren ja saarelle asutettiin (*plantation*) etupäässä skottilaisia protestantteja, joista nykyisen protestanttiväestön katsotaan polveutuvan¹⁷. Unionistien identiteetti onkin kokoelma irlantilaisia, skottilaisia ja brittiläisiä aineksia. Pohjois-Irlannin protestanttien identiteetti ja perinteet ovat ajan myötä erkaantuneet alkuperäisistä skottijuuristaan, mutta ne eivät silti ole kyenneet kiinnittymään irlantilaisuuteen. Brittiläisyyttä alettiin painottaa unionismissa 1800-luvulla, kun nationalistiset irlantilaiset alkoivat korostaa katolista uskoa ja gaelin kieltä irlantilaisuuden määreinä¹⁸. Poliittinen unionismi syntyi 1800-luvun lopun Irlannin itsehallinto-debateissa

10. David Raic, *Statehood and the Law of Self-Determination*. Brill Academic Publishers 2002, 183.

11. Christer Kuvaja, Martin Hårdstedt & Pertti Hakala, *Det åländska folkets historia* 4. Ålands Kulturstiftelse 2008, 590.

12. Ulkoministeriön arkisto (UMA), 9/L/II/1, Signum 9 (Ahvenanmaan kysymys), *Report presented to the Council of the League by the Commission of Raporteurs*. League of Nations 1920, 25.

13. Torsten Gihl, *Den svenska utrikes politikens historia* IV. P. A. Norstedt & söners förlag 1951, 342.

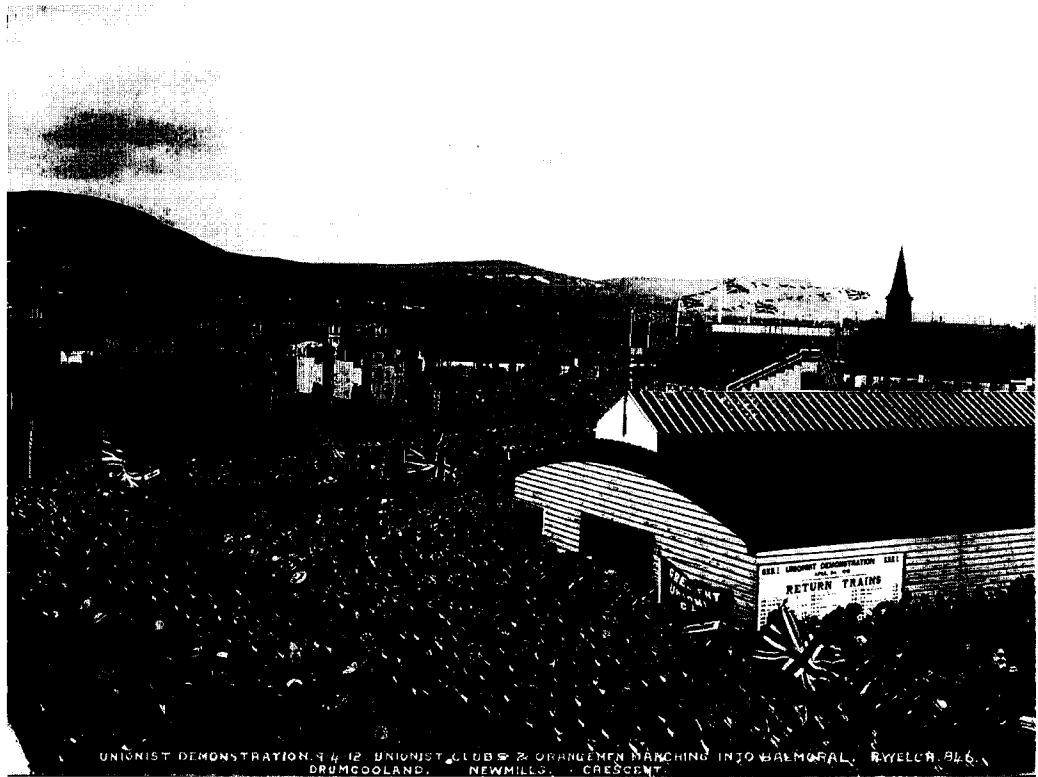
14. UMA, 9/L/II/1, *Report presented to the Council of the League by the Commission of Raporteurs*. League of Nations 1920, 25.

15. Kuvaja, Hårdstedt & Hakala 2008, 552.

16. UMA, 9/P/IV/5, *Memorandum. The Åland question*, 1.

17. Pohjois-Irlannin kysymyksessä kielipeleillä on aina ollut suuri merkitys. Esimerkiksi jo alueen kutsuminen Ulsteriksi tulkitaan unionistimieliseksi kannanotoksi, koska nyky-Pohjois-Irlanti sisältää vain kuusi, jakoa edeltäneen Ulsterin maakunnan yhdeksästä kreivikunnasta. Vastaavia esimerkkejä on lukemattomia.

18. John R. Young, *Scotland and Ulster in the seventeenth century*. Teoksessa William Kelly & John R. Young (toim.) *Ulster and Scotland 1600–2000. History, Language and Identity*. Four Courts Press 2004, 11–12.

Kuva 1. Pohjois-Irlannin unionistien marssi Home Rule -lainsäädäntöä vastaan Belfastin Balmoralissa vuonna 1912. Lähde: Public Records Office of Northern Ireland, PRONI: D1403_2-058-A.

(Home Rule)¹⁹ ja vuonna 1886 unionistit järjestäytyivät (*Ulster Unionist Council*) taistellakseen uhkana pitämäänsä irlantilaisista nationalismia vastaan.

Unionistien suhde emämaa Britanniaan on kuitenkin hyvin ristiriitainen. Brittiläisyys on osa unionistista identiteettiä, mutta samanaikaisesti Britannia nähdään epäluotettavana liittolaisena. Unionistit ovat usein kieltäytyneet hyväksymästä Britannian hallinnon päätöksiä, jotka ovat unionisteille epämieluisia²⁰. Unionistien mukaan unioni on Britannian monarkin ja Pohjois-Irlannin kansan välinen sopimus, joka ylittää myös parlamentin auktoriteetin²¹. Tähän, kansansuvereniteetin ideasta ammentavaan niin sanottuun ehdolliseen sopimusteoriaan on aktiivisesti vedottu silloin, kun brittiparlamentti on säätänyt

Pohjois-Irlannin ”kansalle” epäsuotuisia päätöksiä²².

Vaikka ahvenanmaalaiset allekirjoittivat mainitun adressin Ruotsin kuninkaalle, vaatees-

19. Alan O'Day, *Defending the Union*, Parliamentary opinions 1869 and 1886. Teoksessa George Boyce & Alan O'Day (toim.) *Defenders of the Union. A Survey of British and Irish Unionism since 1801*. Routledge 2001.

20. David Miller, *Queen's Rebels. Ulster Loyalism in Historic Perspective*. Gill & MacMillan 1978.

21. George D. Boyce, *Weary Patriots. Ireland and the making of unionism*. Teoksessa George Boyce & Alan O'Day (toim.) *Defenders of the Union. A Survey of British and Irish Unionism since 1801*. Routledge 2001, 19.

22. Arthur Aughey, *The Character of Ulster Unionism*. Teoksessa Peter Shirlow & Mark McGovern (toim.) *Who Are the People. Unionism, Protestantism and Loyalty in Northern Ireland*. Pluto Press 1997, 20–22.

ta itsemääräämisoikeuteen ei ole juurikaan löytynyt unionisteihin verrattavia kirjallisia todisteita, saati ideologista pohdintaa. Ahvenanmaalaisten innokkuus osallistua esimerkiksi Suomen vaaleihin lokakuussa 1917 kertoo pikemminkin päinvastaisesta suuntautumisesta²³. Pohjois-Irlannissa muodostettiin aseellisia vapaajoukkoja, jotka olivat valmiita ryhtymään aseelliseen kapinaan unionin puolesta²⁴, mutta mitään tähän verrattavaa ei Ahvenanmaalla tapahtunut, vaan ahvenanmaalaisten kohdalla kansallinen identiteetti oli ambivalentti²⁵. Eräs merkittävä seikka ahvenanmaalaisten hajaannuksen taustalla oli eliitin, kuten papiston ja opettajiston suomenmielisyys, joka juontui Manner-Suomessa saadusta koulutuksesta.²⁶ Kiistatonta kuitenkin on, että molemmissa tapauksissa itsemääräämisoikeutta kannatettiin yhteisöllisesti ja sille haettiin yhdessä mietittyjä perusteluita. Kyse oli rajatun ihmisryhmän julkilausutusta tahdosta olla kuulumatta muodostumassa olevaan valtioon eli Suomeen tai Irlantiin.

Virallisen Suomen reaktio ja Ahvenanmaan asian käsittely ennen Kansainliittoa

Kansa ja itsemääräämisoikeus olivat siis keskeiset käsitteet Ahvenanmaan kysymyksen alusta saakka ja myös virallinen Suomi reagoi näitä käsitteitä käyttäen. Suomen ulkoministeriön viranomaiskäyttöön tilatessa materiaalissa korostetaan, että Suomessa tyytyväisenä elävän ruotsalaisväestön olemassaolon kautta on hyvä argumentoida Ahvenanmaan Suomeen kuulumisen puolesta ja että ilman suomenruotsalaisia Suomen argumentit olisivat heikompia²⁷. Myös historiallisella ja maantieteellisellä todistelulla tuli kuitenkin olemaan suuri rooli Suomen virallisessa argumentoinnissa, joka korosti Ahvenanmaan maantieteellistä suomalaisuutta ja Porvoon valtiopäiviltä periytyvää alueellisesti rikkoutumatonta Suomen suvereniteettia²⁸. Ahvenanmaalaisten vasta-argumenteissa taas nousi-

vat esiin ahvenanmaalaisten sitoutumattomuus Suomeen suurruttinaskunta-aikana sekä virallisen Suomen maantieteellisen tulkinnan kyseenalaistaminen.

Ahvenanmaalaiset halusivat viedä vaateensa kansanäänestyksen järjestämisestä Pariisiin rauhankonferenssiin, mutta Suomen hallinnon kannalta asian ratkaiseminen Pariisissa tuntui uskaliaalta. Tämä ajatus näkyy esimerkiksi sähkösanomassa, jossa Suomen Tukholman lähettiläs Claes Gripenberg kertoo keskustelleensa venäläisen lakimiehen, paroni Michael von Tauben kanssa mahdollisuudesta juridisoida kysymys ja siirtää sen käsittely Haagin kansainväliseen tuomioistuimeen. Siten hankalaa kansallisen itsemääräämisen kysymystä olisi voitu vältellä, ja Ahvenanmaan ongelma olisi pelkistynyt kysymykseksi suvereniteetista²⁹. Vaikka Ahvenanmaan kysymystä ei koskaan käsitelty Haagissa, virallisen Suomen argumentointi noudatti läpi kiistan tätä linjaa, painottaen kansainvälisoikeudellista suvereniteettia ja varoen itsemääräämisoikeuden ajatuksen esiin ottamista.

Manner-Suomen kansan keskuudessa syntyneissä dokumenteissa nostettiin esiin myös itsemääräämisoikeus. Tampereella annettiin Ahvenanmaan kysymyksen innoittamana kansalaisjulistus 19. lokakuuta 1919,³⁰ jonka mukaan "[ahvenanmaalaisilla] ei voi olla kansojen itsemääräämisoikeutta, kun ne eivät ole mikään kansa".

23. Gyrid Högman. Ålänningarna och Ålandsfrågan. Teoksessa Jungar Sune & Vilstrand Nils Erik (toim.) *Väster om Skiftet. Uppsatser ur Ålands historia*. Historiska institutionen, Meddelanden 8. Åbo Akademi 1986, 118–119.

24. Ulster Volunteers (Arms), *The Hansard* 1.8.1918.

25. Kuvaja, Hårdstedt & Hakala 2008, 587.

26. Kuvaja, Hårdstedt & Hakala 2008, 582–587.

27. UMA, 9/P/4, Selvitys Ahvenanmaan asemasta. Kyseisen ulkoministeriön tilaaman selvityksen on kirjoittanut Professori, kansanedustaja (nuor.) Kustavi Grotenfelt.

28. Katso enemmän maantieteellisten ja historiallisten argumenttien käytöstä Vares 2009.

29. UMA, 9/G/2, Sähkösanoma Suomen Tukholman lähetystöstä 1.2.1919.

30. UMA, 9/R/2, Ruotsin Kuninkaallisen Hallituksen Edustajalle Suomessa.

Myös eduskunnalle 16. lokakuuta 1919 annettu välikysymys otti kantaa ahvenanmaalaisten vaatimaan kansanäänestykseen itsemääräämisoikeuden käsitteistön kautta: ”Jos sellaista menettelyä noudatettaisiin, voisi missä tahansa pieni murto-osa jonkunmaan kansallisuutta saattaa maan kokonaisuudelle mitä arveluttavimpia haittoja. Kansojen itsemääräämisoikeuden soveltaminen ahvenanmaalaisiin ei voi tulla kysymykseen, koska he ovat osa Suomen ruotsalaista väestöä eikä mikään eri kansallisuus.”³¹ Suomen sisäpolitiikassa hallitusta kohtaan annettu kritiikki keskittyikin kyseisen välikysymyksen lailla siihen, miksi kunnollisia autonomiavakuuksia ei annettu Ahvenanmaan tapauksessa tarpeeksi nopeasti. Huomattavaa on, että ainakin ulkoministeriössä pelättiin Tampereen julistuksen kaltaisen argumentaation vahingoittavan Suomen etua³².

Ahvenanmaa, iän kaiken ruotsalainen

Ahvenanmaan tilanne oli suurvaltapolitiisesti erilainen kuin Pohjois-Irlannin. Ahvenanmaan aluetta ei tarkasteltu pelkästään kansojen itsemääräämisoikeuksien kannalta, vaan sen demilitarisointi oli kansainvälinen toimi, joka oli saanut alkunsa jo 1800-luvun alussa. Ahvenanmaalaiset pyrkivät aktiivisesti pois objektin asemasta ja omaksi kansainvälispoliittiseksi subjektiksi muun muassa lähettämällä Ranskalle, Britannialle, Italialle ja Yhdysvalloille Wilsonin periaatteisiin nojaavia vetoamuksia roolinsa kasvattamiseksi³³. Ahvenanmaalaisten luonnollisin liittolainen Ruotsi näki Ahvenanmaan tilanteen kuitenkin etupäässä turvallisuuskysymyksenä³⁴. Ahvenanmaalaiset eivät siis saaneet autonomisen toimijan osaa edes ruotsalaisten ajattelussa. Sen sijaan Pohjois-Irlannissa unionistit pystyivät varsin vapaasti määrittämään agendan, jolla ratkaisua haettiin. Ahvenanmaan tapaus ratkaistiin Kansainliitossa ilman ahvenanmaalaisia, kun taas Pohjois-Irlantia koskevat päätökset tehtiin brittiparlamentissa, missä unionistit olivat jopa yliedustettuina.

Osa briteistä toivoi, että Britannia antaisi Kansainliitolle suuren merkityksen ulkosuhteissaan, osa taas näki Kansainliiton jo alusta lähtien toisarvoisena³⁵. Kansainliitto tuli lopulta lisäämään Britannian velvollisuuksia maailmalla, mutta ei haastanut brittien vapautta käsitellä esimerkiksi Irlannin kysymystä haluamallaan tavalla³⁶. Koska Irlantia ei itsenäisenä valtiona vielä ollut olemassa, kyseessä ei koskaan ollut juridisessa mielessä kahden suvereenin kiista, kuten Ahvenanmaalla, vaikka irlantilaisnationalistit esittivätkin, että Irlannin kysymys otettaisiin Versailles'n kokouksen asialistalle³⁷.

Britannian asema Kansainliitossa oli etenkin sen alkuaikoina merkittävä, koska Yhdysvallat ei vielä osallistunut organisaation toimintaan³⁸. Britannia halusi kehittää liittoa rauhanvälitystoiminnan suuntaan ja välttää sitovien puolustus-sopimusten solmimista, mikä taas oli Saksaa pelkäävän Ranskan tavoite³⁹. Tässä tilanteessa Britannian haastaminen Pohjois-Irlannin tapauksessa olisi ollut erittäin vaikeaa.

Ahvenanmaan kysymyksen käsittely Kansainliitossa oli kaksivaiheinen. Ensin Lakimies-

31. UMA, 9/G/4, Eduskunnalle.

32. Suomen Tukholman suurlähettiläs Jarl Söderhjelm valitti sähköissään Helsinkiin Tampereen julistuksen haittaavan suuresti hänen työtään kysymyksen parissa. Ks. UMA, 9/R/2, Sähkösanoma Tukholmasta 14.11.1919.

33. Norman J. Padelford & K. Gösta A. Andersson, The Aaland Islands Question. *The American Journal of International Law* 33:3 (1939), 472. ”Their [adressin jättäjien] wish was based on the same right of self-determination that the people of Finland claimed for their independence of the Russian state. UMA, 9/G/2, Representation of the Population of Åland to the Council of the League of Nations, 2.

34. Vares 2009, 372.

35. Helen McCarthy, *British People and the League of Nations*. Manchester University Press 2011, 3–9, 59.

36. Ibid.

37. T. P. O’Conner, Hansard, HC Deb 5.11.1918, vol 110, col 1962, <http://hansard.millbanksystems.com/> (1.8.2015).

38. Ruth Henig, *Makers of the Modern World. League of Nations*. Haus Publishing 2010, 59.

39. Henig 2010, 76.

komissio arvioi, kuuluiko asia Kansainliiton toimivaltaan, minkä jälkeen niin sanottu Raportööriin komitea antoi asiasta lausuntonsa. Ahvenanmaalaiset perustelivat lakimieskomissiolle toivettaan, sillä, että Suomi riistää ahvenanmaalaisilta saman oikeuden itsemääräämiseen, mitä on juuri itse soveltanut kansakollektiivina⁴⁰. Ahvenanmaalaiset panivat myös merkille Suomen pyrkivän soveltamaan samaa oikeutta, jotta Itä-Karjala liitettäisiin Suomeen⁴¹.

Syksyllä 1920 Kansainliiton lakimieskomissio totesi lausunnossaan, että Ahvenanmaan asukkaiden vaatima kansallisen itsemääräämisoikeuden toteutuminen sekä asiaan liittyvät poliittiset ja sotilaalliset seikat merkitsevät sitä, että asiaa ei voida pitää pelkästään Suomen sisäisenä asiana. Tätä näkemystä perusteltiin sillä, että Suomen valtio ei tilanteen kriisiytyessä ollut vielä vakiintunut valtioksi.⁴² Lisäksi ahvenanmaalaisen tahto liittyä Ruotsiin edelsi komission mukaan Suomen itsenäisyysjulistusta.⁴³ Kansainliitto tulkitsi ahvenanmaalaiset mahdollisesti sellaiseksi yhteisöksi, jolla olisi oikeus vaatia itsemääräämistä ja päätti käyttää peruskirjansa antamaa oikeutta asian käsittelemiseksi⁴⁴. Aikalaisraporteistakin näkyy asian ennakkotapausluonne. Ensimmäistä kertaa kaksi itsenäistä valtiota jätti keskinäisen kiistansa muiden valtioiden edustajista koostuvan kolmannen osapuolen ratkaistavaksi⁴⁵.

Kansainliiton uskottavuuden näkökulmasta Ahvenanmaan asia nousi käsittelyyn oikeaan aikaan, sillä Kansainliitto oli juuri epäonnistunut Armenian itsenäisyyden puolustamisessa. Tämä oli tuskastuttanut pääministeri Lloyd Georgen, joka tokaisi Kansainliiton pystyvän vain hyödyttömiin päätöslauselmiin⁴⁶. Koska Ruotsi ja Suomi eivät olleet suurvaltoja, eikä niillä kummallakaan ollut suurvaltatukijoita, Kansainliitto pystyi määrittelemään asian perinpohjaisen käsitteilytavan vapaasti. Se näkyy varsin idealistisissa, Wilsonin periaatteisiin nojaavissa perusteluissa, joilla Kansainliitto perusteli asian ottamista käsitteelyyn⁴⁷.

Lakimieskomission perusteluissa ruotsalaisahvenanmaalainen argumentointi yhteisöllisestä siteestä Ruotsiin painoi vahvasti, ja komissio näkikin kiistattomana, että Ahvenanmaa on iän kaiken (*since the time immemorial*) ollut ruotsalainen alue. Ahvenanmaalaisen argumentaatio oli lähellä unionistien retorikkaa Westminsterissä, joka vetosi Ulsterin maakunnan protestanttiväestön satoja vuosia vanhaan yhteyteen manner-Britannian kanssa⁴⁸. Lakimieskomission lausunto linjasi kiistan myöhemmät vaiheet, sillä jakamattoman suvereniteetin todistaminen nousi aiempaa selvemmin Suomen retoriseksi strategiaksi.

Hyvä esimerkki tästä on suomalaisten älymystö- ja kulttuuripiireihin kuuluvien vaikuttajien heti syksyllä 1920 julkaisema pamfletti *The Åland Question and the rights of Finland*, jota voidaan pitää vasta-argumenttina lakimieskomission kantaan Suomen suvereniteetin kiistanalaisuudesta. Pamfletin strategia oli yhtäältä rakentaa kuva Suomesta, jonka valtiollinen olemassaolo oli alkanut Porvoon valtiopäiviltä ja toisaalta vähätellä katkosta, joka Suomen itsenäistymisen ja kansalaissodan yhteydessä syntyi⁴⁹.

Lausunnossaan Kansainliitolle 20. heinäkuuta 1920 ahvenanmaalaiset kierrättivät lakimies-

40. Ahvenanmaan edustajien kommentti Lakimieskomission lausuntoon 22.7.1920, 4. UMA, 9/G/II/, Representation of the Population of Åland to the Council of the League of Nations, 6.

41. UMA, 9/GL/II, 24.

42. UMA, 9/L/II/1, *Report presented to the Council of the League by the Commission of Raporteurs*. League of Nations 1920, 25.

43. Ibid.

44. Ibid.

45. The Editor, *The Aaland Islands Dispute and the League. Advocate of Peace Through Justice* 82:8 (1920), 262.

46. Henig 2010, 70.

47. Ibid.

48. Graham Walker, *A History of the Ulster Unionist Party. Protest, pragmatism and pessimism*. Manchester University Press 2004, 77.

49. *The Åland Question and the Rights of Finland*. The Finnish Literary Society 1920, 3–7.

komitean omaa muotoilua, jonka mukaan Ahvenanmaa on ollut iän kaiken ruotsalainen. Ahvenanmaalaiset painottivatkin läpi lausuntonsa historiallisia perusteluita etnisten sijaan. Ahvenanmaalaiset eivät lausuntonsa mukaan olleet ottaneet osaa Porvoon valtiopäiville, eivätkä he olleet muun Suomen tapaan hyväksyneet liittymistä Venäjään. Lausunnossa ahvenmaalaiset kutsuivat itseään sanalla väestö (*population*) eikä sanalla kansa (*nation*) niin kuin unionistit toisaalla. Termi *national* tuli esiin ainoastaan loppulauseessa ”national solidarity with Sweden”, joka lueteltiin yhdeksi syyksi vaaditun kansanäänestyksen järjestämiselle. Toisaalta etnistä vastakkainasetteluakin lausunnossa oli, sillä suomalaiset kuvattiin siinä vieraana rotuna, jonka pelättiin valloittavan saariston (*foreign race would invade the islands*).⁵⁰ Nationalismitutkija David Millerin mukaan tämän tyyppinen, pelkään kansan tahtoon vetoava itsemääräämisvaade on osoittautunut liian ohueksi, sillä menestynyt itsemääräämisoikeuteen vetoaminen vaatii autenttisen ja omaleimaisen kulttuurin esiintuomista⁵¹.

Ahvenanmaan kysymyksen käsittely Kansainliitossa keskittyi siis suvereniteetin ja valtiojärjestelmän vakauden ympärille, kun taas Pohjois-Irlanti-debattia ei käyty valtiojärjestelmäkäsittelin. Westminsterissä rajojen piirtäminen seurasi nousevia poliittisia identiteettejä, mikä myös sopi ajan henkeen. Unionistit onnistuivatkin perustelemaan erons uudesta Irlannista omaleimaisen kulttuurinsa, etenkin protestanttisen uskontonsa kautta⁵². Unionistien argumentti Irlannin kahdesta kansasta menestyi⁵³. Ahvenanmaalaiset taas menettivät oman identiteettipoliittisesti parhaimman argumenttinsa, eli kielieron suhteessa manner-Suomeen, koska ruotsinkieliset manner-Suomessa eivät kannataneet Ahvenanmaan Ruotsiin liittymistä⁵⁴.

Irlannin kaksi kansaa

Westminsterissä kysyttiin, tulisiko myös Ulsterin maakunnalle antaa oikeus irtautua Irlannista,

mikäli irlantilaisille suotaisiin itsemääräämisoikeus.⁵⁵ Pohjoisirlantilaisten asiaa voimakkaimmin ajanut Edward Carson vastasi tähän kysymykseen argumentoimalla Ulsterin erottautuvan muusta Irlannista rotunsa, uskontonsa, haaveidensa ja toiveidensa suhteen⁵⁶. Tämä näkemys sai kannatusta ja etninen argumentti Pohjois-Irlannin valtiollisen olemassaolon puolesta nousi yhä voimakkaammin esiin⁵⁷, vaikkakin unionistien kansallisuustunnetta syytettiin vasta-argumenteissa keinotekoiseksi ja ulkoapäin tuotetuksi⁵⁸.

50. UMA, 9/L/II/1, Representation of the Population of Åland to the Council of the League of Nations 22.7.1920.

51. David Miller, *The Nation State*. Routledge 1995.

52. Sir Edward Carson, *The Hansard*, HC Deb 22.12.1919, vol 123, col 1197; Jennifer Todd, *Unionist Political Thought*. Teoksessa David George Boyce, Robert Eccleshall & Vincent Geoghegan (toim.) *Political Thought in Ireland Since the Seventeenth Century*. Routledge 1993, 198–199.

53. Ks. esim. Arthur Aughey, *Under Siege*. Blackstaff Press 1989; vrt. Lloyd George 22.12.1919. "[The unionists] love the hills of Antrim in the same way as we love the plains of Roscommon, but the centre of their patriotic enthusiasm is London, whereas the centre of ours is." *The Hansard*, HC Deb 22.12.1919, vol 123, col 1172; Sir Francis Acland. *The Hansard*, HC Deb 22.12.1919, vol. 123, col 1225.

54. Katso esim. UM, 9/R/8, Pohjanmaan ruotsalaisten lausunto Ruotsin hallitukselle 6.1.1919; Torsten Gihl, *Den Svenska utrikes politikens historia IV 1914–1919*. P. A. Norstedt & Söners Förlag 1951, 354.

55. Arthur Henderson, *The Hansard*, HC Deb 22.12.1919, vol 123, col 1207.

56. Sir Edward Carson, *The Hansard*, HC Deb 22.12.1919, vol 123, col 1197.

57. Ks. Graham Walker, *Ulster unionism and the Scottish dimension*. Teoksessa William Kelly & John R. Young (toim.) *Ulster and Scotland 1600–2000. History, Language and Identity*. Four Courts Press 2004, 33–34. On kiintoisaa, että 1990-luvulla unionistiset intellektuellit alkoivat tuoda uudelleen esiin mahdollisuutta sekä irlantilaiseen, ei-poliittiseen kulttuuri-identiteettiin että poliittiseen, brittiläiseen identiteettiin, jotka voisivat ilmetä ristiriidattomasti samassa henkilössä.

58. Lt. Commander Kenworthy, *The Hansard*, HC Deb 7.8.1919, vol. 119, col 673. "I believe the state of things in North-East Ulster is largely artificial, and they appear to have been touched by the same new world feelings which are now actuating the democracies of the world."

Kuva 2. Unionistipuolueen johtaja Sir Edward Carson puhumassa vuonna 1913. Lähde: Library of Congress, Prints and Photographs Division.

Irlantilaisnationalistien pääasiallinen vastargumentti painotti Irlannin saaren muodostavia luonnollisia rajoja ja sitä, että Irlantia piti kohdella yhtenä yksikkönä, jonne mahdollisesti jäävä protestanttivähemmistö tulisi saamaan yhtä hyvän kohtelun kuin esimerkiksi Määriin ja Böömiin jääneet saksalaisvähemmistöt⁵⁹. Unionistit ja pääministeri Lloyd George vastasivat nationalisteille, että heidän vaateensa merkitsee itsemääräämisoikeutta irlantilaisille, mutta riistää saman oikeuden muilta eli unionisteilta⁶⁰. Lloyd George näytti tulleen keskustelujen kuluessa vakuuttuneeksi siitä, että Irlannin saari ei yksinkertaisesti sisältänyt vain yhtä kansallisuutta. Hän muun muassa totesi tuskastuneena, että yrittäessään tiedustella Irlannin saarella asuvien mielipidettä itsemääräämisoikeuden periaatetta käyttäkkeen nationalistit ja unionistit hajoavat kukin kolmeen tai neljään eri osaan, joista jokainen vaatii omanlaistaan itsemääräämisoikeuden soveltamista⁶¹.

Brittiparlamentissa haettiin esimerkkejä ja rinnastuksia myös ulkomailta. Ulsterin väestöä ja irlantilaisia verrattiin vapauttaan vaativiin puolalaisiin ja baskeihin sekä saksalaisiin Böömissä ja Määrissä⁶². Ahvenanmaan kohdalla separatismi taas sai uutta pontta syksyllä 1919, jolloin Ranskan pääministeri Clemenceau rinnasti Ahvenanmaan Schleswigin Tanskaan liittämiseen ja Huippuvuorten Norjalle antamiseen⁶³.

Irlannin nationalistit vetosivat siihen, että koko maailma vaatii Irlannin kysymyksen ratkaisemista niin, että itsemääräämisoikeus tulee toteutumaan, ilman että unionistit sanelisivat saaren enemmistön kohtalon⁶⁴. Nationalistien mukaan Irlannin jakoa ei hyväksyttäisi kansainvälisessä yhteisössä samaan aikaan, kun Puolan jaon vääryyttä oltiin korjaamassa⁶⁵, eikä Presidentti Wilson henkilökohtaisesti tulisi sallimaan moista⁶⁶. Ahvenanmaan tapaukseen ei kuitenkaan vedottu parlamenttikeskusteluissa kertaakaan, vaikka käsiteltävät kysymykset olivat hyvin lähellä esimerkiksi Kansainliiton arviointisijaryhmän raportin tematiikkaa.

Vakaus voittaa idealismin

Kansainliiton lopullinen Ahvenanmaata koskeva päätös pohjautui Raporttörien lausuntoon, jonka lähtökohta oli, että kansojen itsemääräämisen periaate⁶⁷ ei ole ainoa seikka, jonka perus-

59. T. P. O'Conner, *The Hansard*, HC Deb 5.11.1918, vol. 110, col 1968.

60. Lloyd George, *The Hansard*, HC Deb 21.7.1919, vol. 118, col 1052.

61. Lloyd George, *The Hansard*, HC Deb 21.7.1919, vol. 118, col 1053.

62. Bonar Law, *The Hansard*, HC Deb 5.11.1918, vol. 110, col 2011.

63. UMA, 9/G/2, *Åbo Underrättelsen* 30.9.1919.

64. Thomas Scanlan, *The Hansard*, HC Deb 5.11.1918, vol. 110, col 2020.

65. John Dillon, *The Hansard*, HC Deb 5.11.1918, vol. 110, col 2060.

66. Ibid.

67. Itsemääräämisestä käytetään lausunnossa ensisijaisesti muotoa *free-determination*.

teella Ahvenanmaan tapauksen kaltaisia ongelmia tulee tarkastella. Raportöörit siteerasivat suoraan lakimieskomission aiempaan lausuntoa:

The recognition of this principle [of self-determination] in a certain number of international Treaties cannot be considered as sufficient to put it upon the same footing as a positive of the Law of Nations⁶⁸.

Raportöörin johtopäätös oli, että vähemmistön halu erota emävaltiostaan, mikäli tätä kunnioitettaisiin periaatteena, tulisi tekemään valtiojärjestelmän epävakaaksi ja anarkistiseksi⁶⁹. Lausunto alleviivasi perusteluissaan ajan hengen muutosta kansojen vapaudesta kohti kansainvälisen järjestelmän stabilointia.

Kansainliitto linjasi Ahvenanmaa-päätöksessään, että valtiojärjestelmän kunnioituksen periaatteesta voitaisiin poiketa vasta valtion olemassaolon ollessa epävarmaa tai uuden valtion syntyessä. Kansainliiton määrittelyssä itsemääräämisoikeutta ei voitu kuitenkaan käyttää vakiintuneiden valtioiden pilkkomiseen⁷⁰. Päätökseen liitettiin varaus, jonka mukaan päätöstä ei tule lukea siten, että se merkitsisi liiton puuttumattomuutta tilanteessa, jossa valtio sortaa osaa kansastaan. Karen Knop on tulkinut lausuman viittauksena käynnissä olleeseen Irlannin vapaavaltion ja Pohjois-Irlannin syntyyn, minkä suhteen Kansainliitto halusi säilyttää toimintavalmiutensa⁷¹. Kansainliiton mukaan vähemmistön eroaminen emävaltiosta ja siirtyminen toisen valtion yhteyteen tulisi tapahtua vain viimeisenä vaihtoehtona esimerkiksi sortotilanteessa⁷².

Kansainliiton päätös Ahvenanmaan tapauksessa linjasi kansallisen itsemääräämisoikeuden alisteiseksi valtiojärjestelmän vakaudelle. Martti Koskenniemi on nostanut esiin toisen tavan tulkita kansallista itsemääräämisoikeutta. Koskenniemen tulkinnassa itsemääräämisoikeus tarkoittaisi yhteisön oikeutta toteuttaa omanlaisiaan yhteisöllisyyttä siten, että yhteisöllisyyden vaade voisi oikeuttaa emävaltiosta eroamisen⁷³.

Pohjois-Irlannin tapauksessa unionistien argumentaatio vetosi juuri tähän seikkaan⁷⁴. Unionistien mukaan heidän tapansa elää ei voisi toteutua, mikäli alue liitettäisiin vieraan valtion kaltaiseen Irlannin tasavaltaan. Unionistien argumentit löysivät tukijansa pääministeri Lloyd Georgesta, jonka mukaan Pohjois-Irlannin rodullisesti, uskonnollisesti, tapakulttuuriltaan ja ulkonnöltään eroavan kansanosan pakottaminen yhteisen Irlannin hallinnon alle olisi loukkaus universaalia itsehallinnon periaatetta vastaan⁷⁵. Pääministeri Lloyd George kiteytti parlamenttikeskustelussa käsityksensä siitä, että kansallisuuden määrittää viime kädessä kansan tahto ja että ulsterilaiset eivät olleet osa Irlannin kansaa⁷⁶. Lloyd Georgen ja unionistien argumentaa-

68. UMA, 9/L/II/1, *Report presented to the Council of the League by the Commission of Rapporteurs*. League of Nations 1920, 27.

69. "To concede to minorities, either of language or religion, or to any fractions of a population the right of withdrawing from the community to which they belong, because it is their wish or their good pleasure, would be to destroy order and stability within States and to inaugurate anarchy in international life". UMA, 9/L/II/1, *Report presented to the Council of the League by the Commission of Rapporteurs*. League of Nations 1920, 28.

70. *Ibid.*

71. Karen C. Knop, *Diversity and Self-Determination in International Law*. Cambridge University Press 2002, 78.

72. Robert Randle, From National Self-Determination to National Self-Development. *Journal of the History of Ideas*, 31:1 (1970), 271.

73. Koskenniemi 1994, 246–247.

74. Hugh O'Neill, *The Hansard*, 3.6.1919, col. 1971; Sir Edward Carson, *The Hansard*, 22.12.1919, col. 1198.

75. Lloyd George, *The Hansard*, HC Deb 22.12.1919, vol 123, col 1171. "In the North-East of Ireland we have a population—a fairly solid population, a homogeneous population—alien in race, alien in sympathy, alien in religion, alien in tradition, alien in outlook from the rest of the population of Ireland, and it would be an outrage on the principle of self-government to place them under the rule of the remainder of the population."

76. Lloyd George, *The Hansard*, HC Deb 22.12.1919, vol 123, col 1172. "The Unionists of Ulster have never transferred their love and allegiance to Ireland. They may be Irishers, using a geographical term, but they are not Irishmen in the national sense."

tio vastaa Koskenniemen ajatusta, jonka mukaan yhteisöllisyyden toteutumisen vaatimus ylittää maantieteen tai rodun kansallisuuden määrittäjänä, vaikka unionistiretoriikka toki käytti myös molempia mainittuja tekijöitä erityisasemansa perustelemiseen. Näin tarkasteltuna Pohjois-Irlannin autonomisuus sekä Irlannin että Britannian suhteen voidaan nähdä irtiottona juuri sillä hetkellä muotoutuneista kansainvälisen politiikan ja kansainvälisen oikeuden konventioista ja jopa esimerkkinä postetnisestä tavasta itsemääräämisoikeuden ymmärtämiseen⁷⁷. Unionistit nähtiin useissa irlantilaisnationalistien parlamenttipuheenvuoroissa uppinkaisina suhteessa mannereurooppalaiseen kansallisvaltiokehitykseen, jota pidettiin modernina ja jonka ajateltiin vahvistavan kansansuvereniteettia. Onkin kiinnostavaa tarkastella tilannetta toisinpäin käännettynä ja nähdä unionistien argumentit edistyksellisinä.

Ahvenanmaan tapauksessa ratkaisu nojasi reaali politiikkaan ja sattui ajankohtaan, jossa kansainvälinen yhteisö etsi keinoja sopia kiistansa ilman vahvojen valtojen sanelua. Jos ahvenanmaalaisia olisi tukenut esimerkiksi yksi suurvalloista, alueesta olisi voinut tulla pohjolan Gibraltarin kaltainen poikkeama. Tällainen Ahvenanmaan liittäminen Ruotsiin olisi saattanut irrottaa Suomen skandinaavisesta perheestä. Suomen käymä sisällissota ja suomalaisdiplomaattien järkähtämättömyys oli osaltaan tuke massassa johtopäätöstä siitä, että Ahvenanmaan pitäminen osana Suomea oli paras ratkaisu⁷⁸. Suomi myös haluttiin palkita bolsevistisen hyökkäyksen vastustamisesta⁷⁹.

Käsittekkampailua ja reaali politiikkaa

Pohjois-Irlannin haluttomuus liittyä Irlannin tasavaltaan nojaa periaatteeseen, jonka mukaan hallinnolla on oltava hallittujensa hyväksyntä. Pohjois-Irlannin erottautuminen Irlannista on etenkin takavuosina tulkittu yksinkertaistaen Irlannin ja Britannian väliseksi suvereenikampailuksi⁸⁰, vaikka itse asiassa ilman pohjoisirlanti-

laisten aloitteellisuutta alueen luovuttaminen osaksi Irlannin vapaavaltiota olisi tuskin noussut kynnyskysymykseksi. Ahvenanmaan kysymys taas on Pohjois-Irlantia selvemmin kahden suvereenin, eli Suomen ja Ruotsin, kamppailu, joka tosin alistettiin kolmannen osapuolen ratkaistavaksi. Vaikka ahvenanmaalaiset protestoivat joutumistaan vastentahtoisesti suomenkielisten suomalaisten hallittaviksi, tämä ei riittänyt perusteeksi sille, että alue olisi määrätty Ruotsille. Itsemääräämisoikeuden periaatteet olivat siis Ahvenanmaan kysymyksen kohdalla väistyneet reaali politiikan vaatimusten tieltä, eikä kansallisesta itsemääräämisoikeudesta noussut yleisperiaatetta kansainväliseen järjestelmään⁸¹.

Ahvenanmaan ja Pohjois-Irlannin tapauksista löytyy paljon yhtymäkohtia. Etenkin molemmissa keskusteluissa käytetty kieli ja käsitteet ovat pitkälti samankaltaiset. Kiintoisaa on, että kieleen, kulttuuriin ja etnisyyteen vedettiin molemmissa tapauksissa lähes samoin ja saman painoisin argumentein, mutta silti tehdyt päätökset ovat toistensa peilikuvia. Tämä osoittaa itsemääräämisoikeuden kaltaisen käsitteen poliittisuuden, joka pakenee eksaktia määritelmää ja sovellusta.

Vaikka Ahvenanmaalla tyytymättömyys saaren asemaan nousee edelleen aika ajoin esiin, alueen lähihistoria on poikennut siinä määrin Pohjois-Irlannin vaiheista, että aluetta on alettu kutsua rauhan saaristoksi ja suomalainen diplomaattia on jopa pyrkinyt tuotteistamaan Ahve-

77. Esimeriksi ajankohtaiset Katalonian ja Skotlannin itsenäisyshankkeet perustuvat, etenkin Kataloniassa, voimakkaasta postetniseen näkemykseen yhteisöllisestä autenttisuudesta.

78. Padelford & Andersson 1939, 476; James Barros, *The Åland Islands Question. Its Settlement by the League of Nations*. Yale University Press 1968.

79. Knop 2002, 86.

80. Whyte 1990, 231.

81. Anthony Whelan, *Wilsonian Self-Determination and the Versailles Settlement. The International and Comparative Law Quarterly* 43:1 (1994), 103.

nanmaata rauhanvälityksen ja vähemmistön oikeuksien esimerkkitapauksena⁸². Pohjoismaiden olemus rauhan työssijana otetaan usein itsensänselvyytenä, vaikka se tuskin sitä on. Se, miksi Ahvenanmaan ja Pohjois-Irlannin historiat ovat muodostuneet niin erilaisiksi, on kiintoisa jatkotutkimuksen aihe.

Abstract: Northern Ireland and the Åland Islands. Two interpretations of popular sovereignty

In 1921, the League of Nations decided that the Åland Islands should remain a part of Finland. The decision disregarded the claims for a referendum made by the Ålanders. In 1922, Ireland was partitioned as Northern Ireland executed the right given to it to secede from the new Irish Free State. The principles of self-determination and popular sovereignty were central in both of these processes, but while self-determination was granted to the people of Northern Ireland, the similar demands made by Ålanders were declined. This article compares the debates from the

British House of Commons and the material related to the Åland Islands affair to determine whether they explain the opposite outcomes. The primary material is contextualised with the post-World War I ideological atmosphere, which emphasised the freedom of nations and the need for a more democratic world order. The article concludes that the different outcomes demonstrate the ambiguous and political nature of the idea of self-determination and the contestable nature of political concepts, emphasising the skills of a political agent. The comparison also shows the resiliency of power politics.

Keywords: self-determination, popular sovereignty, Northern Ireland, Åland, League of Nations, autonomy

82. Kimie Hara, The Åland Settlement as a Resolution Model for Asia-Pacific Regional Conflicts. *Issues & Insights* 7:4 (2007), 1–15. – *Nyt julkaistu Jyrki Ruohomäen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Petri Paju

Monikansallinen yritys ja siteet länteen

IBM SUOMESSA JA LÄNSI-EUROOPASSA
1940-LUVUN LOPULLA JA 1950-LUVULLA¹

Monikansallisen yhtiön kuten IBM:n tarkastelu avaa poikkeuksellisen kiinnostavia näkymiä sodanjälkeiseen ylijarjaiseen jälleerakennukseen Euroopassa. Ennen tutkimaton arkistomateriaali tarjoaa kansainvälisesti uusia tuloksia IBM:n ja sen kumppanien toiminnasta sekä Länsi-Euroopan tasolla että Suomessa. Suomen IBM:n hallituksen pitkäaikaisena puheenjohtajana toimi ulkoministeri Carl Enckell. Hänen tuellaan yritys kiinnitti varhain sodan jälkeen asiakkaansa, suuryritykset ja valtion laitokset, läntiseen teknologia- ja talousyhteisöön.

Yritykset ja erityisesti monikansalliset suuryritykset ovat ylittäneet sujuvasti erilaisia rajoja jo vuosisatoja ja samalla yhdistäneet eri maiden kansalaisia ja talouksia. Joidenkin tulkintojen mukaan ensimmäinen globaalin talouden kausi alkoi 1800-luvulla ja päättyi ensimmäiseen maailmansotaan tai vuoteen 1929 ja lamakautteen. 1930-luvun protektionistisen vaiheen ja toisen maailmansodan jälkeen alettiin uudelleen kehittää globaalia talousjärjestelmää, kaupan ja liikkumisen suurempaa vapautta. Tietojenkäsittelyn amerikkalainen suuryritys *International Business Machines* (IBM) yritti tehdä itsestään

FT Petri Paju työskentelee apurahatutkijana kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa ja projektitutkijana Oy Chronicon Ltd:ssä. Sähköposti: petpaju@utu.fi.

keskeisen maailman taloudellisen uudistajan jo 1930-luvulla, mutta onnistui asiassa paremmin vasta sodan jälkeen.²

Tarkastelen seuraavassa sitä, miten IBM osallistui erityisesti kansainvälisten yhteyksien jälleerakentamiseen yhtäältä kansallisesti Suomessa ja toisaalta yleiseurooppalaisella tasolla. Jälkimmäistä tasoa en tämän artikkelin puitteissa voi käsitellä yksityiskohtaisesti, vaan keskityn IBM:n uudelleenorganisaatioon erityisesti valmistustoiminnassa. Suomen IBM:n kautta avaan monikansallisen yrityksen merkitystä kansallisesti ja erilaisille tietojenkäsittelyn asiakkaille valtion laitoksista suuryrityksiin. Käsittelen myös yhtiön kirjoituskoneita, jotka olivat oleellinen, joskin nyttemmin liian helposti unohtuva osa monipuolisen konttorikoneyhtiön tuotevalikoimaa. Nostan esiin Suomen IBM:n hallituksen ensimmäisen puheenjohtajan, joka vuosina 1938–1959 oli ministeri Carl Enckell. Aluksi käsittelen IBM:n laajentumista sotaa edeltäneessä Euroopassa sekä monikansallisen IBM:n haasteita ja ratkaisuja läntisen Euroopan jälleerakennuksessa. Sen jälkeen paneudun erityisesti Suomen IBM:n kehitykseen 1950-luvun lopulle asti. Tapaus valaisee sitä, miten IBM:n yhdistelmä teknologiaa, kauppaa ja ulkopoliittikkaa palveli eri osapuolia tässä kansallisessa ympäristössä.

Lähteinä käytän arkistomateriaalia IBM:n pääarkistosta Yhdysvalloista sekä Suomen IBM:n kokoelmasta, monenlaisia julkaisuja sekä haas-

1. Kiitos IBM:n eri tahoille tutkimuksen mahdollistamisesta, Marja-Leena Vepsäläiselle monivuotisesta tietotuesta ja kommentteista, oppiaineeni Populaarikulttuurin ja mediateknologian tutkimusryhmälle sekä Juhana Aunesluomalle. Tutkimushanketta on rahoittanut Suomen Akatemia sekä Ella ja Georg Ehrnroothin säätiö.

2. Kevin Maney, *The Maverick and his Machine. Thomas Watson Sr. and the Making of IBM*. John Wiley & Sons 2003, erit. 203–223; Geoffrey Jones, *Multinationals and global capitalism. From the nineteenth to the twenty-first century*. Oxford University Press 2005, 18–35.

tatteluja ja muuta muistitietoa.³ Arkistoaineisto sisältää niin johdon kirjeenvaihtoa, henkilöstön kokoamia historiallisia avainlukuja kuin Suomen IBM:n pitämän päiväkirjan ulkomaanmatkoista ja vierailijoista. Päiväkirjan pito matkoista ker- too ulkomaanyhteyksien koetusta tärkeydestä.⁴

IBM:n teknologista kehitystyötä Yhdysval- loissa on tutkittu runsaasti, mutta aiempaa tut- kimusta on niukasti sekä IBM:n eurooppalaisen tason toiminnasta että Suomen IBM:n vaiheista. Suomen tytäryhtiötä toki sivutaan useassa tutki- muksessa, mutta ainoan kokonaiskuvan tarjoaa IBM:n entisen työntekijän Pentti Anttilan teos *Big Blue Suomessa* sekä yksittäiset muistelma- artikkelit. Lisäksi aiemmin on kirjoitettu muuta- ma laaja esitys kansallisista IBM-yhtiöistä Eu- roopassa.⁵ Viime vuosina ulkomailla on ilmesty- nyt joitakin tutkimusartikkeleita IBM:n tytäryhtiöistä sekä tutkimus IBM:n ja sen kilpailijan *Remington Randin* laajentumisesta Euroopassa tie- tokonekaudella 1950-luvun puolivälistä alkaen.⁶ Uusi mittava yleisesitys korostaa juuri IBM:n varhaista globaalia merkitystä tietotekniikan le- viämisessä ja käyttöönotossa.⁷ Teos ei yllä hu- mioimaan tietokoneiden valtakautta edeltänyttä kehitysvaihetta, jota tässä käsitellään.

Koska IBM pyrki järjestämään toimintansa mahdollisimman tehokkaasti kansallisista rajois- ta riippumatta, sen tarkastelussa on tarpeen yli- rajainen (*transnational*) lähestymistapa. Käytän käsitettä ylijarainen kohdistaakseni huomion monenlaisiin siteisiin, yhteyksiin ja liikkeeseen yli kansallisvaltioiden rajojen. Samanaikaisesti pi- dän tärkeänä tutkia, mitä kansallisia ratkaisuja IBM:n tytäryhtiöt tekivät. Ylijaraisuus ei siten tar- koita kansallisen tahon tarkastelun hylkäämistä vaan sen rikastamista monitasoisella analyysillä.⁸ Artikkelit liittyy myös tutkimuskeskusteluun siitä, miten teknologiset ratkaisut ovat toimineet eräänlaisina piilevinä yhdistäjinä Euroopassa yli kansallisten ja muiden rajojen sekä toisaalta ol- leet rajojen tuottamisen välineitä.⁹

Monikansallisten yritysten historiantutki- musta on harjoitettu 1960-luvulta lähtien, jolloin

Mira Wilkins ja Alfred Chandler julkaisivat ame- rikkalaisvetoisen yrityshistorian nykyiset kulma- kivet. Tutkimus on sittemmin jatkuvasti avannut kehitykseen uusia näkökulmia. Pääkonttorin katseesta on esimerkiksi siirrytty tytäryhtiöiden toimintamahdollisuuksien ja teknologian siirron (haasteiden) tarkasteluun. Kylmän sodan tutki- muksessa artikkeli edustaa uusia näkökulmia hakevaa lähestymistapaa, jossa valtiollisten toi- mijoiden sijasta tarkastellaan vaikkapa yritysten toimintaa ja mahdollisuuksia vaikuttaa muihin kuten valtioon ja kulttuuriin.¹⁰ Tutkimusasetel- ma on saanut vaikutteita niin verkostojen tutki- mukselta kuin monialaisesta keskustelusta kos- kien materiaalisia ja kulttuurisia virtauksia ja

3. IBM:lla ei enää ole keskusarkistoa Euroopassa. Rans- kassa sijainnut IBM-arkisto on saatujen tietojen mukaan palanut. IBM Archives sijaitsee Somersin kaupungissa New Yorkin osavaltiossa Yhdysvalloissa. Julkaisuista *IBM World Trade News* oli yhtiön kansainvälinen henkilökun- talehti, jota en ole löytänyt muualta kuin yhtiön arkistos- ta.

4. Suomen IBM:n arkisto, Dagbok, from 1947 to 1958. Merkinnot ruotsiksi tai englanniksi.

5. Pentti Anttila, *Big Blue Suomessa. O. y. International Business Machines A. b. 1936–1996*. Omakustanne 1997. Nor- jan IBM:stä Gunnar Nerheim & Helge W. Nordvik, *Ikke bara maskiner. Historien om IBM i Norge 1935–1985*. Uni- versitetsforlaget 1986.

6. Corinna Schlombs, Engineering International Expans- ion. IBM and Remington Rand in European Computer Markets. *IEEE Annals of the History of Computing* 30 (2008), 42–58. IBM-tutkimuksen bibliografia, jossa tosin painottuu yhdysvaltalainen tutkimus. Ks. liiteosa kokoel- massa Jeff Yost (toim.) *The IBM Century. Creating the IT Revolution*. IEEE Computer Society Press 2011.

7. James W. Cortada, *The Digital Flood. The Diffusion of Information Technology Across the U.S., Europe, and Asia*. Oxford University Press 2012.

8. Erik van der Vleuten, Toward a Transnational History of Technology. Meanings, Promises, Pitfalls. *Technology and Culture* 49 (2008), 974–994.

9. Ks. Thomas J. Misa & Johan Schot, Inventing Europe. Technology and the Hidden Integration of Europe. *History and Technology* 21 (2005), 1–19.

10. Mira Wilkins, The History of the Multinational Enter- prise. Teoksessa Alan M. Rugman (toim.) *The Oxford Handbook of International Business*. 2. painos. Oxford Uni- versity Press 2009.

tavaroiden sekä ihmisten liikettä erityisesti Euroopan rakentajina.¹¹

Suomalaisessa historian tutkimuksessa on tutkittu niukasti monikansallisia yrityksiä, joiden kotimaa ei ole (ollut) Suomi. Monesti näihin yrityksiin on osin tahattomasti liitetty ensisijassa negatiivisia ominaispiirteitä tai oletuksia, koska Suomi on koettu niille vähämerkityksisenä.¹² Tämän tapaiset argumentit ovat aikanaan ja erityisesti 1970-luvun keskustelussa ylikansallisista yrityksistä palvelleet myös suomalaisperäisiä yrityksiä kuten Nokkia kilpailussa IBM:a vastaan. Ennakkoluuloton katse monikansallisiin yhtiöihin antaa kuitenkin tarkempaa tietoa niiden rooleista kansallisesti ja kansainvälisten suhteiden osana.

IBM:n moniulotteiset hankkeet täydentävät käsityksiä suomalaisten yritysten ja valtiollisten toimijoiden, kuten ulkoministeri Carl Enckellin, toiminnan taloudellisista ja teknologisista ulottuvuuksista sodanjälkeisessä Euroopan länsiosassa. Suomessakin on aiemmin paneuduttu kansallisiin yhtiöihin samantapaisina verkonpuunoijina sekä kansainvälisten siteiden luojina kyseisenä ajanjaksona.¹³ IBM:n yhtäaikaista eurooppalainen ja suomalainen tarina näyttää, miten suomalaiset yritykset ja julkisorganisaatiot kytkivät itsensä tietojenkäsittelyssä läntiseen teknologiayhteisöön jo sodanjälkeisenä kriittisenä ajanjaksona. Tulosten merkitystä lisää se, että monikansallisen IBM-yhtymän Suomen tytäryhtiöstä kasvoi yhteiskunnan merkittävien tietokoneistaja 1950-luvun lopulta 1980-luvulle.¹⁴ Tietotekniikkaa levittäessään IBM tuotti myös yllärajaisuutta ja yhteenkuuluvuutta.

Suomen IBM-yhtiö eurooppalaisena tytäryhtiönä

IBM:n tausta ja aloitus Suomessa oli pääpiirteissään tyyppillinen pienemmän eurooppalaisen maan tarina. Suurissa maissa kuten Ranskassa ja Saksassa yrityksen toiminta kasvoi vahvasti jo 1920-luvulla, mutta pääosa pienten maiden tytäryhtiöistä perustettiin 1930-luvulla. Pohjois-

maissa IBM perusti ensin Ruotsin tytäryhtiön vuonna 1928. Tukholman konttorista norjalais-amerikkalainen Rolf Hurup johti IBM:n laajentumista naapurimaihin, Norjaan vuonna 1935 ja seuraavaksi Suomeen.¹⁵

IBM-yhtiön Suomen tytäryhtiö perustettiin vuonna 1936.¹⁶ Sen lähtökohtana olivat aiemmat suomalaiset agentuurit, joista Osakeyhtiö Systema myi Suomeen ensimmäiset Hollerith-merkkiset reikäkorttikoneet. Laitteiden keksijästä (Herman Hollerith) nimensä saanut Hollerith-tuotemerkki muuttui pian IBM:ksi. Asiakas oli Tilastollinen päätoimisto, joka otti laitteet käyttöön vuonna 1923. Vuonna 1926 IBM:n edustus Suomessa siirtyi Amko Oy:lle, joka sai tehtyä joidakin kauppvoja 1930-luvun alussa. Yrityksen kotimaiset asiantuntijat ottivat osaa IBM:n eurooppalaisille myyjille järjestämään koulutukseen sekä kokouksiin ulkomailla. Kun IBM perusti Suomen tytäryhtiön, sen koko neljän hengen henkilökunta siirtyi juuri Amkosta IBM:n työntekijöiksi. Pieni ala oli siten pakostakin alusta lähtien voimakkaan kansainvälinen.¹⁷ Suo-

11. Ks. Kari Teräs, *Yritys ja yhteiskunta. Heikki Huhtamäen verkosto- ja sidosryhmäsuhteet*. SKS 2009; Euroopan tiedesäätiön tutkimusohjelmaan perustuva kirjasarja *Making Europe. Technology and Transformations, 1850–2000*. Palgrave Macmillan 2014.

12. Ks. esim. Markku Kuisma, *Suomi taloutena. Ajopuu vai älykäs perässäkulkija? Historiallinen Aikakauskirja* 90 (1992), 215–233.

13. Esim. Markku Kuisma, *Kylmä sota, kuuma öljy. Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa 1948–1979*. WSOY 1997.

14. Vrt. Ari T. Manninen, *Näin tehtiin Suomesta tietoyhteiskunta*. Talentum 2003.

15. Nerheim & Nordvik 1986, 26–27; Petri Paju, *IBM Manufacturing in the Nordic Countries*. Teoksessa John Impagliazzo, Per Lundin & Benkt Wangler (toim.) *History of Nordic Computing* 3. Springer 2011, 215–227.

16. Tytäryhtiön virallinen nimi on pitkään ollut Oy International Business Machines Ab, mutta varhaisvaiheessa nimi vaihtui tiuhaan. Ks. Anttila 1997, passim. Yksinkertaisuuden vuoksi käytän 1960-luvulla käyttöönotettua lyhennettyä muotoa Suomen IBM.

17. Suomen IBM:n arkisto, Einar Dickman, Några data beträffande förhållandena på hälkorts-området i Finland före 1937, Av Einar Dickman, antecknade – huvudsakligen

men IBM:n johto oli pitkään ruotsinkielinen muun muassa myyntityön kielitaitovaatimuksista johtuen.

Suomen tapauksessa valaiseva oli uuden yrityksen hallituksen puheenjohtajan valinta. Teollisuusministeri ja ulkoasiainministeri Carl Enckellin (1876–1959) valinnan puolesta puhui usea tekijä.¹⁸ IBM:n pitkäaikainen pääjohtaja Thomas J. Watson tunsu suomalaisen ikätoverinsa Kansainvälisen kauppakamarin Suomen osaston puheenjohtajana, missä tehtävässä Enckell toimi vuosina 1928–1950.¹⁹ Watson puolestaan valittiin Kansainvälisen kauppakamarin puheenjohtajaksi vuonna 1937. Seuraavana vuonna hän vieraili myös Suomessa. Watsonin motto sekä yritysjärjestön että IBM:n asioilla oli ”World Peace Through World Trade”²⁰ ja hän kiersikin tapaamassa eri maiden korkeinta johtoa luullen jonkin aikaa vakuuttaneensa itsensä Adolf Hitlerin rauhan eduista.²¹

Carl Enckell valittiin Suomen IBM:n puheenjohtajaksi keväällä 1938. Hurup perusteli valintaa silläkin, että Enckellin johtama yritys käytti toistaiseksi IBM:n kilpailijan vanhoja koneita. Enckellin johtaman Teollisuus-Palon koneet oli

hankittu vuonna 1926 ja ne olivat Powers-merkisiä. Powers oli alan markkinajohtaja Suomessa 1930-luvulla.²² Hurup petasi siis samalla uutta konesopimusta IBM:lle, mutta laitetoimittajan vaihdos IBM:ksi toteutui vasta vuonna 1948, jolloin Enckell ei enää työskennellyt Teollisuus-Palossa.²³ Vuonna 1938 Enckellin päätyökseen johtama teollisuusyritysten vakuutusyhtiö merkitsi IBM:lle pääjohtajatasen yhteyttä kaikkiin keskeisiin suomalaisiin teollisuusyrityksiin. Ne puolestaan olivat IBM:n lupaavimpia reikäkorttikoneasiakkaita. Enckellin korkea kansallinen asema ja kansainväliset suhteet toivat Suomessa vielä pienelle IBM:lle uskottavuutta ja erinomaisia kontakteja.²⁴

Carl Enckell hoiti Suomen IBM:n asioita tosiasiallisesti, ei vain muodollisesti, erityisesti kriittisinä sotavuosina. Vuonna 1943 hän kävi Sveitsissä muissa asioissa ja samalla keskusteli IBM:n Euroopan päämajan johtajien kanssa.²⁵ Puheenjohtajan läheisyyttä IBM:n arkeen lisäsi se, että hän kävi töissä samassa osoitteessa: IBM vuok-

– ur minnet under december 1961 – januari 1962, Julkaisematon 1961/62, passim. Einar Dickman työskenteli Suomen IBM:n toimitusjohtajana 1938–1956. Suomen IBM:n edeltäjistä ks. myös Petri Paju, Carl Robert Mannerheim teknologiayrittäjänä. *Tekniikan Waiheita* 28 (2010), 16–27.

18. Enckell oli toiminut Suomen suuriruhtinaskunnan viimeisenä ministerivaltiosihteerinä Pietarissa vuonna 1917 sekä ulkoministerinä kolmessa hallituksessa vuosina 1918–1924. Hänellä oli upseerin koulutus Venäjältä ja diplomi-insinöörin tutkinto Saksasta. Cecilia af Forselles, Carl Enckell. Kääntänyt Ulpu Marjomaa. *Kansallisbiografia-verkkójulkaisu*. SKS 2001b.

19. af Forselles 2001b; Cecilia af Forselles-Riska, Carl Enckell. Arto Mansala & Juhani Suomi (toim.) *Suomalainen diplomaatti. Muotokuvia muistista ja arkistojen kätkeistä*. SKS 2003, 38–58. Toinen kauppakamarin Suomen osaston jäsen, Oy Arabia Ab:n toimitusjohtaja Carl-Gustaf Herlitz (1882–1961) kieltäytyi paikasta Suomen IBM:n johtokunnassa. IBM Archives, IBM Finland, R. Hurup to J. E. Holt, (Helsingfors to Geneva), Re: Stock Holders Meeting, Helsingfors, April 29, 1938.

20. Suomen IBM:n arkiston lehtileikkeet, Kansainvälisen kauppakamarin uusi puheenjohtaja. *Uusi Suomi* 4.7.1937; Kansainvälisen kauppakamarin puheenjohtaja vierailulle Suomeen. *Kauppalähti* 20.5.1938. Ks. myös *Helsingin Sanomat* 21.5.1938.

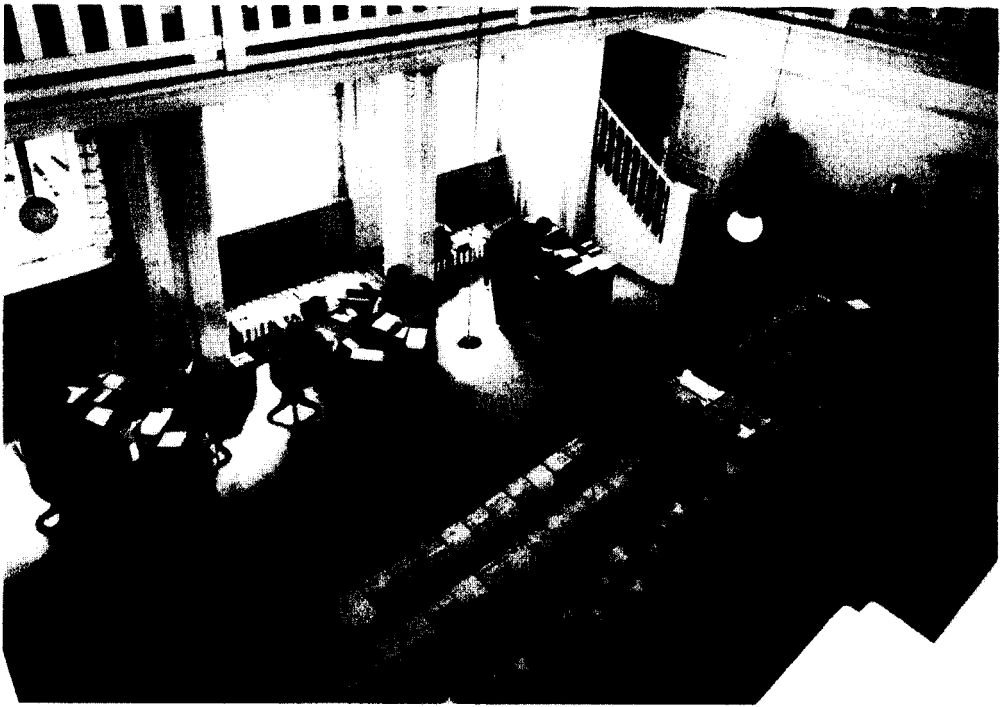
21. Maney 2003, 206–207.

22. IBM Archives, IBM Finland, R. Hurup to J. E. Holt, (Helsingfors to Geneva), Re: Stock Holders Meeting, Helsingfors, April 29, 1938; Dickman 1961/62, I. Hurupin mukaan laitteet olivat ranskalaisen Bull-yhtiön, mikä on virheellistä tietoa.

23. Å. Dalberg & H. Storgårds, Tilasto. Teoksessa Knut von Hertzen, *Keskinäinen vakuutusyhtiö Teollisuus-Palo 1902–1952*. Teollisuus-Palo 1952, 211–213.

24. Suomen IBM:n arkisto, Einar Dickman, IBM Finland. Diverse uppgifter samt minnen och hägkomster antecknade av Einar Dickman, Mars 1962, Julkaisematon 1962, Liite, jossa ei päivämäärää: IBM reikäkortti- ja elektroni-(ETK) koneasiakkaat Suomessa. Enckell oli Teollisuudenharjoittajain keskinäisen palovakuutusyhtiön eli Teollisuus-Palon toimitusjohtaja vuoteen 1946. Ks. Markku Kuisma, *Teollisuuden vuosisata 1890–1990. Teollisuusvakuutus ja sen edeltäjyhtiöt 100 vuotta*. Teollisuusvakuutus 1990, passim.

25. Dickman 1962, 6; Anttila 1997, 25.

Kuva 1. Henkilötietokortistoja lajitellaan Kansaneläkelaitoksella sodan aikana. Tietokannat perustuivat reikäkortteihin (esim. laatikoissa etualan tasolla). IBM toimitti Kelalle reikäkorttikoneet sotavuosina. Lähde: Dickman 1993, 322.

rasi jo vuonna 1938 toimi- ja myyntitalan Teollisuus-Palon omistamasta talosta.²⁶

Vuonna 1944 Enckell (sit.) palasi Suomen ulkoasiainministeriksi, jossa tehtävässä hän toimi vuoteen 1950. Ulkoministerinä Enckell oli allekirjoittamassa sodanjälkeisen Suomen suunnan sotakorvaussopimuksesta YYA-sopimukseen vuosina 1944–1948. Lisäksi hän pyysi Suomen hyväksymistä YK:n jäseneksi vuonna 1947 ja oli kiinnostunut keskustelemaan Marshall-avun vastaanottamisesta. Hänestä kertoo sekin, että vuonna 1948 kommunistit yrittivät kammeta Enckellin tilalle oman edustajansa, mutta presidentti Juho Kusti Paasikivi torjui hankkeen. Yhdessä Paasikiven kanssa Enckell muotoili sodanjälkeisen realistisen idänpolitiikan.²⁷

Ulkopolitiikka, kauppa ja teknologia yhdistyivät erikoislaatuisina sodanjälkeisinä vuosina niin Carl Enckellin kuin Thomas Watson van-

hemman tehtävissä. Kansainvälisen kauppakamarin kautta suomalaisillakin oli yhteys Yhdistyneisiin Kansakuntiin, jonka neuvonantajiiin kauppakamari valittiin.²⁸ Olisi kiinnostavaa pohdita, miten monikansallisen IBM:n, Watsonin ja kauppakamarin kautta saadut tiedot mahdollisesti auttoivat ja täydensivät ulkoministerin muualta ammentamia tietoja, mutta koska Enckellin toiminnan kokonaiskuvaa on tutkittu

26. Anttila 1997, 14, 42. Osoite oli Kasarmikatu 44, Helsinki.

27. Ks. Tuomo Polvinen & Hannu Immonen, *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 5, 1948–1956*. WSOY, 2003, passim; Markku Reimaa, *Diplomatian taikuri. Ralph Enckell*. Edita 2013, 31. Enckell oli ammattiministeri.

28. Timo Vuori (toim.) *Kansainvälinen kauppakamari ICC Suomi 1927–2007. 80 vuotta Suomen elinkeinoelämän palveluksessa*. Kansainvälinen kauppakamari ICC Suomi 2007, 14–15.

vain vuoteen 1917 asti,²⁹ hänen monien roolien-
sa tarkka selvittäminen edellyttää jatkotutki-
musta. Ministerikausien jälkeenkin Enckell toi-
mi IBM:n hallituksen puheenjohtajana kuole-
maansa asti, vuoteen 1959.

Sodanjälkeisen IBM:n eurooppalainen valmistusjärjestelmä

Toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa
kaupankäynti Euroopassa oli kaikkea muuta
kuin helppoa. Tavaroiden tuontia ja vientiä vai-
keutti pula varoista ja valuutoista. Valtioiden rajoit-
tivat kaupankäyntiä monenlaisin menetelmin
kuten tuonnin luvanvaraisuudella. Toisaalta
vientitulot olivat haluttuja ulkomaanvaluutan
saamiseksi. Valtioiden ohella Thomas J. Watson
vanhemman New Yorkista johtama IBM etsi
kuumeisesti ratkaisuja kansainvälisen yhteisym-
märryksen kasvattamiseksi ja kaupankäynnin
helpottamiseksi Euroopassa.³⁰

Yhdysvaltain valtion vuonna 1947 myöntämä
European Recovery Program eli Marshall-apuoh-
jelma tähtäsi osaltaan Euroopan talouksien yhe-
teistyöhön talouskasvun luomiseksi muun
muassa kansainvälisen kommunismin uhkaa
vastaan. Marshall-apua ja eurooppalaista yhteis-
työtä koordinoimaan perustettiin *Organization
for European Economic Cooperation* (OEEC, myö-
hempi OECD). OEEC:n jäsenvaltioiden vuonna
1950 solmima Euroopan Maksuliitto, EPU, mah-
dollisti jälleen monenkeskisen kaupankäynnin
useimpien Euroopan valtioiden välillä. Nämä
perusrakenteet tulivat ratkaisevasti helpotta-
maan IBM:n ja sen asiakkaiden kansainvälistä
liiketoimintaa.³¹ Samanaikaisesti IBM oli aloitta-
nut oman yhteiseurooppalaisen valmistusjärjes-
telmänsä rakentamisen vuosina 1949–1950.

Monikansallisista yhtiöistä IBM organiso-
i varhain toimintaansa uudelleen vastatakseen ja
hyötyäkseen jälleenrakentavan Euroopan kont-
torikonetilauksista. Uusi kansainvälinen tytär-
yhtiö IBM World Trade Corporation rakensi yli-
rajaisen yhteiseurooppalaisen valmistusjärjes-
telmän kahdeksan keskeisen kansallisen tytär-

yhtiönsä varaan ja laajensi sitten nopeasti val-
mistustoimintaansa 1950-luvun alussa. Kukin
IBM-maayhtiö erikoistui tiettyihin tuotteiden
osiin ja vaihtoi ne sitten sisaryhtiöidensä kanssa
toisiin osiin, joista koottiin valmiita IBM-tuottei-
ta kotimarkkinoille sekä vientiin. Ruotsin IBM
pääsi tähän vaihto-ohjelmaan mukaan toimitta-
maan muun muassa sähkökirjoituskoneen osia
toisille IBM:n valmistusmaille.³² Uudistusten
taustalla oli monenlaisia motiiveja käytännöllis-
istä perusteluista kuten valuuttaongelmien
kiertämisestä tullimaksujen minimoimiseen ja
Marshall-avusta hyötymiseen. Poliittiset ja ideo-
logiset perustelut liittyivät IBM:n pääjohtajan
Thomas Watson vanhemman tukemaan Yhdys-
valtain ja sen liittolaisten hallinnon taisteluun
kommunismien leviämistä vastaan. Samalla IBM
rakensi varsin konkreettisesti teknologista Eu-
rooppaa ja toteutti eräänlaista pillevää integraa-
tioita aikana, jona Euroopan hiili- ja teräsunioni-
sta vasta neuvoteltiin. Toisin kuin alkava kuu-
den maan unioni, IBM:n johdon luoma järjestel-
mä kattoi pian koko Länsi-Euroopan eli kuuden-
toista Marshall-avun saajan lisäksi Espanjan ja
Suomen.³³

29. Ks. Cecilia af Forselles-Riska, *Brobyggaren. Carl Enckells liv och verksamhet fram till slutet av 1917*. Svenska litteratursällskapet i Finland 2001a.

30. Tapani Paavonen, *Suomalaisen protektionismin vii-
meinen vaihe. Suomen ulkomaankauppa- ja integraatiopoli-
tiikka 1945–1961*. Suomen historiallinen seura 1998, pas-
sim. Thomas J. Watson vanhempi johti IBM:a lopulta yli
neljä vuosikymmentä vuodesta 1914 melkein kuolemaan-
sa asti vuonna 1956, minkä jälkeen hänen kaksi poikaansa
jatkoivat isän tehtävissä. Thomas J. Watson Jr. & Peter
Petre, *Father, Son & Co. My Life at IBM and Beyond*. Bantam
Books 1990.

31. Paavonen 1998, 72–78 ja passim; Juhana Aunesluoma,
*Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopoliitiikka
maailmansodista EU-aikaan*. SKS 2011, 104–108.

32. J. D. Ratcliff, Kirjoituskone kahdeksan maan yhteis-
työnä. *Valitut palat* lokakuu 1955a, 38–39; Nerheim &
Nordvik 1986, 80–81; Paju 2011, 219–220.

33. Misa & Schot 2005; Petri Paju & Thomas Haigh, IBM
Rebuilds Europe. The Curious Case of the Transnational
Typewriter. *Enterprise and Society*. (Tulossa.) Vrt. Jones
2005, 177.

Kansainvälisen IBM:n poliittinen ohjelma nousi aiempaa selväsanaistemmin ja julkisemmin esiin Korean sodan (1950–1953) aikana. Yhtiön tuleva pääjohtaja, Thomas Watson nuorempi, korosti myyntimiesten roolia vapaan elämätavan myynnissä sille maailman ”kolmannekselle”, joka ei vielä ollut sitoutunut kumpaankaan vastakkaiseen leiriin. Hänen mukaansa Yhdysvaltain oli opittava taistelemaan rauhasta (*wage the peace*) ja tämän taistelun päänäyttämö olisi Eurooppa.³⁴ Watson nuorempi johti IBM:n uuden tietokoneiden teknologian markkinajohtajaksi 1950-luvun myötä.³⁵ Vuonna 1952 hänen veljensä Arthur Watson, joka oli IBM:n World Trade -yhtiön johdossa, nopeutti IBM:n uusien elektronisten laskijoiden toimitusta Ruotsiin maan Yhdysvaltain suurlähettilään Erik Bohemanin pyynnöstä. Bohemanin mukaan Saab-yhtiö tarvitsi kiireellisesti IBM-laitteet sotilaslentokoneen suunnitteluun, mikä teki asiasta merkittävän paitsi Ruotsin ilmavoimille myös ”vapaalle maailmalle”.³⁶ Säilyneiden lähteiden perusteella IBM:n tytäryhtiö Suomessa keskittyi tekniikkaan ja talouteen, mutta IBM:n tarkastelu ylijärjestyksestä kertoo monikansallisen yhtiön sitoumuksista ja myös mahdollisuuksista kansainvälisen politiikan kentällä.

Tehtaiden lisäksi IBM perusti 1950-luvun alussa useita reikäkorttipainoja, jollaiset aloittivat myös Espanjassa ja Suomessa. Tässä oli suuri ero kylmän sodan niin sanottuihin Itä-Euroopan maihin, joissa samaan aikaan vangittiin IBM:n johtajia ja sen tytäryhtiöitä koneineen otettiin valtion hallintaan.³⁷ Suomesta tuli siten ainoa Euroopan maa, joka oli kieltäytynyt Marshall-avusta ja jossa IBM kuitenkin investoi valmistustoimintaan.

IBM:n toimet Suomessa vahvistavat ja monipuolistavat niitä tutkimustuloksia, joiden mukaan länsivallat pystyivät tukemaan Suomen länsiyhteyksiä ja poliittista tasapainoilua etenkin talouden ja teknologian kautta. Markku Kuisman mukaan suomalainen metsäteollisuus oli jo 1800-luvun lopulla rakentanut länteen

lankkusillan, jota pitkin maahan luotiin monialaisia länsisiteitä. Näiden perinteiden varaan Suomi aloitteli länsikauppaa uudelleen pian sodan jälkeen.³⁸ Tässä valtaviirassa Suomen IBM oli puronon, joskin ainakin ammattipiireille merkityksellinen sellainen, joka hieman myöhemmin leveni myös strategisesti tärkeäksi. Lisäksi se pienenäkin kertoo IBM:n yleismaailmallisista käytännöistä.

IBM:n kekseliäisyyden voimannäytös Euroopassa saatettiin varmuudella maanosan yhdenytymisen johtajien tietoon. Silti uusi valmistusjärjestelmä vaihto-ohjelmineen kertoo ensisijaisesti amerikkalaisten yritysjohtajien katseesta, jossa Eurooppaa tarkasteltiin kokonaisuutena. Etusijalla olivat keskeisiksi arvioidut tai osoitautuneet, IBM-vaihtoon sitoutetut kahdeksan valtiota ja IBM-tytäryhtiötä, mutta yritys huomioi myös muut yksittäiset maat.³⁹ IBM:n organisaatio tukee Mira Wilkinsin öljy-yhtiöiden esimerkin avulla esittämää ajatusta, jonka mukaan

34. Anonymi, T. J. Watson Jr., Urges Salesmen to Sell Idea of the Free Way of Life. *IBM World Trade News* 3/1951, 4, 8.

35. Thomas Watson nuoremmasta tuli emoyhtiö IBM:n pääjohtaja isänsä jälkeen vuonna 1956.

36. IBM Archives, RG 11, Erik Boheman to Thomas J Watson, Washington July 8, 1952, Arthur K. Watson papers, Foreign correspondence, Panama to Switzerland, folder Sweden, 1940–53; Arthur K. Watson to H. Christensen, (IBM WTC), July 17, 1952, Arthur K. Watson papers, Foreign correspondence, Panama to Switzerland, folder Sweden, 1940–53.

37. James Connolly, *History of Computing in Europe*. IBM World Trade Corp. 1967, passim; Petri Paju & Helena Durnová, *Computing Close to the Iron Curtain. International Computing Practices in Czechoslovakia and Finland, 1945–1970. Comparative Technology Transfer and Society* 7 (2009), 306, 314.

38. Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Suomen historiallinen seura 1993, erit. 278; Jussi Hanhimäki, *Rinnakkaiselo patoamassa. Yhdysvallat ja Paasikiven linja 1948–1956*. Suomen historiallinen seura 1996, passim. Ks. myös Niklas Jensen-Eriksen, *Läpimurto. Metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973*. SKS 2007, passim, erit. 195.

39. Vrt. Schlombs 2008.

amerikkalaisille monikansallisille yhtiöille oli luontevaa pyrkiä yhdentämään Euroopan toimintojaan,⁴⁰ joskin IBM:n tapa tähän oli erityisen kouriintuntuva ja teknologinen. Kaikkein tärkeintä saattoi olla, että IBM:n johto sai samalla osoitettua toteuttavansa Yhdysvaltain hallituksen suosimaa politiikkaa Euroopassa.

IBM:n vaihto-ohjelma levisi paitsi materiaalisesti myös henkisesti laajalti Länsi-Eurooppaan. Se kantautui Suomeenkin molemmin tavoin, vaikka maa oli Neuvostoliittoa seuraten ja sen reaktiota peläten kieltäytynyt Marshall-avusta. Suomi tosin sai 1940-luvun lopusta lähtien Yhdysvalloista muunlaista avustusta yhteydenpitoon ja teknologian siirtoon esimerkiksi ASLA-vaihdon muodossa – toisin kuin vaikkapa Tšekkoslovakia, joka vuoden 1948 kommunistien vallankaappauksen jälkeen ajautui erilleen lännestä ja myös avoimesta IBM-yhteydestä.⁴¹ Länsimaissa IBM toteutti vuonna 1955 kansainvälisen julkisuuskampanjan, joka kertoi yrityksen eurooppalaiseen yhteistyöhön perustuvasta valmistusjärjestelmästä ja jonka artikkeli *Valituissa paloissa* tarjoaa lisätietoa myös Suomen mukanaolosta.

Suomen IBM ja jälleenrakennus

Sota-ajan poikkeusolot olivat synnyttäneet tarpeen IBM:n reikäkorttituotannolle useissa Euroopan maissa. Ruotsin IBM oli vuonna 1942 pystynyt avustamaan Suomen IBM:a toimittamalla maahan käytetyn painokoneen reikäkorttien valmistusta varten. IBM:n avustamana erikoispaperin kehitti ja toimitti G. A. Serlachiuksen Kankaan paperitehdas. Reikäkorttikoneet käyttivät ohuita pahvikortteja tietojen tallentamiseen ja käsittelyyn. Painokone turvasi välttämättömien korttien saannin, mutta vanha laite hajosi vuonna 1946. Sen jälkeen Ruotsin IBM jatkoi reikäkorttien toimittamista Suomeen, mutta kotimaisen kysynnän kasvaessa voimakkaasti reikäkortteja ei aina riittänyt Suomeen pyydettyä määrää. Suomen IBM katsoi tarvitsevänsä oman painokoneen, mutta anomukset

emoyhtiölle eivät tuottaneet tulosta 1940-luvun lopulla.⁴²

Suomen IBM pääsi kuitenkin pian mukaan IBM:n kansainväliseen vuorovaikutukseen ja tietojen vaihtoon. Suomen IBM saattoi sisaryhtiöidensä tavoin myydä reikäkorttikoneita Yhdysvaltain armeijalta Euroopassa vapautuneista IBM-laitteista. Emoyhtiö nimitti vuonna 1946 Pohjoismaille oman IBM-edustajan: Tanskalainen Viggo Troels-Smith, joka oli liittynyt yhtiön palvelukseen Yhdysvalloissa, kiersi pohjoismaisia IBM-yhtiöitä useaan kertaan vuodessa. Suomessa hän kävi ensimmäisen kerran keväällä 1947.⁴³ Suomen IBM:n toimitusjohtaja Einar Dickman kutsuttiin opiskelemaan alan uutuuksia IBM:n koulutuskeskukseen Yhdysvaltoihin alkuvuonna 1947.⁴⁴ Seuraavana vuonna IBM:n iäkäs pääjohtaja Watson tapasi Dickmanin ja 14 muuta ideologisesti läntisen Euroopan IBM-majohtajaa Pariisissa. Tapaaminen oli tärkeä lähtölaukaus edellä kuvatulle IBM:n eurooppalaisen valmistusjärjestelmän kehittämiselle.⁴⁵

Suomen IBM:llä oli vuonna 1948 töissä reilut kolmekymmentä henkilöä. Määrä kasvoi viiteen-

40. Mira Wilkins, U. S. Multinationals and the Unification of Europe, 1945–1960. Teoksessa Francis H. Heller & John R. Gillingham (toim.) *The United States and the Integration of Europe. Legacies of the Postwar Era*. St. Martin's Press/Macmillan 1996, 341–363.

41. Paju & Durnová 2009. Ks. myös Aunesluoma 2011, 108–109.

42. Dickman 1962, 6–7; Anttila 1997, 34; Paju 2011, 218. Vrt. Edwin Black, *IBM and the Holocaust. The Strategic Alliance between Nazi Germany and America's Most Powerful Corporation*. Time Warner Books 2001, passim.

43. Suomen IBM:n arkisto, Dagbok, from 1947 to 1958, passim (alkaen vuodesta 1947); Klas Dickman, Uudet tuotteet – tuttu ympäristö. Teoksessa Martti Tienari (toim.) *Tietotekniikan alkuvuodet Suomessa*. Osassa Pertti Jotuni (toim.) *Tietotekniikan 1950–60-lukujen vaikuttajien haastatteluja*. Suomen Atk-kustannus Oy 1993, 326.

44. Doors and Windows Appreciated by Visitor. *Binghamton Press* January 30, 1947, 21. Rouva Dickman kertoi lehdistössä yksityiskohtaisesti sodasta toipuvasta Suomesta.

45. Suomen IBM:n arkisto, Dagbok, from 1947 to 1958, 35 (vuodelta 1948).

kymmeneen 1950-luvulle tultaessa ja vuoden vaihteessa 1960–1961 työntekijöitä oli 243.⁴⁶ Henkilöstön lukumäärä kuvaa yrityksen nopeaa kasvua, mutta ei suinkaan vastaa yrityksen merkitystä. Vähäisestä työntekijämäärästään huolimatta IBM:n rooli jälleenrakennusvuosien Suomessa oli oleellinen monella tapaa. IBM:n laitteet sopivat myös ajan henkeen, liike-elämän ja teollisuuden rationalisointi-intoon.

Ensinnäkin IBM mahdollisti osaltaan valtion tehtävien kasvattamisen sodan jälkeen. Samalla IBM:n koneet auttoivat yritysten laajentamista ja ulkomaankauppaa. Sodan jälkeen esimerkiksi pankeissa ja vakuutuslaitoksissa oli suuri tarve tietojen muodostamiseen, tallentamiseen ja käsittelyyn erilaisten rekistereiden ja luettelujen muodossa. Loppuvuonna 1945 IBM:n uusi asiakas, valtiollinen Postisäästöpankki tilasi suurimman Suomeen siihen asti toimitetun reikäkorttilaitteiston. Tähän valtion liikelaitokseen perustettiin sodan jälkeen satojatuhansia tilejä, koska rintamamiesten kotiuttamisrahat ja siirtolaisten saamat korvaukset maksettiin sinne avatuille tileille. Kansaneläkelaitos puolestaan oli tilannut suuren IBM-laitteiston jo välirauhan aikana.⁴⁷ Sodan jälkeen myös useat vakuutuslaitokset, kuten aiemmin mainittu Teollisuus-Palo, jotka olivat perinteisesti käyttäneet Powersin koneita, alkoivat siirtyä IBM:n laitteisiin. Tärkeä perustelu valinnassa oli IBM:n asiakaspalvelu eli erityisesti toimiva huolto-organisaatio, jollaista Powersilla ei ollut Suomessa.⁴⁸ Powersin toimiessa olosuhteisiin nähden liian ylijarjaisesta IBM tuki paikan päällä sodasta toipumista ja yhteiskunnan jälleenrakentamista.

Toisekseen IBM:n laitteet avustivat teollisuuden sotakorvaustoimitusten laskemista ja edistivät siten rauhanehtojen täyttämistä. Suomen valtion teollisuusyrityksille maksamat sotakorvaustoimitusten maksut suoritettiin tarkan kustannuslaskentajärjestelmän kautta. Laskentaan tarvittiin reikäkorttilaitteita. Teollisuus hankki nämä IBM:ltä, jonka hallituksen puheenjohtaja Carl Enckell hoiti samanaikaisesti ulkoministeri-

nä osaltaan sotakorvausasioita. Suomen IBM:n ensimmäinen teollisuusasiakas oli vuonna 1947 Rosenlewin konepaja Porissa. Pian tilauksensa tekivät muun muassa Kone ja Silta, Valmet, Wärtsilä ja Oy Vuoksenmiska Ab. Wärtsilä ja Valmet olivat suurimmat yksittäiset sotakorvaustuotteiden valmistajat. Enckell oli entinen Kone ja Sillan toimitusjohtaja sekä Wärtsilän hallintoneuvoston jäsen.⁴⁹ Ennen tilauksia Suomen IBM vei asiakkaiden kuten Wärtsilän vastuuhenkilöitä Ruotsiin tutustumaan yhtiön laitteisiin käytössä.⁵⁰

Sekä talouden että teknologian edustaja Carl Enckell näyttää useissa rooleissa vaikuttaneen sen puolesta, että teollisuuden reikäkorttikoneet tilattiin nimenomaan ”lännestä” ja IBM:ltä. Toisenlainen vaihtoehto olisi ainakin periaatteessa ollut mahdollinen. Puola esimerkiksi siirtyi sodan jälkeen IBM-laitteista Ranskassa (Bull), Tšekkoslovakiassa (Aritma) ja Neuvostoliitossa (SAM) valmistettuihin reikäkorttikoneisiin, joista jälkimmäiset tosin oli tehty jäljentämällä

46. IBM Archives, RG 6, Report on Oy IBM Ab's 24th year of activity in 1960, Helsinki, March 13, 1961, International WTC Legal Records, Country Files, Finland to France, box 33.

47. Kalevi Tilli, Ensimmäinen kaupallinen tietokone. Teoksessa Martti Tienari (toim.) *Tietotekniikan alkuvuodet Suomessa*. Osassa Pertti Jotuni (toim.) *Tietotekniikan 1950–60-lukujen vaikuttajien haastatteluja*. Suomen Atk-kustannus Oy 1993, 373–379; Manninen 2003, 161–164; Petri Paju, ”Ilmarisen Suomi” ja sen tekijät. *Matematiikkakonekomitea ja tietokoneen rakentaminen kansallisenä kysymyksenä 1950-luvulla*. Turun yliopisto 2008, 118–119.

48. Dalberg & Storgårds 1952, 213; Dickman 1993, erit. 323–324; Anttila 1997, 29.

49. Kai Hoffman, Teollisuus. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Erkki Pihkala, Kai Hoffman & Maunu Harmo. *Sotakorvauksista vapaakauppaan. Kauppa- ja teollisuusministeriön satavuotisjuhlakirja*. Valtion painatuskeskus ja KTM 1988, 133; Kauko Kivistö, Teollisuuden atk:n alku Suomessa. Teoksessa Martti Tienari (toim.) *Tietotekniikan alkuvuodet Suomessa*. Suomen Atk-kustannus Oy 1993, 127; Dickman 1993, 323–324; af Forselles 2001b.

50. Suomen IBM:n arkisto, Dagbok, from 1947 to 1958, 32–33 (vuodelta 1947).

IBM:n ratkaisuja.⁵¹ Ei ole tiedossa, että kukaan Suomessa olisi ehdottanut tätä itäistä teknologiavaihtoehtoa.

Paradoksaalisesti sotakorvausten pakkotoimituksia voidaan ajatella vaikutuksiltaan eräänlaisena käänteisenä Marshall-apuna, joka kehitti maan metalliteollisuutta samanaikaisesti kun Yhdysvaltain tuki kasvatti tuotantoa Länsi-Euroopassa.⁵² Yhtiöiden laitetilaukset IBM:ltä kasvoivat näin Euroopassa välillisesti kummankin suurvallan toimesta, mutta ainoastaan Suomessa Neuvostoliiton vaatimuksista johtuen. Toisaalta sotakorvaukset tuottivat Suomelle taloudellista riippuvuutta Neuvostoliitosta, kuten varmaan oli tarkoitus. Vuonna 1950 toimitusjohtaja Dickman raportoi pääjohtaja Watsonille toimitusten olevan hyvällä mallilla. Dickman tiesi Watsonin olevan kiinnostunut asiasta. Jälkimmäinen saattoi saada lisätietoa Suomen tilanteesta paitsi Carl Enckelliltä myös ministeri ja pankinjohtaja Rainer von Fieandt'iltä, joka vuonna 1951 vieraili IBM:n pääkonttorissa New Yorkissa.⁵³

IBM:n kansainvälisen ja Suomen IBM:n johdon kautta Carl Enckell oli 1940-luvun lopulta alkaen selvillä monikansallisen IBM:n suunnitelmista Euroopassa. Hän tiesi IBM:n tukevan eurooppalaista yhteistyötä ja saattoi saada keskeisen suuryrityksen tietoja ja näkemyksiä esimerkiksi YK:sta, Marshall-avusta ja IBM:n eurooppalaisesta työnjaosta. Enckell kykeni puolestaan antamaan IBM:n johdolle tietoa Suomen ulkopolitiikan aitiopaikalta – nämä tiedot saattoivat Watson vanhemman kautta kulkeutua erittäin merkittäviin osoitteisiin ja osaltaan vakuuttaa IBM:n ylimmän johdon käsityksiin Suomen markkinoiden turvallisuudesta.

Sotakorvausten päättyessä 1950-luvun alussa Suomen idänkaupan kasvu huolestutti vakavasti Yhdysvaltain hallintoa, joka pohti keinoja kasvattaa Suomen taloudellisia siteitä länteen.⁵⁴ Ei ole tietoa, oliko näillä asioilla suoraa yhteyttä, mutta sotakorvausten lopun häämöittäessä vuonna 1951 IBM World Trade Corp. myöntyi

vihdoin reikäkorttipainon uudelleenperustamiseen Helsinkiin. Valmistusprosessin osana Suomen IBM alkoi jälleen ostaa uuteen korttipainonsa reikäkorttipaperia kotimaasta, G. A. Serlachiuksen Kankaan tehtaalta. Serlachiuksen paperitehdas alkoi pian myös viedä erikoiskorttonkeja ulkomaille IBM:n tytäryhtiöiden käyttöön, mikä paransi Suomen IBM:n ”vaihtotasetta” ja siten mahdollisuutta perustella laitteiden saamahantuontia.⁵⁵ Näin IBM:n alihankinta Suomessa palveli paitsi Suomen ja IBM:n eurooppalaisen vaihdon myös Yhdysvaltain intressejä lisätessään maan länsikauppaa.

Samana IBM:n reikäkorttipainon aloitusvuonna 1952 G. A. Serlachiuksen toimitusjohtaja, vuorineuvos Ralph Erik Serlachius valittiin puheenjohtajaksi vastaperustettuun, kommunisminvastaista taistelua järjestäneeseen Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiöön. IBM:n Enckell tunsu Serlachiuksen Teollisuus-Palon hallintoneuvostosta sota-ajalta.⁵⁶ Olisi houkuttelevaa ajatella ja varsin johdonmukaista, että IBM lujitti samalla Euroopan kommunisminvastaista rintamaansa liittoutumalla juuri G. A. Ser-

51. Andrew Targowski, sähköpostikirje tämän kirjoittajalle 3.11.2012. Targowski työskenteli tietotekniikan alalla Puolassa 1960-luvun alusta 1970-luvun loppuun.

52. Paju & Durnová 2009, 307–308. Sotakorvausten merkityksen arvioinnista ja metalliteollisuuden kasvusta jo 1930-luvulla ks. Aunesluoma 2011, 97–98.

53. IBM Archives, RG 11, Employees, A K. Watson papers, Foreign correspondence, Chile to Germany, box 1, Einar Dickman to Thomas J. Watson Sr, 13th January 1950; Rainer von Fieandt to Thos J. Watson, Sr, 20th June 1951.

54. Hanhimäki 1996, 103, 116; Niklas Jensen-Eriksen, Co-Com and neutrality. Western export control policies, Finland and the Cold War, 1949–58. Teoksessa Sari Autio-Sarasmo & Katalin Miklóssy (toim.) *Reassessing Cold War Europe*. Routledge 2011, 49–65, erit. 55–56.

55. Ratcliff 1955a; Dickman 1962, 8.

56. Jarkko Vesikansa, *Salainen sisällissota. Työnantajien ja porvarien taistelu kommunismia vastaan kylmän sodan Suomessa*. Otava 2004, erit. 65; Jyrki Vesikansa, *R. Erik Serlachius*. Suomen talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu. SKS 2008. G. A. Serlachius oli myös IBM:n reikäkorttikoneasiakas.

lachiuksen kanssa. Yhtäältä side tähän kotimaiseen yritykseen oli solmittu jo sota-vuosina, jolloin paperitehdas oli monien vaikeuksien kautta saanut kehitettyä juuri sopivaa, erikoislaatuista raaka-ainetta kestävien reikäkorttien valmistusta varten. Toisaalta henkilö- ja liikeyhteydet liittyivät suuryritysten pyrkimyksiin vastustaa kommunismin vahvistumista läntisessä Euroopassa, vaikka ne eivät olisi olleetkaan ideologisesti suunniteltuja tai keskenään erityisen koordinoituja.

Uuden korttipainon perustamisprosessi oli yksi tärkeä kohta, jossa Suomen IBM sai apua eurooppalaisilta IBM-kollegoilta. Tässä tapauksessa asennusapu lensi paikalle Tukholmasta ja myöhemmin samana vuonna 1952 kävi tarkastaja Länsi-Saksan IBM-yhtiöstä.⁵⁷ Näin monikansallinen yhtiö levitti teknologiaosaamista ylijarjaisesti ja tuki tietotaidon kehittämistä uudessa maassa.

Kolmanneksi IBM tuki jälleenrakennusta takaamalla muiden olennaisten monikansallisten yritysten kuten öljy-yhtiöiden toimintaedellytykset.⁵⁸ Näistä useimmat olivat läntisiä (Esso, Shell, Gulf Oil), joskin IBM vuokrasi 1950-luvulla koneita myös vuonna 1948 Neuvostoliittoon osittain myydylle Trustivapaalle bensiinille, joka myöhemmin sai nimen Teboil.⁵⁹ Muistitiedon mukaan IBM tarjosi Teboilille laitteitaan keväällä 1954 sen jälkeen, kun emoyhtiö IBM World Trade oli lähettänyt yleisen kehotuksen lähestyä öljyalan yrityksiä, jotka eivät vielä olleet IBM:n asiakkaita. Kaupat syntyivät ja IBM:n myyntimiehet pääsivät nauttimaan kosteita lounaita neuvostoisäntien vieraina.⁶⁰ Episodi kertoo senkin, että ainakaan kaikki IBM:n suomalaiset työntekijät eivät pitäneet Watson vanhemman vaatimusta IBM:läisten raattiuudesta aivan kirjaimellisesti noudatettavana. Ylijarjaisen ja tässä tapauksessa amerikkalaisvaikutteisen yrityskulttuurin juurruttaminen oli hidasta myös IBM:lle.

Suomen IBM:n innokkaat kaupparmiehet tulivat näin yhdistäneeksi myös neuvostoliittolaiset entistä suuremmin IBM:n edustamiin teknisiin

ratkaisuihin Suomessa toimivan yrityksen kautta.⁶¹ Kaupantekoon vaikutti todennäköisesti ymmärrys reikäkorttikoneista ei-strategisina kaupallisina laitteina. Samanaikaisesti kylmän sodan tulevat käänteet olivat tuntemattomia kuin myös (IBM:n) tietokoneiden kasvava sotilaallinen ja taloudellinen merkitys. Unkarin kansannousun vuonna 1956 kansainvälinen IBM kielsi kaikki tytäryhtiöiden yhteydet Neuvosto-blokkiin,⁶² joten jo solmitun IBM-koneiden vuokrasopimuksen arvo Neuvostoliitolle tuli vain kasvamaan erityisesti IBM:n tietokoneiden kaupan alkaessa. Ei ole tietoa mistä syystä, mutta vuonna 1956 tästäkin kaupasta vastannut Suomen IBM:n toimitusjohtaja vaihdettiin.⁶³

Laitteiden myynti Neuvostoliiton omistamalle yritykselle ei horjuta tulkintaa kansainvälisen IBM:n ideologisesta suunnasta, vaan kertoo monikansallisen yhtiön kuten IBM:n monitasoisuu-

57. Suomen IBM:n arkisto, Dagbok, from 1947 to 1958, 40–42.

58. Näiden monikansallisten yritysten IBM-konehankinnat olivat totta kai kansainvälisiä päätöksiä, jotka siis tehtiin kaukana Suomesta, ylijarjaisesti yhteensopivien järjestelmien hankkimiseksi.

59. Suomen IBM:n arkisto, IBM reikäkortti- ja elektroni-(ETK) koneasiakkaat Suomessa, Dickman 1962:n liite, jossa ei päivämäärää. Niin ikään kotimainen Neste hankki IBM:n reikäkorttilaitteet.

60. Juhani Savio, Rinnakkaiselo (1954). Teoksessa Reijo Löytty (toim.) *Bisneksiä Ihmisiä Muistumia* II. Atsteikki Oy 2006, 18–20.

61. Oy Trustivapaa bensiini Ab kuului vuonna 1957 tietojenkäsittelyn asiantuntijoiden Reikäkorttiyhdistykseen, joten toiminta IBM-koneilla oli hyvin todennäköisesti aloitettu. Tietotekniikan liiton arkisto, Reikäkorttiyhdistyksen jäsenluettelo vuonna 1957.

62. IBM Archives, RG 6, V. Troels-Smith, IBM World Trade Service Corp. to B. Gronholm (tark. Grönholm, IBM Finland), October 12, 1956, World Trade Corporation legal records, regional files, European headquarters, Box 108.

63. Väistyvä Einar Dickman siirtyi 59-vuotiaana Suomen IBM:n hallituksen varapuheenjohtajaksi. *Ekonommatrikel. Svenska handelshögskolan 60 år*. Ekonomföreningen Niord 1969, 63. Uudesta toimitusjohtajasta ks. Petri Paju, Bengt Grönholm. *Kansallisbiografia. Talouselämän vaikuttajat*. SKS 2013, <http://www.kansallisbiografia.fi/talouselamtaikuttajat/?iid=1147> (5.8.2015).

Kuva 2. Suomen ensimmäinen tietokone vuonna 1958, "Ensi"-nimen saanut IBM malli 650 uuden alan johtajien ja asiantuntijoiden ympäröimänä: vasemmalta IBM:n Suomen toimitusjohtaja Bengt Grönholm, Ruotsin IBM:n edustaja Anders Thalme, Postisäästöpankin osastopäällikkö Sulo Rosenqvist ja johtaja Reijo Pukonen. Koneen keskusyksiköstä oikealle seisovat IBM:n huollon kenttäpäällikkö Per-Olof Jonsson, huoltojohtaja Bertel Ahlman ja myyntiedustaja, systeeminsuunnittelija Juhani Savio. Kuva: Börge Löfman. Lähde: Suomen IBM:n arkisto.

desta ja vaikeuksista sen ylikansallisessa valvonnassa. Suomen IBM:n kaltaisessa tytäryhtiössä voitiin edelleen tehdä paikallisia ratkaisuja, jotka eivät olleet linjassa yhtiön yllärajoitettujen johdon ajatusten kanssa. Vasta jälkepäin seurasi arviointi ja toimenpiteitä.

Toimitusjohtajan vaihtuminen saattoi liittyä siihenkin, että keväällä 1955 Suomen IBM:n huoltomiehet perustivat ammattiyhdistyksen, mikä oli vakava loukkaus yrityksen rakentajan Thomas Watsonin julistamia ihanteita vastaan. Hänen mukaansa IBM-perheessä ei tarvittu ammattiliittoja. Yhdistys ajoi huoltoinsinöörien etua ja korosti epäpoliittisuuttaan. Työntekijöiden yhdistyksen kohdalla IBM ei edistänyt kansainvälisiä kontakteja vaan ryhmä toimi kansallisesti ja matalalla profiililla. IBM:n ylikansallinen johto tulkitsi ammattiyhdistyksen perustamisen maajohtajan epäonnistumiseksi.⁶⁴

Marraskuussa 1954 Suomen IBM:llä oli 79 suuryritystä tai muuta organisaatiota reikäkorttikoneasiakkaana.⁶⁵ Vuosikymmenen alkupuoliskolla mukaan liittyivät oleelliset liikenteen ja maanpuolustuksen organisaatiot: Aero (myöh. Finnair), Valtion Rautatiet ja Pääesikunta.⁶⁶ Ne kaikki vuokrasivat laitteitaan, jotka IBM siis edelleen omisti, ja olivat velvoitettuja ostamaan

64. Patentti- ja rekisterihallituksen arkisto, "E. A. S. E. -nimisen yhdistyksen perustamiskirja sääntöinen." Helsingissä 27.5.1955, Liite Electrical Accounting Service Engineers, ilmoitus yhdistysrekisteriin 26.6.1955; Anttila 1997, 42, 46.

65. Anttila 1997, 42. Joillakin asiakkailta oli useampi laitteistokokonaisuus eri paikkakunnilla, mutta joka tapauksessa luku kertoo karkealla tarkkuudella myös reikäkorttikonelaitteistojen tuolloisen lukumäärän Suomessa.

66. Dickman 1993, 324; Pääesikunnan tilastotoimiston reikäkorttikonehankkeesta ja sen yhteydestä Matematiikkakonekomiteaan ks. Paju 2008, passim.

tarvitsemansa (tuhannet ja taas tuhannet) reikäkortit juuri IBM:ltä. Näiden päätulonlähteiden lisäksi IBM myi tai toimitti muita yritysten tarvitsemia laitteita, jotka nekin edistivät sodasta toipumista ja talouskasvua. Neljänneksi ja viimeiseksi voidaan siten mainita, että sadat yritykset ja julkisorganisaatiot käyttivät IBM:n toimittamia ajantarkkailulaitteita kuten kellokorttikoneita sekä erityisen tunnettuja sähkökirjoituskoneita.

Kaiken lisäksi IBM-nimeen sisältyi Suomesakin huomattava lupaus tulevaisuudesta, joka oli jo alkanut toteutua Yhdysvalloissa. Kautta Euroopan tiedettiin odottaa IBM:n uusinta teknologiaa, strategisina pidettyjä elektronisia tietokoneita, sähköaivoiksiin kutsuttuja. Asian tuntijat tutustuivat niihin julkaisuista ja New Yorkin kävijät, kuten opintomatalla ollut Kansaneläkelaitoksen yliaktuaari vuonna 1948, olivat nähneet ihmelaitteiston toiminnassa IBM:n pääkonttorin näytekkunasta.⁶⁷ Tämä odotushorisontti vaikutti sekin IBM:n tulevaisuuden mahdollisuuksien arviointiin yli monenlaisten rajojen, vaikka yhtiö kuljetti ensimmäisen tietokoneensa Eurooppaan vasta loppuvuonna 1955.

Suomi mukaan IBM:n kansainväliseen valmistusjärjestelmään

Suomi ei päässyt IBM:n valmistusmaaksi toisin kuin naapurimaa Ruotsi, jossa IBM:n tuotteiden kysyntä oli paljon suurempaa kuin sen itänaapurissa. Vaihdon ulkopuoliset maat toivat laitteita kokoonpanomaista. Monikansallisen *Valittujen palojen* julkaiseman IBM-artikkelin esimerkki kaupan esteiden raivauksesta käsitteli Suomea. Artikkelin mukaan maassa kaivattiin hiljattain kirjoituskoneita, joita yleensä tuotiin Ruotsista, joka oli lähin koneiden kokoonpanomaa. Ruotsin kruunuja ei kuitenkaan tällä kertaa ollut saatavilla, mutta sen sijaan oli Hollannin florineja. Niinpä koneet tilattiin Hollannista. Tämänäpaisten ratkaisujen ansiosta joustavuus lisääntyy Euroopan maiden välisessä kaupankäynnissä.⁶⁸ Ennen tätä Suomessa oli tosin kamppailtu

monenlaisten sodanjälkeisten vaikeuksien kanssa.

Juuri IBM:n tavanomaisten, helpommin korvattavissa olevien tuotteiden kuten sähkökirjoituskoneiden tuonnin vaikeudet ajoivat Suomen IBM:n johdon toimeiliasuuteen monikansallisen IBM:n sisällä 1950-luvun alusta lähtien. Uuden valmistusjärjestelmän lupaama joustavuus tuli tarpeeseen. IBM:n sisäisten alkuperäislähteiden perusteella sähkökirjoituskoneiden tuontiin Suomeen liittyi monia vaikeuksia varsinkin 1950-luvun alkupuoliskolla. Kirjoituskoneita olisi mennyt kaupaksi runsaasti, mutta pitkät toimitusajat rajoittivat myyntiä. Korean sota aiheutti vientirajoituksia Yhdysvalloissa. Kirjoituskoneiden tuontiongelmat pahenivat vuosi vuodelta. Vuoden 1952 loppupuolella ”pääyhtiö” (IBM World Trade) päätti, että kaikki Pohjoismaihin tarkoitetut koneet ”kootaan Ruotsissa, joka ei kuitenkaan hyväksynyt maksuja kruunuissa, koska osat oli tuotava muiden valuuttojen alueilta. Siitä voidaanko maksut suorittaa Ruotsiin Englannin punnissa, käytiin sitten kirjeenvaihtoa lisenssiviraston kanssa.”⁶⁹ Suomen IBM pystyi vuonna 1952 toimittamaan asiakkaille vain kolme konetta. Jonossa oli 130 tilausta, vanhimmat vuodelta 1950. Yhtiön tuotto putosiikin roimasti aiemmasta ja jäi kauas tavoitteen ta.⁷⁰

Lisätietoa ja kritiikkiä osien vaihtojärjestelmää kohtaan tarjoaa lyhyt kirjeenvaihto vuodelta 1954. Kyse oli Suomen ja Ruotsin IBM-johta-

67. IBM:n elektronilaskukone. *Teknillinen Aikakauslehti* 41/1951, 251. Alla merkintä ”L. K -La.”; Manninen 2003, 164.

68. Ratcliff 1955a, 40–41. Ruotsissa julkaistun artikkeliversion mukaan Suomen IBM sai käyttöönsä liiroja ja tilasi poikkeuksellisesti kirjoituskoneita IBM:n Milanon tehtaalta. J. D. Ratcliff, Åtta länder om en skrivmaskin. *Det Bästa ur Reader's Digest*. Oktober 1955b, 85–90, erit. 90. On todennäköistä, että lehden suomalainen toimitus oli saanut asiasta tarkempaa tietoa ja korjannut kohdan.

69. Anttila 1997, 36–37.

70. Ibidem.

ijen yhteydenpidosta, jossa pyrittiin sekä helpotamaan Suomen IBM:n pahoja vaikeuksia saada tuotua sähkökirjoituskoneita maahan että Ruotsin IBM:n kokemia valmistusvaikeuksia.

Ruotsin IBM:n kirjoituskonetehtaan johtaja oli paljastanut suomalaiselle kollegalleen, että Ruotsiin Englannista tuodut osat olivat alta kaiken arvostelun. Ruotsin kokoonpanotehdas oli kritisoinut kyseisiä osia ja se oli lupaa kysymättä tehnyt korvaavia paloja itse, mistä se oli myöhemmin saanut vakavat moitteet IBM-johdolta Pariisista. Ruotsin IBM oli siten pyrkinyt itsenäisesti vaihtoehtoisin ratkaisuihin, mihin todennäköisesti lukeutui eräänlaista kansainvälistä solidaarisuutta osoittanut ajatus, että suomalaiset voisivat alkaa valmistaa mainittuja kirjoitus-koneen osia.⁷¹

Mahdollisuuteen tarttuen Suomen IBM:n johtaja oli pyytänyt tarjouksen sähkökirjoitus-koneen osan sarjavalmistuksesta Valmetin Jyskän tehtailta Jyväskylästä. Alihankkija oli valmis tuottamaan kyseisiä osia, kunhan saisivat vielä lisätietoja ja valmistuserät olisivat tarpeeksi suuria. Kirjeessään IBM-johtaja kysyi Ruotsin IBM:n ja muiden IBM-tehtaiden tukea, jotta kyseisen osan valmistus saataisiin siirrettyksi Englannista Suomeen. Perusteluna oli erityisesti Suomen IBM:n ”kriittinen maahantuonti- ja valuuttatilanne”.⁷² Ehdotus kertoo, että Suomenkin IBM:ssä toimittiin tässä kohden oma-aloitteisesti ja toivottiin pääsyä mukaan eurooppalaiseen valmistusyhteistyöhön.

Ruotsin IBM:n Fred Jergner oli vastauksensa mukaan miettinyt asiaa pitkään ja muuttunut varovaiseksi. Hänestä ainoa vaihtoehto oli, että suomalaiset kirjoittavat Pariisiin IBM:n Euroopan päämajaan ja ehdottavat, että voivat ottaa valmistakseen jonkun sähkökirjoitus-koneen osan, jotta pystyvät tuomaan koneita maahan. Enää Jergner ei uskonut, että ehdotus hyväksytään ”siellä alhaalla” (Pariisissa), mutta yrittäminen kertoi ainakin, että ”taistelette hengestänne” ja teette voitavanne. Todennäköisesti Ruotsin IBM:nkin toimia valvottiin nyt entistä tarkem-

min. Jergner painotti, että mitä ikinä teettekin, älkää ”Jumalan tähden” kertoko heidän (Ruotsin) osuuttaan tässä asiassa!⁷³

Ei ole tietoa, mitä Suomen IBM:n johto kirjoitti Pariisiin tiedusteluistaan tai ideastaan. Ajatustenvaihto kertoo kuitenkin paljastavasti yhtiöltä osien vaihtojärjestelmän todellisista vaikeuksista, Pariisin johdon tiukentuneesta kontrollista sekä niistä haasteista, joita tällainen hajautettu valmistus asetti laadunvarmistukselle. Yritys kun korosti mieluusti juuri korkeaa IBM-laatua.⁷⁴ IBM-organisaatiossa ylhäältä ohjattuun vaihtojärjestelmään saattoi tuskin kovin helposti sekaantua tai päästä uutena tulokkaana mukaan.

Siitä, että Suomen IBM:n johto todella yritti ja sai omaan maahan valmistustoimintaa yhtiön kansainvälisen vaihto-ohjelman osaksi, kertoi IBM:n julkisuuskampanjan artikkeli vuodelta 1955. Aiemmin ei ole ollut tietoa, että Suomessa tehtiin näin varhain IBM:n alihankintaa. *Valittujen Palojen* tekstin kinalona julkaistiin erillinen pieni tekstilaatikko Suomen asemasta järjestelmässä. Tämä osa oli lehden suomalaisen toimituksen tekoa.⁷⁵ Tekstissä todetaan, että Suomessa ei koota sähkökirjoituskoneita, mutta ”Suomen osuutena IBM:n kansainvälisessä ohjelmassa on ollut hiilipaperivärinahan valmistaminen, joka tuote sopiikin hyvin paperiventimaille”. Toiveet osallistumisen kasvusta elivät: ”Se päivä ei ehkä ole kaukana, jolloin kaikkialla Euroopas-

71. Suomen IBM:n arkisto, L. Hongell, kirje F. Jergner:lle, IBM Svenska AB, Helsingfors 5.1.1954.

72. Suomen IBM:n arkisto, L. Hongell, kirje F. Jergner:lle, IBM Svenska AB, Helsingfors 5.1.1954. Kyseessä oli ”power frame” -osien valmistus. Osa yhdisti koneen sähkömootorin pääjouseen.

73. Suomen IBM:n arkisto, Fred Jergner, kirje Lars Hongellille (Oy IBM Ab), Stockholm 23.1.1954.

74. Netherlands starts IBM typewriter assembly. *IBM World Trade News* 3/1951, 20; ETs for the World. *IBM World Trade News* 7/1955, 16.

75. Lehden Ruotsin versiossa ei ollut tekstilaatikkoa, vaikka siinä julkaistiin muuten lähes identtinen artikkeli. Ks. Ratcliff 1955b.

sa käytetään värinauhaa 'Made in Finland'. Jo nyt Suomi vie erikoiskartonkeja reikäkorttivalmistusta varten." Lisäksi kiitettiin mahdollisuutta tuoda koneita eri maista valuuttavaikeuksien helpottajana.⁷⁶

Yllättäen mainittiin, että Suomi oli "jossakin määrin omavarainen [IBM:n] ajantarkkailulaitteiden suhteen".⁷⁷ Tällaista nyttemmin unohduttua IBM-tuotteiden valmistusta todella tehtiin, sen vahvistavat IBM:n työntekijöiden muistinvaraist tarinat. Valmistus oli suomalaisten omin luvun kehittämää tuotantotoimintaa, jolla vastattiin tuontiongelmiin ja jatkettiin asiakkaiden palvelua toimittamalla muun muassa liikennevalojen ohjauslaitteistoja. Yksi pitkään käytössä ollut sovellus oli kirkonkellojen soittomekanismi ja ohjauskeskus. Vasarakoneiston valmistus kotimainen konepaja IBM:n ajantarkkailuosaston tilauksesta, kun taas IBM:n huolto-osaston korjaamo valmisti ohjauskeskuksen.⁷⁸ Tarpeen tullen Suomen IBM kykeni näin myös improvisoimaan itsenäistä valmistusta.

Joka tapauksessa on kuvaavaa, että muutkin kuin IBM:n valmistusmaat saattoivat tarvittaessa osallistua pieneltä osalta uuteen IBM-järjestelmään. Suomen kohdalla tämä todennäköisesti tarkoitti suomalaisen alihankkijan tekemän värinauhan myymistä joihinkin Euroopan maihin. Suomalainen vientituote osoitti, että IBM:n Pariisin johto oli valinnut sen maan tunnetun kansallisen vahvuusalueen mukaan, ikään kuin viennin kansallista merkitystä korostaen, mikä ulottuvuus kerrottiin kerkeästi julkisuuteen ja päättyi myös *Valittuihin Paloihin*.

IBM:n toteuttama mittava julkisuuskampanja vuonna 1955 oli itsessään paljonpuhuva. Tarkoitan tällä yhtiön osien vaihto-ohjelmasta kertovia aikakauslehtiartikkeleita, jotka levisivät laajalle. Yhden näistä julkaisi uudelleen lehti *Reader's Digest* ja sen suomalainen versio *Valitut Palat*. Uudelleenjulkaisu oli tuskin sattumaa, sillä kyseinen lehti julkaisi muiden lehtien "parhaita paloja" ja sen aihepiiriin kuuluivat muun muassa robotteihin, automaatioon ja tietokoneisiin

liittyvät kirjoitukset. Lehden teknologiauutisointia on luonnehdittu konservatiiviseksi, oikeistolaiseksi ja edistysuskkoa noudattavaksi, minkä lisäksi Yhdysvallat näyttäytyi sen sivuilla esikuvallisena.⁷⁹ IBM ja Watson vanhempi esiintyivät lehdessä melko usein ja IBM myös mainosti sähkökirjoituskoneitaan lehtiperheen monikansalliselle yleisölle.

Suomessa lehdellä oli erityinen roolinsa. *Valitut Palat* oli julkaisun kolmas eurooppalainen versio Englannin ja Ruotsin jälkeen, kun Sanoma osakeyhtiö alkoi julkaista sitä vuonna 1945. Lehden synnyttämisen motiivi liittyi kiinteästi maailmanpolitiikan tilanteeseen. Sanomien omistaja ja toimitusjohtaja, entinen ulkoministeri Eljas Erkkö (1895–1965) pelkäsi Suomea uhkaavan vieraantumisen länsimaisista arvoista, toisin sanoen kommunismin vetovoimaa.⁸⁰ Hän halusi lähentää Suomen ja Yhdysvaltain suhteita. Erkkö oli ollut vuonna 1943 mukana perustamassa Suomalais-amerikkalaista yhdistystä, jonka puheenjohtajana hän toimi. Sodan jälkeen hän samanaikaisesti painotti lehtiyrityksensä kansainvälistymistä, johon Amerikka-mielisyys sopi – se sopi myös lukijoille, jotka ostivat lehteä sankoin joukoin.⁸¹

Tämä ideologinen samansuuntaisuus ja monenlainen vaikutusvalta selittävät osaltaan, että Eljas Erkkö kutsuttiin mukaan Suomen IBM:n

76. Ratcliff 1955a, 40.

77. Ratcliff 1955a, 40.

78. Reijo Löytty & Tapio Mäenpää (toim.) *Bisneksiä Ihmisiä Muisturnia. Kaskuja ja tarinoita työstä ja työtovereista Suomen IBM:ssä 1936–2000*. Omakustanne 2003, 2. painos 2006, erit. 29.

79. Jaakko Suominen, *Koneen kokemus. Tietoteknistyvä kulttuuri modernisoituvassa Suomessa 1920-luvulta 1970-luvulle*. Vastapaino 2003, 168–169, passim.

80. Esimerkiksi 1950-luvun puolivälissä lehden vakioaineistoa olivat erilaiset kauhutarinat Neuvostoliitosta ja ihmiskohtaloista kommunistisissa maissa. Ks. *Det Bästa ur Reader's Digest, 1954–1956*.

81. Marja Ala-Ketola-Tuominen, *Jokapojan amerikanperintö*. Gaudeamus 1989, 34–35. *Valituista paloista* ks. myös Ohto Manninen & Raimo Salokangas, *Eljas Erkkö. Vaikenematon valtiomahti*. WSOY 2009, 499–521.

Kuva 3. IBM:n mainoskuvat 1960-luvun lopulta esittelivät tietojen tallennusvälineiden kehitystä. Vasemmalta alkaen: vuosikymmenet palvellut IBM-reikäkortti ja uuden tietokonejärjestelmän käyttämät pieni reikäkortti sekä levymuisti. Lähde: *IBM Katsaus* 8:2 (1969), 52.

hallitukseen. Samalla kun entinen *Helsingin Sanomien* päätoimittaja Erkko kehitti sanomalehtiään sodan jälkeen kansainväliseen suuntaan, hän lujitti omia kansainvälisiä yhteyksiään. Hän oli *International Press Instituten* perustajajäsen ja hänet valittiin sen johtokuntaan vuonna 1953. Vuonna 1958 hänestä tuli eurooppalaista kulttuuria edistävän *Fondation Européenne de la Culturen* hallituksen jäsen sekä Suomen IBM:n johtokunnan jäsen. Tätä ennen Erkko oli tavannut IBM:n kansainvälisen johdon.⁸² Hän toimi IBM:n hallituksen puheenjohtajana edeltäjänsä Carl Enckellin jälkeen vuosina 1959–1965.⁸³ Erkko oli myös Carl Enckellin entinen lähetystösihteeri Pariisista,⁸⁴ joten Enckell todennäköisesti osallistui järjestäjänsä Suomen IBM:n johtokuntaan. Eljas Erkon hallitusaikana Suomen IBM kasvoi uuden tietokonealan markkinajohtajaksi.⁸⁵

Kehtyksen haittapuolena Suomen valtio ja suuryritykset tulivat riippuvaisiksi IBM:n huollosta ja muista palveluista. Ensimmäinen järjestäytynyt vastaliike IBM:lle oli sen asiakkaiden perustama Reikäkorttiyhdistys loppuvuonna 1953. Suomen IBM pystyi kuitenkin paranta-

maan kovan kasvun heikentämään palveluaan vuosikymmenen puolivälissä. Samalla yhtiö taivoitti tietään uuden teknologian johtavaksi myyjäksi tarjoamalla koulutusta elektronisista tietokoneista. Kotimaisena mainostetun ESKO-hankkeen valmistumisen kanssa kilpaillen kansainvälinen IBM-yhteisö järjesti pikavauhtia maahan "Ensi"-nimen saaneen maan ensimmäisen toimivan IBM 650-tietokoneen loppuvuonna 1958.

82. IBM Archives, RG 6, International WTC legal records, country files, Finland to France, box 33, T. Ketcham Jr. Memorandum for J. E. Brent, July 11, 1958; IBM Archives, IBM Finland, stockholders meetings, minutes, 1938–73. Minutes kept at the Annual Stockholders meeting of the Company Oy International Business Machines Ab, Helsinki, May 12, 1959, Translation copy, June 2nd, 1959.

83. Eljas Erkko istui 1950-luvulla myös vaikutusvaltaisten kansallisten yritysten ja yhteisöjen hallintoelimissä. Heikki Brotherus, *Eljas Erkko. Legenda jo eläessään*. WSOY 1973; Keijo K. Kulha, Eljas Erkko. *Kansallisbiografia*-verkojulkaisu. SKS 1999 (päivitetty 2008).

84. Kulha 1999/2008. Enckell toimi vuosina 1919–1927 Suomen suurlähettiläänä Pariisissa ja osan aikaa myös Brysselissä. af Forselles 2001b.

85. Ks. lisää Paju 2013.

Seuraavina vuosina useimmat IBM:n asiakkaat vuokrasivat upouuden tietokoneen aiemman reikäkorttikonejärjestelmänsä ytimeksi.⁸⁶ 1960-luvusta tulikin IBM:lle kultainen vuosikymmen yhteiskunnan tietokoneistajana ja tietojärjestelmien rakentajana ympäri teollistunutta maailmaa. Yritys säilytti keskeisen asemansa vielä 1980-luvulla PC-mikrotietokoneillaan, kunnes 1990-luvun vaikeuksissa yhtiön entinen alihankkija Microsoft ohitti sen.⁸⁷ Romahduksen partaalta paluun suurtietokoneisiin ja konsulttiyynnä muihin palveluihin tehnyt IBM jatkaa nykyään yhtenä maailman suurimmista tietotekniikkayrityksistä.

Johtopäätökset: Enckellin silta länteen

Monikansallisista yhtiöistä IBM uudisti pian sodan jälkeen toimintatapsansa Länsi-Euroopassa ja rakensi erityisen yhteiseurooppalaisen valmistusjärjestelmän, joka teki siitä halutun kumppanin eri maiden valtionhallinnoille. Suomalaisetkin pystyivät monin tavoin hyötymään monikansallisen yrityksen kuten IBM:n toiminnasta sodanjälkeisessä Euroopassa. Suomen tapaus oli yhtä aikaa pääkohdiltaan ja -periaatteiltaan tyypillinen esimerkki IBM:n laitteista ja palveluista kansallisen jälleenrakennuksen avustajina ja toisaalta siinä oli joitakin erikoispiirteitä. Tyypillistä oli valtion tehtävien ja suuryritysten kasvun helpottaminen sekä IBM:n markkinoilla saavutettava johtoasema. Erikoista on se, että teollisuusfirmat vuokrasivat IBM:n reikäkorttikoneita suorittaakseen Suomen valtion tilaamia sotakorvaustoimituksia Neuvostoliittoon. Hieman myöhemmin todennäköisesti ainutlaatuisista oli IBM-laitteiden vuokraus yhtiölle, jonka omisti Neuvostoliitto.

Suomessa talouden sääntely jatkui erityisen pitkään.⁸⁸ Näiden tuontivaikeuksien voittamiseksi Suomen IBM ja emoyhtiö integroivat muun muassa Kankaan paperitehtaan IBM:n kansainväliseksi alihankkijaksi sekä pystyttivät reikäkorttipainon Helsinkiin. Suomi pääsi näin mukaan yhtiön valmistusjärjestelmään, vaikka suh-

teellisen vaatimattomasti mikä toisaalta vastasi sen markkinoiden suhteellista kokoa. Osan tuontiongelmista Suomen IBM ratkaisi kansallisesti omaa väliaikaista tuotantotoimintaa kehittämällä. Sodanjälkeisen taloustilanteen vaikeudet ajoivat siten suomalaiset monikansallisen yhtiön osana monenlaiseen omaan aktiivisuuteen, mikä samalla paljasti rajojen ylittämisen monet vaikeudet sodanjälkeisenä aikana ja kansallismielisten keskeisyyden. IBM osallistui sekä (erit. asiakkaiden) kansallisten instituutioiden että ylijärjestöjen suhteiden ja virtujen rakentamiseen ja sovitti näitä jatkuvasti yhteen etujensa mukaan.

Näyttää selvältä, että suomalaiset yritykset ja julkisorganisaatiot kytkivät itsensä ilmielmin tietojenkäsittelyn läntiseen teknologiayhteisöön jo sodanjälkeisenä kriittisenä ajanjaksona. Tämä tulkinta vahvistaa ja laajentaa niitä aiempia tutkimustuloksia, joiden mukaan Suomi pystyi sodan jälkitilanteessa politiikan sijaan juuri talouden ja kaupan kautta yhdistymään läntiseen maailmaan. Valtiollista tahoa ja yksityisiä intressejä yhdisti ja edisti keskeisesti ulkoministeri Carl Enckell, joka toimi myös Suomen IBM:n johtokunnan puheenjohtajana. Länsisiteiden vahvistaminen monikansallisen IBM:n kautta sopi suomalaisille suuryrityksille ja virastoille, joista ainakin edellisten johto liittyi IBM:n tukemaan kommunisminvastaiseen rintamaan ja näiden tärkeimmät edustajat myös eurooppalaisen yhteistyön verkostoihin. Voidaan sanoa, että diplomi-insinööri Enckellin laajaan ulkopoliittikaan sisältyi virallisen ”Paasikiven linjan” muotoilun lisäksi hänen ylläpitämänsä ja vahvistamansa epävirallinen teknokraattinen länsiyhteys, jota voisi kutsua ”Enckellin sillaksi”.⁸⁹

86. Manninen 2003, 19–30; Paju 2008, 118–119, 392–399, 434–437.

87. Ks. Jones 2005, 97–98.

88. Paavonen 1998, passim.

89. Silloista ja silta-metaforan käytöstä Enckellin yhteydessä ks. myös af Forselles-Riska 2001 a.

Tulokset korostavat henkilöiden ja -suhteiden merkitystä yritysten kansainvälisen yhteistyön uudelleen luomisessa. Carl Enckell oli samalla mitä vahvimmin alussa mainitun ensimmäisen globaalien talouden aikakauden tuote monikansallisten sukulaistensa (sekä lapsuuden perhe että vaimon perhe) välityksellä, opintoineen Venäjältä ja Saksasta sekä yritysjohtaja- ja diplomaattuuransa kautta.⁹⁰ Rajojen rakentamisen ja jyrkentämisen kauden jälkeen hänelle oli henkilökohtaisestikin tärkeää olla ylläpitämässä ja palauttamassa nuoruudesta asti tuttua kansainvälistä vuorovaikutusta ja avointa maailmaa, edes ”lännen” mittakaavassa. Watsonille ja IBM:lle hän oli erinomainen liikekumppani ja liittolainen.

Pelkästään Suomen IBM:n tarkastelu antaa harhaanjohtavan kuvan varsinkin kansainvälisen IBM:n poliittisista ulottuvuuksista ja tarkoituksesta. Suomessa oli tarkoituksenmukaista olla sitoutumaton tai näyttää puolueettomalta, mutta se oli vain osatotuus monikansallisesta IBM:stä ja sen tytäryhtiöstä. Kenties yhtiö pystyi paikallisella matalalla profiililla hyödyttämään niin sanottuja puolueettomia ”vapaa maailman” maita kuten Ruotsia ja Suomea aikana, jolloin esimerkiksi Yhdysvaltain valtion tuki oli poliittisesti mahdoton. Toisaalta kansallinen tytäryhtiö saattoi (jonkin aikaa) toimia toisin kuin emoyhtiönsä. Ei ole varmaa tietoa, miksi Suomen IBM:n johto vei puolueettomuutensa niin pitkälle, että kauppasi tuotteensa kylmän sodan vastapuolen omistukseen. Jatkohypoteesini mukaan tämä harvinainen kauppasuhde teki juuri Suomesta Neuvostoliitolle kiinnostavan kumppanin, kun se ryhtyi liittolaisineen jäljentämään IBM:n tietokoneteknologiaa 1960-luvun lopulla⁹¹.

Kansainvälisen IBM:n tutkiminen kertoo siitä, kuinka valtioiden ohella yritykset ja erityisesti monikansalliset yritykset ovat rakentaneet maailmasta ylijäräistä yhtiä aikaa omien ja yleisempien tarkoituksensa mukaan. Sodanjälkeinen hajanainen talousjärjestelmä loi sekä tarpeen

että tilaisuuden IBM:n monikansallisten järjestelmien rakentamiselle. IBM:n kansainvälisyyden tarjoamat monet edut selittävät sitä, että se asiakkaidensa tuella saavutti johtoaseman Länsi-Euroopassa. Monet myöhemmät yritykset ovat seuranneet juuri IBM:n esimerkkiä tietoisesti tai tietämättään, koska sen käytännöistä tehtiin tutkimuksia ja esikuvia.⁹² Monikansallisia suuryrityksiä tutkimalla on mahdollista saada tarkempi käsitys siitä, kuinka kaupankäynnin ja teknologian avulla ja niiden ohessa on jo yli puoli vuosisataa – toki vastuksia ja vastaiskuja kohdattujen – luotu kansainvälisiä yhteisöjä ja ylijäräistä maailmaa hyvine ja huonoine puolineen. Ei ole ihme, että IBM:n kaltaiset yritykset ovat siinä kuin kotonaan.

Abstract: A multinational corporation and ties to the West. IBM in Finland and in Western Europe during the post-war years and the 1950s.

This article explores the development of the International Business Machines Corporation in Finland from the 1930s and asks how IBM contributed to rebuilding international economic and political linkages on a national level and on a European level for Finland after WWII. Based on archival sources from both the main IBM Archives in the United States and IBM Finland's collection, this article argues that IBM skilfully combined its many national and international operations to strengthen Europe for political and economic reasons. A key figure for IBM Finland was its chairman of the board from 1938 until 1959; long-time Finnish foreign minister Carl Enckell. He could for instance support IBM in supplying punched card machines for the Finnish companies in charge of war reparations to the Soviet Union. After war reparations, IBM integrated

90. Ks. af Forselles-Riska 2001a, passim. Vrt. Reimaa 2013, 16.

91. Ks. esim. Plamen Nedkov, Balint Domolki & Giulio Occhini (toim.) *History of Computing*. AICA 2014, passim.

92. Esimerkiksi tunnettu kansainvälisten kulttuurierojen tutkija käytti pitkään IBM:n yhtiöistä kerättyä aineistoa. Ks. Geert Hofstede, *Culture's consequences. International differences in work-related values*. SAGE 1980. – *Nyt julkaisutu Petri Pajun artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin*.

its Finnish subsidiary into the corporation's new transnational manufacturing system in Europe, aimed at overcoming economic boundaries and duties as well as creating interdependence inside the company and the continent. Exceptionally, salesmen from IBM Finland also introduced an inter-bloc contact when they rented machines to a petrol company owned by the Soviet Union in Helsinki in the mid-1950s. Overall,

however, IBM Finland and its sister companies connected willing Finnish customers to the technological community of the Western countries.

Keywords: Multinational Corporation, business history, transnational co-operation, international relations, Finland, Europe, punched card machine, IBM World Trade Corporation

Pasi Nevalainen

Telealan suuri murros ja Suomi

Valtion Posti- ja telelaitos muutettiin osakeyhtiöksi vuonna 1994. Samalla saatettiin päätökseen kotimaisen telekilpailun vapauttaminen. Yhteiskunnallisesti tärkeän toimialan suora poliittinen ohjaus vaihtui markkinamekanismiin. Kehityskulku oli osa laajempaa Euroopan yli pyyhkäissyttä uusliberalistista aaltoa. Kansainvälisillä tapahtumilla oli ratkaiseva vaikutus myös Suomen telemarkkinoiden murrokseen. Artikkelissa selitän, kuinka deregulaatio ja privatisointi käytännössä johtivat valtion monopolin muuttumiseen virastosta liikeyritykseksi.

Aina 1990-luvun uudistuksiin saakka posti- ja telelaitos oli valtion virasto, jonka asioista päätettiin kuten muistakin valtion asioista. Palvelutalosta, taksoista, posteljoonien ja puhelinasentajien palkkauksesta, jopa laitoksen organisaatorakenteesta määräsivät eduskunta ja ministeriöt. Laitosta itseään on kuvattu hierarkkiseksi ja 1970-luvulle saakka lähes sotilaalliseksi keskusvirastoksi. Aika kuitenkin ajoi virastomuotoisten palvelulaitosten ohi. Suurista liikelaitoksista, Posti- ja telelaitoksesta sekä Valtionrautateistä tuli 1990-luvun julkisen sektorin rakenneuudistusten edelläkävijöitä¹. Juhani Korpelan ja Raili Mäkitalon mukaan liikenneministeriön hallinnonalalla tehdyt uudistukset osoittivat tuolloin, että julkisessa hallinnossa voitiin tehdä suuria reformeja. Hallinnollis-poliittisesta resurssiohjauksesta siirryttiin markkinaperusteisiin rakenteisiin.² Useat valtion virastot muutettiin 1990-luvun taitteessa liikelaitoksiksi ja yhtiöitetiin; jotkut toiminnot yksityistettiin.³

FT Pasi Nevalainen työskentelee tutkijatohtorina historian ja etnologian laitoksella Jyväskylän yliopistossa. Sähköposti: pasi.a.nevalainen@juu.fi.

Teletoimialan kilpailu vapautettiin asteittain 1980-luvun lopulta alkaen. Posti- ja telelaitoksen viranomaistehtävät siirrettiin liikenneministeriölle sekä varta vasten perustetulle telehallintokeskukselle. Lopullisesti kilpailun esteet poistuvat 1990-luvun puolivälissä.⁴ Teletoimiala ”normalisoitui” tavalliseksi liiketoiminnaksi⁵. Toinen tärkeä kehityslinja oli viraston muuttaminen liikeyritykseksi. Kehitystä pohjusti 1980-luvun mitaan valmisteltu, vuonna 1990 toteutunut liikelaitosuudistus, jota seurasi yhtiöittäminen vuonna 1994. Valtion teletoimen tarina päättyi vuosikymmenen lopulla, jolloin Sonera listattiin Helsingin pörssiin ja valtio luopui enemmistöosuudestaan.

Varsin mittavat muutokset nähtiin pian ikään kuin luonnollisina tapahtumaketjuina. Erityisen kuvaavaa on, että vaikka tällaisten uudistusten ajaminen oli 1980-luvun Suomessa työläs ja epävarma prosessi, jo vuonna 1994 julkaistussa seurantalutkimuksessa liikelaitosuudistusta pidettiin luonnollisena kehityskulkuna ja sopivana harjoitusvaiheena kohti yhtiöittämistä. Tuolloin haastatellut virkamiehet kertoivat, että he olivat jo vuosia aiemmin, ”jolloin aika ei ollut vielä kypsä”, nähneet mitä tuleman piti.⁶ Tästä huolimatta – tai kenties juuri tästä syystä – tapahtumat ovat

1. Esim. Sami Karhu, *Virasto-oloja suursiivoamaan. Valtionhallinnon rationalisointi- ja kehitystyö 1940-luvulta 1990-luvulle*. Gummerus 2006, 274.

2. Juhani Korpela & Raili Mäkitalo, *Julkishallinto murroksessa. Rohkeutta ja vauhtia murrokseen*. Edita 2008, 190.

3. Hyvän listauksen näistä tapauksista on laatinut Teuvo Junka, *Valtionyhtiöt 1975–2000*. VTT 2010.

4. Tästä kehityksestä Oiva Turpeinen, *Malliksi maailmalle. Suomen televiestinnän monopolien murtuminen 1977–1996*. Finnet-liitto 1996; Martti Häikiö, *Alkuräjähdyks. Radiolinja ja Suomen GSM-matkapuhelintoiminta 1988–1998*. Edita 1998.

5. Kansallisarkisto (KA), PTH liikelaitosuudistus, Hr8, Muistio 2.4.1992, ”Telen liiketoiminta 1990-luvulla”.

6. Markku Kiviniemi et al., *Julkiset palvelut menevät markkinoille. Kokemuksia ja näkemyksiä liikelaitostamisesta ja yhtiöittämisestä*. Valtionhallinnon kehittämisskeskus 1994, 10, 74.

jääneet verrattain tuntemattomiksi. Tärkeiden uudistushankkeiden kulku ja merkitys on usein peittyneet hallinnollisten uudistusten väistämättömyyttä korostavan retoriikan alle⁷.

Kun tapahtumia tarkastellaan sekä laajemmassa kansainvälisessä kontekstissa että Posti- ja telelaitoksen itsensä näkökulmasta, paljastuu, että muutoksen takaa löytyy joukko kansainvälisesti tunnistettavia, toisiinsa nivoutuneita ilmiöitä. Valtion liiketoimintaa käsittelevässä tutkimuksessa puhutaan deregulaatiosta ja privatisoinnista, sääntelyn purkamisesta ja yksityistämistä.⁸ Käytännössä nämä kansainväliset ilmiöt, kuten teletoimialan murros on tapahtunut eri maissa eri tavoin⁹. Tutkimuksessa yleisesti käytetyt käsitteet kuvaavatkin parhaiten ilmiön alkujuuria, Yhdysvalloissa ja Britanniassa 1970-luvulta alkaen tapahtuneita kehityskulkuja. Yleisesti ottaen näillä kuitenkin viitataan valtion monopoleina toimineiden palvelujen liberalisointikehitykseen niin Euroopassa kuin muualla maailmassa.¹⁰

Tässä artikkelissa avaan tämän lähihistorian murroksen taustaa ja dynamiikkaa. Keskeisin kysymys on kotimaassa tapahtuneen käytännön muutoksen sekä kansainvälisen ilmiön välinen suhde. Kuinka Yhdysvalloista ja Britanniasta alkanut kehitys käytännössä joudutti teletoimialan murrosta Suomessa?¹¹

Suurimmat monopolit murtuivat ensin

Telealan kansainvälinen murros jäljitetään yleensä alkavaksi 1970-luvun Yhdysvalloista ja maailman suurimman teleoperaattorin, yksityisen *American Telephone & Telegraph* (AT&T) -yhtiön pilkkomiseen johtaneesta oikeudenkäyntien sarjasta. Yhtiö oli paitsi kuuluisan *Bell Telephone Company*n suora perillinen, puhelinteknologian edelläkävijä, myös eräänlainen moderinin puhelinlaitoksen esikuva. Tämän jättiläisen asema Yhdysvallat kattavana monopolina heikkeni vuosien mittaan ja päättyi lopullisesti vuonna 1984¹². Peter Teminin mukaan yhtiön kohtaloon oli useita syitä, joista tärkeimpiä olivat

1970-luvun monopolien vastainen mielipideilmasto, tästä seurannut yhtiön vastainen paine sekä yhtiön itsensä omaksuma jäykän ”virastomainen” toimintatapa, joka hidasti sen uudistamista. Yleisesti oli uskottu, että valtavalla yhtiöllä olisi suuri poliittinen vaikutusvalta, mutta kun erimielisyydet yhtiön ja markkinoille pyrkivien uusien tulokkaiden kanssa alkoivat, AT&T:n mahti puolustaa määräävää asemaansa osoitautui paljon luultua heikommaksi.¹³

Eurooppalaisena edelläkävijänä on pidetty *British Telecom*in yksityistämistä marraskuussa 1984. Valtion liikelaitosta pidettiin julkisuudessa vanhanaikaisena ja tehottomana, ja vallassa olleet konservatiivit pitivät yksityistämistä ja kilpailun avaamista keinona pakottaa *British Telecom* tehostamaan toimintaansa. Toisen näkökulman mukaan yksityistäminen oli täysin poliittinen teko ja keino hankkia varoja valtion kassaan.¹⁴ David Parkerin mukaan se joka ta-

7. Vrt. Raija Julkunen, *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipolitiikan reformi Suomessa*. Vastapaino 2001, 12.

8. Robert Millward, *Private and public enterprise in Europe. Energy, telecommunications and transport 1830–1990*. Cambridge University Press 2005; Pier Angelo Toninelli (toim.) *The rise and fall of state-owned enterprise in the western world*. Cambridge University Press 2000.

9. Vrt. Mila Davids, *The privatisation and liberalisation of Dutch Telecommunications in the 1980s*. *Business History* 47:2 (2007), 219–243.

10. Julkisen hallinnon näkökulmasta usein käytetty termi on *New Public Management*. Ks. Ville Yliaska, *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Into 2014.

11. Artikkelin empiirinen osuus perustuu pitkälti väitöskirjaani. Ks. Pasi Nevalainen, *Virastosta liikeyritys. Posti- ja telelaitoksen muutosprosessi 1930–1994*. Jyväskylän Studies in Humanities 234. Jyväskylän yliopisto 2014.

12. Sitemmin erästä jakamisen tuloksena syntyneestä yhtiöstä muodostui nykyinen operaattori AT&T.

13. Peter Temin, *The fall of the Bell system. A study in prices and politics*. Cambridge University Press 1987.

14. Esim. Mark Thatcher, *The politics of telecommunication. National institutions, convergence and change*. Oxford University Press 1999; John Harper, *Monopoly and competition in British Telecommunications. The past, the present and the future*. Pinter 1997.

pauksessa todisti, että suuri, monopoli-asemassa oleva, peruspalveluista vastaava kansallinen instituutio oli mahdollista irrottaa valtiosta ja siirtää yksityiselle sektorille. Vaikka yksityistämispolitiikkaa kritisoiin paljon, siitä ei muodostunut suurta poliittista ongelmaa. Markkinat puolestaan osoittivat halun ja kyvyn ottaa vastaan *British Telecomin* jättimäisen osakeannin. Tämä myös helpotti seuraavien vuosien yksityistämispolitiikkaa, sillä saatuja kokemuksia oli helppo soveltaa uusille toimialoille.¹⁵

Duncan Campbell-Smith sekä John Harper ovat korostaneet uudistusten takaa löytyviä käytännön syitä. *British Telecomin* johdon sanotaan jo pitkään halunneen irrottautua valtion yksityiskohtiin käyvistä ohjauksesta, ja kehityksen kohti liikeyritysmäistä toimintaa sanotaan alkaneen vuoden 1969 ”liikelaitosuudistuksesta”, jolloin virastomuotoinen laitos muutettiin *public corporation* tyyppiseksi, morrisonilaiseksi liikelaitokseksi¹⁶. Tätä seurasi laitoksen omien rakenteiden uudistamisen kausi, jonka aikana siivottiin vuosisatojen aikana kertynyttä byrokratian painolastia ja luotiin puitteet liikeyritysmäiselle toiminnalle. Näiden tutkijoiden mukaan Thatcherin hallinnon uudistusohjelma tarjosi laitoksen pitkään odottaman tilaisuuden karistaa virastomuotoon liittyvät lainsäädännölliset kahleet.¹⁷

Kansainvälisinä esikuvina pidettyjen Yhdysvalloissa ja Britanniassa tehtyjen uudistusten taustalta on siis löydetty paitsi laitosten oma halu uudistua ja sopeutua muuttuviin toimintaympäristöihin, myös 1970-luvun lopulta alkaen toteutettu uusliberalistinen politiikka. Tekijät ovat hyvin pitkälti samoja, jotka löytyvät myös Suomen teletoimialan murroksen taustalta. Kansainvälisten esimerkkien ja erityisesti vuoden 1984 tapahtumien merkitys oli se, että ne osoittivat kuinka 1900-luvun mittaan ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeen vakiintuneet, asemansa hyvin varmistaneet rakenteet olivat murrettavissa. Telealan monopolit eivät olleetkaan itsestään selviä luonnollisia monopo-

leja. Toisaalta näillä esimerkeillä oli myös suora ja hyvin konkreettinen vaikutus alan markkinoihin. Suomessakin näitä tapahtumia seurattiin, mutta niiden todellinen vaikutus paljastui vasta vähän myöhemmin. Vielä 1980-luvun alkupuolella Euroopan telemarkkinoita hallitsivat pääsääntöisesti kansalliset monopolit jotka kampaillivat kukin omien ongelmiansa kanssa, jotka tosin muistuttivat toisiaan¹⁸. Julkisen yleispuvelvelvoitteen, kannattavan liiketoiminnan ja usein virastomuotoisen toimintamuodon yhteensovittaminen oli haastavaa, erityisesti taloudellisesti vaikeina aikoina¹⁹.

Virasto liikeyrityksenä

Posti- ja telelaitos oli alun perin perustettu hoitamaan yhteiskunnallisia tehtäviä, rakentamaan ja ylläpitämään tiedonkulun infrastruktuuria. Vuosisatojen kuluessa sen tehtävien luonne oli toki muuttunut. 1900-lukua leimasi tiedonkulun demokratisoituminen, kirjeenjakelesta ja puhelimesta tuli käytännössä kaikkien ulottuvilla olevia peruspalveluja.²⁰

15. David Parker, *The official history of privatisation. Volume 1. The formative years 1970–1987*. Routledge 2009, 185, 240.

16. Herbert Morrisonin kehittämä *public corporation* oli tyypillinen tapa organisoida kansallistettuja valtion liikeyrityksiä maailmansotien jälkeisessä Britanniassa. Tätä ei pidä sekoittaa myöhempiin yhtiömuotoihin. Ks. Herbert Morrison, *Socialisation and transport. The organisation of socialised industries with particular reference to the London Passenger Transport Bill*. Constable & CO LTD 1933.

17. Harper 1997, 222–223; Duncan Campbell-Smith, *Masters of the post. The authorized history of the Royal Mail*. Penguin Books 2012.

18. Ks. Mark Thatcher, Varieties of capitalism in an internationalized world. Domestic institutional change in European telecommunications. *Comparative political studies* 37 (2004), 751–780.

19. Millward 2005, 186.

20. Alun perin posti palveli Ruotsin hallinnon tarpeita. Lennättimellä oli ennen kaikkea sotilaallinen merkitys. Esim. Jukka-Pekka Pietiäinen, *Suomen postin historia*. Posti- ja telelaitos 1988; Oiva Turpeinen, *Yhdistämme. 200 vuotta historiaa – haasteena tulevaisuus. Lennätinlaitoksesta Telecom Finland oy:ksi*. Tele 1996.

Laitoksen liikelaitosmuoto oli saanut muotonsa 1900-luvun kuluessa. Yhtenäinen posti- ja lennätinlaitos syntyi vuonna 1927, kun väliaikainen lennätinhallitus liitettiin postilaitokseen. Tarkoituksena oli karsia hallintoa ja säästää kuluissa. Sinällään posti- ja teletoimen järjestämisen yhdeksi suureksi virastoksi noudatti 1900-luvun alun vakiintunutta eurooppalaista käytäntöä. Tosin asiantuntijat moittivat järjestelyä, jossa modernia teknologiaa hyödyntävä puhelin yhdistettiin täysin toisella tavalla toimivaan, leimallisesti traditionaaliseen postiin. Sidoksen pelättiin muodostuvan rasitteeksi. Vastalauseista huolimatta valtion teletoimi sai kehittyä valtion virastona, jolle ajan myötä muodostui kaksoisrooli sekä alan valvovana viranomaisena että palveluntarjoajana.²¹ Kansainvälisessä katsannossa tämäkin oli tyyppillistä, sillä erotuksella että useissa maissa toimi ainoastaan yksi telelaitos joka vastasi itse omista standardeistaan. Suomessa oli sen sijaan runsaslukuinen joukko yksityisiä teletoimilupalaitoksia, minkä vuoksi valtion laitoksen kaksoisrooli aiheutti poikkeuksellisen suuria ongelmia erityisesti 1970-luvun lopulta lähtien.

Telelaitoksen muuttamista liikeyritykseksi suunniteltiin 1900-luvun mittaan useita kertoja. Tässä tulee esiin laitoksen kaksijakoisuus, sillä teletoimen kohdalla tällainen muutos arvioitiin usein mahdolliseksi, mutta postin kohdalla kynnys oli korkeampi. Toimialoja erotti paitsi se, että teletoiminta pidettiin modernina liiketoimintana ja postia traditionaalisenä valtion palveluna, etenkin se, että teletoimi oli liiketaloudellisesti erittäin kannattavaa, mutta postitoiminta ei. Yhtiöittämis ehdotukset joka tapauksessa haudattiin komiteavalmistelun syövereihin. Perusteita sille, miksi tämän tyyppisiä laitoksia ei voitu muuttaa liikeyritysmäisiksi, olivat muun muassa niiden merkitys osana kassakriisistä toiseen kulkevaa valtiontaloutta, laitosten oma vanhanaikaisuus, henkilöstön halu pitää virkasuhteensa sekä muutokseen liittyvät juridiset ongelmat. Uudistukset olisivat vaatineet kahden kolmasosan

tuen eduskunnassa mitä taas pidettiin tuolloisissa poliittisissa olosuhteissa mahdollisena.²²

Kehitys ei kuitenkaan ollut täysin pysähdyksissä, vaan monet merkittävät uudistukset taasoittivat tietä yritysmuodon kehittämiseen. Tu- loksellisuutta vaadittiin erityisesti 1970-luvulta lähtien, mikä osaltaan johti toimintojen tehostamiseen, maaseudun toimipaikkaverkon karsimiseen, mutta myös esimerkiksi laskentatoimen kehitykseen. Sinällään merkittäviä olivat esimerkiksi työmenetelmien uudistaminen, postinkulun koneellistaminen ja puhelinliikenteen automatisointi. 1970-luvun hallinnollisten uudistusten mainitaan olleen niin mittavia kuin laitoksen organisaatio kesti²³.

Samaan aikaan monet muut Euroopan telemonopolit painivat ongelmien kanssa: virastomuoto oli alun alkaen koettu erinäisistä syistä hankalaksi ja ongelmien odotettiin vain kasvavan. 1970-luvulla virastomuotoiset palvelulaitokset ajautuivatkin entistä syvempiin vaikeuksiin. Määrärahat olivat riittämättömät, uusi teknologia olisi vaatinut investointeja, julkinen kritiikki koveni ja uudet yrittäjät kiinnostuivat uuden teknologian tuomista liiketoiminnan mahdollisuuksista.²⁴ Mark Thatcherin mukaan teknologian nopea kehitys pienensi kustannuksia, mahdollisti uudet paremmat palvelut ja mursi toimialojen välisiä perinteisiä raja-aitoja²⁵. Toimiala oli murroksessa, mutta virastomaisuuden

21. Esim. Ilkka Seppinen, *Valtaväylä Suomeen. Liikenne- ministeriö 100 vuotta*. VAPK-kustannus 1992, 79–81.

22. Sotien jälkeisinä vuosina yhtiömuotoa käsiteltiin useimmiten Valtionrautateiden kohdalla, jolloin tehtyä periaatepäätöstä sovellettiin posti- ja lennätinlaitokseen. PTL yhtiömuoto oli esillä etenkin vuonna 1931 (He 18/1931), vuonna 1950 (KM. mon. 1950:44) sekä 1960-luvun jälkipuolella PLL organisaatiokomitean yhteydessä (KM 1965B:54).

23. Postimuseon kokoelma, Hall, Ylijohtaja Asko Saviaho Rauvannon virkatyöryhmälle 1979.

24. Millward 2005, 244–245.

25. Mark Thatcher, *Internationalisation and Economic Institutions. Comparing European Experiences*. Oxford University Press 2007, 126.

kaan *British Telecomin* itsensä kannalta kaikkein tärkeimpiä uudistuksia eivät olleet laitoksen yksityistäminen tai telemarkkinoiden avaaminen kilpailulle, vaan sen irrottautuminen monimutkaisesta ja byrokraattiseksi koetusta *Royal Mailin* organisaatiosta ja valtionhallinnon resursiosiohjauksesta²⁸. *British Telecomin* kohdalla kuvattut, virastomuotoon liittyneet ongelmat muistuttivat Suomen posti- ja telelaitoksen kipupisteitä; teletoimessa ilmennyttä halua irrottautua postista ja siirtyä entistä liikeyritysmäisempään toimintamuotoon.

Aikaisemmin niin Suomen kuin Iso-Britannian telelaitoksen oli sopeuduttava kansallisiin markkinarakenteisiin, tai pikemminkin olemaan kansallisia monopoleja. Suomen suurten liikelaitosten uudistamista toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä pohtineet työryhmät käyttivät runsaasti aikaa pohtien kuinka laitosten taloudenpitoa voitaisiin joustavoittaa ja mitkä uudistukset olivat toteutettavissa virastotalouden puitteissa. Tärkein lähtökohta oli lisätä laitosten omaa toimivaltaa, etenkin mitä tuli investointeihin, taksoihin sekä henkilöstön palkkaamiseen. Poliittisen ohjauksen säilyttäminen katsottiin kuitenkin tärkeäksi, koska laitoksella nähtiin olevan erityisasema osana kansantaloutta.²⁹

Liikelaitosuudistuksessa (1990) valtion virasto muutettiin *public corporation* tyyppiseksi liikelaitokseksi, ja valmistelun taustalta löytyivät kotimaiset tarpeet kehittää olemassa olevia toimintamuotoja. Kehityskulku kääntyi kuitenkin pian kohti yhtiöittämistä. Mark Thatcherin mukaan Euroopan kansalliset telelaitokset olivat kulkeneet omia polkujaan aina 1980-luvun puoliväliin saakka, jonka jälkeen toimialamurrokset johtivat nopeassa tahdissa rakenteiden Euroopan laajuiseen yhdentymiseen. Samanlaista kehitystä tapahtui toki monella muullakin toimialalla, mutta telealan puitteiden yhtenäistymisen eteni poikkeuksellisen nopeasti.³⁰ Euroopan telelaitokset olivat ottaneet vaikutteita toisiltaan jo aiemmin, mutta tällöin kyse oli ideoiden jaka-

misesta ja soveltamisesta kansallisiin konteksteihin.³¹ Se, että rakenteet yhtenäistyivät 1980-luvun puolivälistä alkaen, johtui siitä, että markkinoihin vaikuttivat samat olosuhteet ja säännöt. Tärkeitä tekijöitä olivat kansainvälisen kilpailun nousu sekä ylikansallinen regulaatio, erityisesti Euroopan yhteisön vaikutus (Kuvio 2).

Kun Yhdysvalloissa hajotettiin puhelinyhtiö AT&T:n monopoli, sen tuloksena syntyneet yhtiöt suuntautuivat hakemaan kasvua kansainvälisiltä markkinoilta Euroopasta, Aasiasta ja kolmansista maista. Usein esitetään, että Yhdysvallat käytti suurvalta-asemaansa kauppapoliittisissa neuvotteluissa sekä eri kansainvälisten järjestöjen puitteissa painostaakseen telemarkkinoiden avaamiseen.³² Toisaalta ilmiö oli vastavuoroinen. Euroopan suuret telelaitokset näkivät Yhdysvaltain markkinoissa tilaisuuden laajentaa omaa toimintaansa. Kun yhdysvaltalaiset operaattorit laajensivat toimintaansa Eurooppaan, eurooppalaiset ostivat osuuksia Yhdysvaltojen markkinoilla toimivista operaattoreista. Telealan suuret yritykset kansainvälistyivät.³³ Tämä johti osaltaan ylikansallisen regulaation voimistumiseen.

Euroopan yhteisön telepolitiikka hahmottui 1980-luvun lopulla. Merkkipaaluna voidaan pitää telepolitiikan vihreää kirjaa vuodelta 1987.

28. Harper 1997, 222–223.

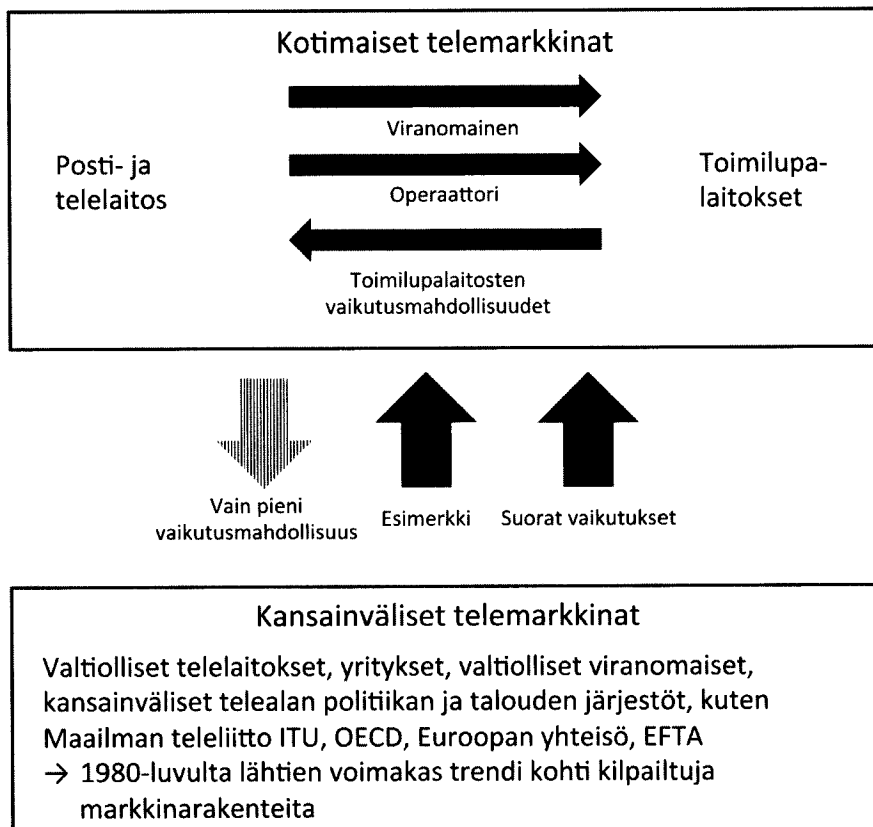
29. Esim. komiteanmietinnöt 1959:8 ja 1965:B54.

30. Thatcher 2004, 773–775.

31. Vrt. Cristopher Pollit et al., *Trajectories and options. An international perspective on the implementation of Finnish public management reforms*. Valtiovarainministeriö 1997.

32. Ks. Jill Hills, *Telecommunications and Empire*. University of Illinois Press 2007; Ure John & Araya Vivorakij, *Privatization of telecoms in Asia*. Teoksessa Daniel J. Ryan (toim.) *Privatization and competition in telecommunications. International developments*. Praeger 1997, 1–20. Markkinoiden avaaminen sijoittajille oli myös keino rahoittaa investointeja.

33. Thatcher 2007, 131. Kehitys huomattiin myös Suomessa. Ks. KA, PTL johtoryhmä, Cb14. Posti-Telen johtoryhmän muistio 18.10.1989, ”Kansainvälisen toiminnan strategiat”.

Kuvio 2. Vaikutteiden kulkusuunta 1980-luvulla. Kotimaassa posti- ja telehallituksella oli kaksoisrooli. Kuitenkaan kotimaisilla toimijoilla ei ollut merkittävää vaikutusvaltaa yleisiin kansainvälisiin kehityskuluihin. Näiden suhteen kotimaan markkinat olivat vastaanottajan asemassa.

Siinä telepalveluja kuvattiin suureelliseen tapaan yhteisön ”hermostoksi”, jonka kehittymistä pidettiin suorastaan elinehtona Euroopan integraatiolle. Telelainsäädännön yhtenäistäminen katsottiin tarpeelliseksi, koska useat yhteisön jäsenmaat olivat samanaikaisesti uudistamassa vanhentuneita lainsäädäntöjään. Yhteisen telepolitiikan taustalla oli pelko siitä, että Eurooppa oli jäämässä jälkeen kehittyneistä Yhdysvaltain ja Japanin markkinoista. Asetelmaa kuvaa se, että Yhdysvaltain markkinat muodostivat yksin noin kolmanneksen maailmanmarkkinoista, mutta yksittäiset Euroopan maat olivat parhaimmillaankin vain muutaman prosentin siivuja. Vain yhdessä yhteisö muodosti merkittävän,

noin viidenneksen tuolloisista telealan maailmanmarkkinoista kattavan markkina-alueen. Vahvan markkina-alueen muodostamista pidettiin välttämättömänä, jotta voitiin taata palvelujen laatu sekä eurooppalaisen telealan teollisuuden ja tutkimuksen tulevaisuus. Tämän vuoksi jäsenmaiden telelainsäädäntöjä oli harmonisoida. Tavoitteeksi asetettiin yhteisön politiikan mukaisesti yhtenäiset telealan sisämarkkinat.³⁴

34. Commission of the European Communities. *Towards a dynamic European economy. Green paper on the development of the common market for Telecommunications services and equipment.* 30.6.1987; Ks. Thatcher 2007, 129, 132.

Suomessa katsottiin parhaaksi noudattaa näitä tavoitteita. Lähentyminen Euroopan yhteisöön tapahtui 1980-luvun lopulla EFTA:n puitteissa. Valtion telelaitoksessa puolestaan todettiin, että teleasioissa Suomen etu oli toimia ikään kuin Suomi olisi Euroopan yhteisön jäsen, sillä: ”Toimivat kansainväliset palvelut vaativat tietyntäsoista standardointia, EY-kauppa on Suomelle tärkeää ja EY-alueelta tulee myös suuri osa kulttuuriamme.”³⁵

Mieluummin kilpailu kuin eristäytyminen

Talouden rakenteiden globalisoituminen tulee konkreettisella tavalla ilmi posti- ja telelaitoksen suhteessa kansainvälistyviin markkinoihin. Teletoimissa tehtiin vanhastaan paljon kansainvälistä yhteistyötä, esimerkiksi erilaisten kansainvälisten järjestöjen ja standardointiyhteistyön kautta. Jakolinja kansainvälisen yhteistyön ja kotimaan toimintojen välillä oli kuitenkin pitkään selvä, vaikka kansainvälistyvät markkinat tulivatkin yhä lähemmäs. 1980-luvulla posti- ja telelaitoksen johdossa tarkkailtiin erityisesti Britannian uudistuksia, joiden katsottiin osoittavan suuntaa markkinoiden yleiselle kehitykselle. Vuosikymmenen jälkipuolella seurattiin tiiviisti Euroopan yhteisön telepolitiikan muodostumista, jonka katsottiin jo lähes suoraan koskettavan myös kotimaan markkinoita.

Posti- ja telehallituksen suhtautuminen markkinoiden liberalisointikehitykseen muuttui torjuvasta myötämieliseksi. Suhtautumista Thatcherin hallinnon toimiin 1980-luvun alussa kuvaa hyvin pääjohtaja Pekka Tarjanteen keväällä 1984 pitämä puhe, jossa hän näki uudistusten haastavan vanhat telehallinnot. Samaan aikaan niillä näytti olevan ainakin yksi positiivinen seuraus, nimittäin Euroopan ”uinuvat telehallinnot havahtuvat huomaamaan, etteivät olekaan kuolemattomia. Tämä johtaa vastareaktionä dynaamisuuteen, jopa aggressiivisuuteen ja useimmiten myös asiakashakuisen palvelujen monipuolistamiseen”.³⁶

Laitoksen talousylijohtaja Pekka Luukkainen katsoi Englannin antaman esimerkin todistavan, että puhelinoperaattoreiden välinen kilpailu johtaisi palvelutasojen eriytymiseen ja kustannusvastaavaan hinnoitteluun. Suomen kaltaisessa maassa tämä johtaisi kaupungin ja maaseudun raikeään eriarvoistumiseen. Olivathan posti- ja telepalvelut vakiinnuttaneet asemansa peruspalveluina. Toisaalta Luukkainen piti kilpailua vahingollisena siksi, että päällekkäisten, keskenään kilpailevien puhelinverkkojen rakentaminen olisi pienen kansantalouden resurssien haaskausta. Kaksi verkkoa maksoi enemmän kuin yksi. Luukkainen joutui kuitenkin kesällä 1986 toteamaan, että jo pelkästään kilpailun uhka oli riittänyt pakottamaan *British Telecomin* uudistamaan toimintatapsansa. Siitäkin huolimatta, että todellisuudessa kilpailun syntyminen oli ollut paljon ennakoitua hitaampaa.³⁷

Muutoksen merkit olivat kotimaan markkinoilla jo näkyvissä. Toimilupalaitokset haastoiivat posti- ja telelaitoksen aseman etenkin ”uusissa telepalveluissa”. Ne osoittivat, etteivät ne tyytynyt aiempaan rooliinsa alueellisina puhelinlaitoksina, vaan halusivat kaikin keinoin mukaan data-, kaukopuhelin- ja matkapuhelinkilpailuun. Vuosikymmenen mittaana pääsyä näihin palveluihin alettiin pitää elinehtona. Kansainvälinen esimerkki taasen osoitti, että muutos oli mahdollinen.³⁸

Posti- ja telehallituksen tarkasteluissa kansainvälinen kehitys kohti kilpailtuja markkinoita muuttui yhä konkreettisemmaksi 1980-luvun loppua kohden. Kansainvälistymisen ei katsottu

35. KA, PTL johtoryhmä, Cb14, Telen johtoryhmän muistio, ”Kansainvälisen toiminnan strategiat” 18.10.1989.

36. KA, PTL hallinto-osasto, Ddb1, Maailman telepäivän avajaispuhe 17.5.1984.

37. KA, PTL johtoryhmä, Cb8, Pekka Luukkaisen muistio 12.6.1986, ”Kokemuksia Englannin uudesta telepolitiikasta”. Tarjanteen (lib.) ja Luukkaisten (Skdl.) lausuntoja voitaisiin peilata myös heidän puoluepoliittisia taustojaan vasten.

38. Ks. Häikiö 1998; Turpeinen 1996.

olevan enää kotimaisissa käsissä (Kuvio 2). 1990-luvun taitteessa todettiin, että kun maailman suuret teleoperaattorit olivat lähteneet liikkeelle, investoiden valtavia summia avautuville markkinoille, edes Länsi-Saksan kaltaiset voimakkaat telemaat eivät käytännössä voineet torjua kehitystä, puhumattakaan kansainvälisessä mittapuussa piskuisesta Suomesta. Suurimpana uhkakuvana pidettiin, että jokin kansainvälisistä kilpailijoista asettuisi Suomen lähialueille, jolloin se voisi helposti haastaa itseään paljon pienemmät paikalliset telelaitokset³⁹. Kotimaisen lainsäädännön keinoin tätä ei voitaisi estää, sillä teleliikenne olisi helppo siirtää kulkemaan ulkomaille sijoitettavan solmukeskuksen läpi, jolloin se siirtyisi kotimaisen lainsäädännön ulottumattomiin. Koska ainoa tehokas vaihtoehto estää kilpailu oli täydellinen eristäytyminen, mitä pidettiin jo lähtökohtaisesti kaikin puolin vahingollisena ja poissuljettuna vaihtoehtona, jäi ainoaksi todelliseksi vaihtoehdoksi sopeutua avautuvaan kilpailuun.⁴⁰

Jollain tasolla tulevaan kilpailuun oli varauduttu jo 1970-luvun lopulta, mutta eräänlaisena merkkipaaluna voidaan pitää 1990-luvun taitetta, jolloin Posti- ja telelaitos muutettiin toimiluvanvaraiseksi operaattoriksi. Tällöin se luovutti viranomaistehtävänsä pois ja muuttui liikelaitosmuotoaan lukuun ottamatta ”normaaliksi” puhelinlaitokseksi. Viimeistään tällöin se toivotti reilun ja tasapuolisen kilpailun tervetulleeksi. On syytä huomata, että kilpailussa kyse ei ollut pelkästään uhasta, vaan myös valtion telelaitos näki mahdollisuuksia avautuvissa uusissa markkinoissa. Teletoimi levitti toimintansa 1990-luvun taitteessa muun muassa Baltian maihin ja eräille muille markkina-alueille Unkaria ja Turkia myöten.⁴¹

Kilpailun vaikutus yritysmuotoon

Telekilpailun avaaminen vaikutti merkittävästi posti- ja telelaitoksen yritysmuotoon: se tarvitsi edellytykset toimia uudenaikaisessa ympäristössä. Jo 1980-luvulla oli käynnistetty valmistelu viras-

tomuotoisen laitoksen muuttamiseksi englantilaista *public corporationia* mukailleen valtion budjettitaloudesta irrotetuksi ”uusimuotoiseksi liikelaitokseksi”⁴². Hankkeen tarkoitus oli antaa laitokselle aiempaa laajempi taloudellinen toimivalta, mutta säilyttää se edelleen hallinnollis-poliittisessa ohjauksessa.⁴³ Tämä välimuoto oli kehitetty pitäen silmällä 1980-luvun alun tilannetta, mutta uudessa tilanteessa uusimuotoinen liikelaitos uhkasi jäädä jo alkujaan vanhanaikaiseksi. Toisaalta edes liikelaitosuudistuksen eteneminen poliittisessa päätöksenteossa ei ollut 1980-luvun lopulla mikään selviö.

Valtion viraston toimintamuodon muutos, etenkin sen irrottaminen valtion tulo- ja menoarviosta vaati eduskunnan hyväksynnän. Tämä heijastaa valtion liikelaitosten perimmäistä olemusta eli sidosta poliittiseen päätöksentekoon. Suurimmissa kysymyksissä valtion organisaatiot ovat riippuvaisia poliittisesta hyväksynnästä. Poliitikot puolestaan näkevät nämä laitokset omista näkökulmistaan. Liikelaitoslakeja käsiteltiin eduskunnassa 1980-luvulla ja yhtiöittämislakeja 1990-luvulla. Tämän artikkelin näkökulmasta kiinnostavaa näissä prosesseissa oli, että oppositio joka lähtökohtaisesti suhtautui tällaisiin uudistuksiin varauksella, lopulta tuki niitä, jolloin uudistusta puolustavana argumenttina käytet-

39. Vastaava uhkakuva kosketti postia ja kasvavaa ”re mailing”-liiketoimintaa.

40. KA, PTL pääjohtajan esikunta, Cd1, Muistio 30.10.1991, ”Teletoimen kilpailun kehittäminen Suomessa”.

41. Ks. Nevalainen 2014, 227–231.

42. Malli perustui niin sanottuun Morrisonin *public corporationiin*, eikä se liittynyt Thatcherin hallinnon yksityistämispolitiikkaan. Ks. viite 16.

43. Liikelaitosuudistusta valmisteltiin 1980-luvun alussa ensin Reino Hjerppen vetämässä työryhmässä (KM 1982:64), jonka työtä jatkoi laajapohjainen Esko Rekolan luotsaama komitea (KM 1985:2). Alusta alkaen oli selvää, että liikelaitokset tarvitsivat uudistamista, mutta kuinka paljon niille voitaisiin antaa taloudellista vapautta, aiheutti kiivasta keskustelua. Erityisesti Rekolan komitea, sen ohella että laati liikelaitosmuodon mallit, sai sovittelua eri osapuolten väliset näkemykset yhteen.

Kuva 1. Suurten liikelaitosten yhtiöittäminen kosketti kymmeniä tuhansia työntekijöitä ja herätti ristiriitaisia tunteita myös laajassa yleisössä. Erään suuren ammattiliiton ilmoitus *Kansan Uutisissa* 4.6.1993. Lähde: Kansallisarkisto, PTL arkisto, PTL liikelaitosuudistus, Hr5.

tiin valtion posti- ja telelaitoksen vahvistamista ulkomaisia kermankuorijoita vastaan. Jo ennestään *"Kauppalehteä* lukevalle" laitoksen johdolle oli annettava keinot vastata kilpailuun.⁴⁴ Liikelaitosuudistus toteutui posti- ja telelaitoksen kohdalla vuoden 1990 alusta.

Käänte kohti Posti- ja telelaitoksen yhtiöittämistä tapahtui keväällä 1991, jolloin telemarkkinoiden todettiin muuttuneen oleellisesti. Vielä tuolloin pääjohtaja Pekka Vennamon linjana oli ensin katsoa, kuinka pitkälle vasta toteutunut uusimuotoinen liikelaitos riitti, mutta kesän kääntyessä syksyksi johdon papereissa alkoivat toistua yhtiöittämisskaavailut. Ensimmäisen varsinaisen yhtiöittämisselvityksen teki varatoimitusjohtaja Luukkainen syksyllä 1991 ja liikelaitoksen hallitukselle asia esiteltiin jo ennen joulua. Tammikuussa 1992 hallitus päätti kehittää laitosta osakeyhtiön suuntaan.⁴⁵

Ilmapiiri kypsyi myös valtio-omistajan suunnalla. Valtionyhtiöiden omistuspohjia oli laajennettu 1980-luvulta alkaen, jolloin yritykset tar-

vitsivat pääomia laajentuakseen kansainvälisille markkinoille. Risto Rankin mukaan käänne valtion omistajapolitiikassa tapahtui syksyllä 1991, jolloin talouspoliittisen ministerivaliokunnan tekemä pragmaattinen linjaus johti siihen, että valtio luopui eräiden yhtiöiden enemmistö-osuuksista.⁴⁶ Keväällä 1992 valtioneuvosto teki ohjelmapäätöksen julkisen sektorin uudistamiseksi. Entisistä virastoista, tuolloisista liikelaitoksista yhtiöitettiin ensin Valtion tietokonekeskus, painatuskeskus, ravitsemuskeskus sekä rahapaja. Perustelujen mukaan markkinamekanismi oli keino tehostaa julkista sektoria, joka oli pikaisella aikataululla valmennettava toimimaan yhdentyvässä Euroopan unionissa.⁴⁷

Markkinarakenteen murroksen ja valtion liikelaitoksen yhtiömuotokysymyksen välistä yhteyttä alleviivaa valtioneuvoston syyskuussa 1992 tekemä päätös avata telemarkkinat kokonaan vuoden 1994 alusta ja yhtiöittää Posti- ja telelaitos samassa aikataulussa yhdeksi tai useammaksi valtionyhtiöksi⁴⁸. Posti- ja telelaitoksen suunnitelmiin tämä kävi hyvin, joskin laitoksen johto olisi halunnut lykätä kilpailua muutamalla vuodella. Perusteena oli, että nopea aikataulu pakotti henkilöstön vähennyksiin, jotka olisi voitu välttää pidentämällä siirtymäaikaa.⁴⁹ Telemarkkinoiden avaaminen etenikin verrattain hyvässä vauhdissa, sillä Euroopan unioni

44. Eduskuntakeskustelut 14.2.1989, 30.5.1989 ja 1.6.1989.

45. KA, Pääjohtajan esikunnan pöytäkirjat, Cd1, Pekka Vennamo, "Liikelaitosuudistuksen jatkokehityksestä" PT:n hallituksen ja tilintarkastajien yhteiseen kokoukseen 30.8.1991; ks. KA, PTL liikelaitosuudistus, Hr8, vtj. Pekka Luukkainen 12.11.1991, "Posti- ja telelaitoksen alustava osakeyhtiöselvitys" sekä muistio 11.11.1991, "Osakeyhtiö Telen liiketoiminnan kannalta".

46. Risto Ranki, *Niin siinä käy kun omistaa. Tarinaa valtionyhtiöistä*. Edita 2012, 84.

47. VN päätös 7.5.1992 julkisen sektorin uudistamiseksi.

48. Nevalainen 2014, 279.

49. Esim. Leif Wikholm Tietolinjassa. KA, PTL liikelaitosuudistus, Hr15.

edellytti kilpailun vapauttamista kokonaisuudessaan vasta vuonna 1998.

Yhtiöittämisvaiheen aikataulu oli huomattavan kireä⁵⁰, mutta toisaalta suunnitelmat olivat valmiina olemassa. Liikelaitos muutettaisiin holding-yhtiöksi, jonka alla toimisivat Posti Oy ja Tele Oy. Yhteisen konsernin malliin päädyttiin, paitsi siksi että yhtiöittäminen oli näin helpommin toteutettavissa, myös siksi että laitoksen johto halusi pitää kiinni yhtenäisestä konsernista ja yhteisen konsernin tuomista synergiaeduisista. Käytännössä päätoimialat olivat halukkaita irtaantumaan yhteisestä rakenteesta. Erityisesti teletoiimi halusi eroon konsernista, jota se piti historiallisena jäänteenä.⁵¹ Toimialojen jako tapahtui vasta vuonna 1998, jolloin Suomen PT Oy jakaantui Soneraan, joka listautui vielä samana vuonna Helsingin pörssiin sekä Suomen Posti osakeyhtiöön. Jaon taustalla oli tarve laajentaa kansainvälistyvillä markkinoilla toimivan ja kansainvälistyvän Soneran omistuspohjaa. Posti, jonka yksityistämistä ei pidetty sopivana, jatkoi valtionyhtiönä.⁵²

Väistämätön kehityskulku?

Tässä artikkelissa olen tarkastellut kotimaista markkinarakenteen murrosta kansainvälistymisen näkökulmasta; kuinka kansainvälinen telealan murros näkyi Suomessa. Kansainvälisesti katsoen telelaitokset olivat 1970-luvun lopulta lähtien jo valmiiksi muutosten kourissa, jolloin ratkaisujen tietty samanlaisuus johtui siitä, että samankaltaisiin ongelmiin etsittiin ratkaisuja samoista lähteistä, mutta soveltaen kansallisiin konteksteihin⁵³. Ylikansallisten kilpailijoiden ilmaantuminen ja Euroopan yhteisön politiikka 1980-luvulta alkaen paitsi kiihdyttivät jo alkanutta murrosta, ennen kaikkea ohjasivat uudistukset samansuuntaisiksi. Ne olivat tekijöitä, joihin kaikkien oli sopeuduttava. Markkinarakenteiden muutoksen vaikuttaessa väistämättömältä telelaitoksille jäi vaihtoehdoksi vain mukautua muutokseen.⁵⁴ Rakennemuutoksia ei tule kuitenkaan ymmärtää yksioikoisesti siirtymise-

nä mallista toiseen, eikä muutoksessa ole pelkästään kyse siitä, että uusi toimintamalli vain syrjäyttää entisen. Todellisuudessa kehityskulku markkinaehtoisin rakenteisiin on ollut monitahoinen prosessi (vrt. Kuvio 1).⁵⁵

Suomessa muutos sotien jälkeisestä tilanteesta kilpailuihin telemarkkinoihin näyttää koostuneen käytännön ongelmiin tarkoitetuista ratkaisuista. Näiden, päällisin puolin ”väistämättömien” ratkaisujen takaa löytyvät niin ideologiset, poliittiset, talouteen kuin myös toimialan ominaispiirteisiin liittyvät tekijät. Valtion telelaitoksen asema horjui 1970-luvun lopulta saakka, merkittävä tekijä olivat siihen kohdistuneet taloudelliset paineet. Valtion liikelaitokselta odotettiin parempaa tulosta, mutta myös palvelutasoa. Telemarkkinoiden osalta keskeistä oli, että teleteknologian kehitys mursi telemarkkinoiden vakiintuneen työnjaon ja houkutteli kotimaiset telelaitokset haastamaan toistensa monopolit. Tärkeä näkökohta oli myös se, ettei posti- ja telelaitoksen johto halunnut luovuttaa toimialaa yksityisten käsiin, vaan se halusi varmistaa laitoksensa toimintaedellytykset myös uusissa olosuhteissa. 1980-luvun puolivälistä alkaen kansainvälisten telemarkkinoiden ja sääntelyn nopea kehi-

50. Seurantatiedon mukaan valtion laitosten yhtiöittämiset valmisteltiin ”hätäisemmin” kuin liikelaitosuudistus. Markku Kiviniemi et al., *Kokemuksia ja näkemyksiä liikelaitostamisesta ja yhtiöittämisestä*. Valtionhallinnon kehittämiskeskus 1994, 74.

51. KA, PTL hallinto, Ca29, PTL hallituksen pöytäkirjat 25.9.1992 ja 29.10.1992 liitteinen; KA, PTL liikelaitosuudistus, Hr8, muistio 2.4.1992 ”Telen liiketoiminta 1990-luvulla”.

52. Postimuseon kokoelma, Ha1, LM tiedote 28.10.1997 ”Posti- ja telelaitoksen rakennetta aiotaan muuttaa”; Jukka-Pekka Pietiäinen, Postista Itellaksi. *Tabellarius* 10/2008, 100–128.

53. Vrt. Pollit et al. 1997, 29–30.

54. Vrt. Thatcher 2004, 773–775.

55. Vrt. Kathleen Thelen, *Varieties of liberalization and the new politics of social solidarity*. Cambridge University Press 2014.

tys nousivat keskeisimmiksi, myös kotimaan telemarkkinarakenteita ohjaaviksi voimiksi.

Markkinarakenteiden muutos oli tärkeää, mutta viestintäpalveluilla on aina ollut suuri merkitys myös yhteiskunnan peruspalveluna. Mielenkiintoisen näkökulman tarjoaakin pääjohtaja Pekka Tarjanteen puhe Rovaniemellä vuonna 1980 valtakunnan puhelinverkon automatisointijuhlissa. Puheen ydinsisältö oli, että puhelinverkon osalta Suomi oli valmis siirtymään tietoyhteiskuntaan. Tietoyhteiskunnassa tietoa olisi tarjolla lähes rajattomasti, tiedonsiirto olisi äärimmäisen nopeaa ja kustannukset kohtuulliset. Erityisesti korostui tiedonkulun merkitys sananvapaudelle. Tarjanne alleviivasi kuitenkin myös sen rakenteellisia vaikutuksia: ”Yhteiskunnan muuttuessa, kansalaisten tarpeiden muuttuessa, jopa peruskäsitteiden muuttaessa sisältöään on selvää, että myös käytännön ratkaisumallien on uusiuduttava. Pitkän tähtäyksen suunnittelussa on pyrittävä unohtamaan perinteiset reviiirajat ja annettava luovan mielikuvituksen laukata.” Jos tietoyhteiskunnan rakenteita voitaisiin luoda puhtaalta pöydältä, sine ”tuskin nousee posti- ja lennätinlaitosta”.⁵⁶ Tietoyhteiskunta, rajat ylittävä nopea ja edullinen tiedonsiirto oli pääjohtaja Tarjanteelle päämäärä, jonka vuoksi rakenteita voitaisiin muuttaa.

Abstract: The great change of telecommunication and Finland

The telecommunications industry has undergone major structural changes since the 1970s. State-owned national monopolies have given way to competitive markets and listed companies throughout the world. In Finland, competition in telecommunications was introduced during the late 1980s and early 1990s in such a way that the Finnish communications markets in the 1990s became one of the most liberal in Europe. During the same time, the Finnish Post and Telecommunications Department was renewed, incorporated and partly privatised. This article explains how the Finnish telecommunications industry was reformed and how the international phenomena of *deregulation* and *privatisation* have affected the industry in a domestic context in particular. The Finnish telecommunications field was in transition from the late 1970s. The reasons why the process advanced from minor enhancements to cover major reforms lie in external factors. While formerly the reasons for such reforms had mainly been of domestic origin, from the 1980s onwards internationalising regulation and rapidly developing markets together crushed the old status quo in short order. The European Community's telecommunications policy was particularly important. Meanwhile domestic actors were quick to take advantage of new business opportunities.

Keywords: telecommunications, deregulation, privatization, 20th century Finland

56. KA, PTL hallinto-osasto, Ddb:1, Pekka Tarjanne, Puhe Rovaniemellä 1.4.1980. – *Nyt julkaistu Pasi Nevalaisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Heino Nyyssönen ja Jussi Metsälä

Historian uusi rooli kansainvälisessä politiikassa – onko sellaista?

Heino Nyyssönen ja Jussi Metsälä tarkastelevat artikkelissaan historian ja kansainvälisen politiikan yhtäläisyyksiä ja eroja. Kirjoittajat kontekstoivat aihepiiriä kansainvälisen politiikan tutkimuksen yleisten oppidebattien kautta ja vertaavat sitä molempien alojen klassikon, E. H. Carrin, ajatteluun. Lähtökohdat toimivat taustana artikkelin viimeaikaiselle kansainväliselle keskustelulle historiantieteen ja sen tuottaman tiedon merkityksestä kansainväliselle politiikalle tieteenalana sekä käytännöllisellä tasolla.

Kaikki Krimillä kertoo yhteisestä historiastamme ja ylpeydestämme. Täällä sijaitsi muinainen Khersonos, täällä Vladimir Suuri kastettiin. Hänen hengellinen saavutuksensa, ortodoksisen uskon omaksuminen, asetti kokonaisvaltaisen perustan kulttuurille, sivilisaatiolle ja inhimillisille arvoille, jotka yhdistävät Venäjän, Ukrainan ja Valko-Venäjän kansoja. Venäläisten sotilaiden, joiden urheus toi Krimin Venäjän imperiumin osaksi, haudat sijaitsevat myös Krimillä. Se on myös Sevastopol – uskomattoman historian omaava legendaarinen kaupunki, linnoitus, joka toimii Venäjän Mustanmeren laivaston synnyinpaikkana. Krim on Balaklava ja Kertš, Malakoff Kurgan ja Sapunin harjanne. Jokainen näistä

Dosentti, YTT Heino Nyyssönen työskentelee kansainvälisen politiikan yliopistolehtorina Tampereen yliopiston johtamiskorkeakoulussa. Sähköposti: heino.nyyssonen@staff.uta.fi.

YTM Jussi Metsälä on tohtorikoulutettava Tampereen yliopiston johtamiskorkeakoulussa. Sähköposti: met-sala.jussi.a@student.uta.fi.

paikoista on kallisarvoinen sydämillemme, ne symboloivat Venäjän sotilaskunniaa ja ylivoimaista urheutta.¹

Toisin kuin äkkiä saattaisi kuvitella, lainaus ei ole 1800-luvulta, vaan keväältä 2014. Historia-argumentti on politiikassa edelleen varsin yleinen, vaikka argumentaation poliittinen ja historiallinen konteksti eivät aina ole edellisen tavoin yhtä selkeitä ja vaativat harjaantumista poliittiseen lukutaitoon. Historialla – tai oikeammin käsityksillä historiasta – ei ole merkitystä pelkästään käytännön (kansainvälisen) politiikan välineenä, vaan sillä on osansa myös alan tieteellisessä tutkimuksessa. Siksi väite esimerkiksi historian lopusta² kertoo pikemminkin historiakäsityksistä ja on nähtävä yhtä historiallisena kuin historiallisen jatkumon korostaminenkin.

Artikkelimme pohtii historiallisen ajattelun merkitystä kansainväliselle politiikalle erityisesti historiantutkimukseen orientoituneelle yleisölle. Yhtenä ja varsin osuvana esimerkkinä muutoksesta tieteenalan käytännöissä voidaan tässä yhteydessä käyttää kansainvälisen politiikan suhdetta historiantieteeseen ja sitä luotaavaa keskustelua *Millennium*-aikakausjulkaisun³ artikkeleissa 2000-luvun alkupuolelta viime vuosiin saakka. On mahdollista sanoa, että useat tutkijat ovat viime aikoina korostaneet historian ja historiantutkimuksen tuottaman tiedon tärkeyttä kansainvälisen politiikan teorianmuodostukselle – on alettu puhua jopa historiallisesta kään-

1. Venäjän Federaation presidentti Vladimir Putin puheessaan 18. maaliskuuta 2014. Koko puhe saatavilla englanniksi osoitteessa <http://eng.kremlin.ru/news/6889> ja venäjäksi osoitteessa <http://kremlin.ru/news/20603> (1.8.2015). Käännös kirjoittajien.

2. Merkittävimpänä esimerkkinä tässä yhteydessä usein esiin nousee Francis Fukuyaman teos *The End of History and the Last Man* vuodelta 1992.

3. Brittiläinen, poikkieteiliseksi ja uudistusmieliseksi itsensä määrittelevä, *Millennium. Journal of International Studies* on kansainvälisen politiikan tutkimuksen alalla hyvinkin merkittävä julkaisu sijoittuen aihepiirissään sijalle 29/83, vaikuttavuuskertoimella 0,923.

teestä kansainvälisessä politiikassa.⁴ Yhtä hyvin voidaan väittää, ettei koko historiallista käännettä ole olemassakaan. Historia ja historiantutkimus ovat aina olleet olennaisena osana kansainvälistä politiikkaa: poliittista ajattelua ja erilaisia malleja rakennetaan historiasta saatujen esimerkkien varaan. Tässä mielessä historiaa ja historian käyttöä tai roolia voi olla varsin vaikea erottaa toisistaan.

Artikkelin empiirisen tarkastelun kohteena ovat edellä mainitussa julkaisussa ilmestyneet kansainvälisen politiikan ja historian välistä suhdetta tarkastelevat artikkelit. Erityistä huomiota kiinnitämme kahteen artikkeliin: Hobson & Lawson (2008) sekä tälle vastineeksi tarkoitettu McCourt (2012). Väitämme, että näissä teksteissä näkyvät varsin selkeästi erilaiset käsitykset sekä kansainvälisen politiikan että myös itse historian luonteesta – artikkelimme tavoitteena ei siis ole käsite- tai tieteenhistoria sinällään. Juuri tästä syystä on syytä tarkastella historian ja kansainvälisen politiikan välistä suhdetta niiden omien intressien ja tieteenalojen sijaan myös yhtäläisyyksien ja yhteistyön kautta.

Yhtäältä jo julkaistujen – sekä lehden sisäisen että vertaisarvioinnin läpäisseiden – artikkeleiden voidaan nähdä edustavan kyseisen julkaisun julkaisupolitiikkaa. Toisaalta ne ovat samalla osa laajempaa kansainvälisen politiikan tutkimuksen olemusta. Täten kohteina ovat niin tiettyjen yksittäisten artikkeleiden pohjalta löydettävät käsitykset historiasta kuin laajemmassa mielessä myös tieteenalan itsensä sisällä vaikuttavat historiakäsitykset. Historiakäsitysten tutkiminen kuuluu vahvasti historiatieteen alaan, vaikka aihepiirillä on selkeitä yhtymäkohtia myös kansainvälisen politiikan tutkimukseen esimerkiksi poliittisten valintojen oikeuttajana⁵.

Käytyä keskustelua luemme tässä artikkelissa kolmesta eri näkökulmasta kolmen tutkimukseen liittyvän metaforan avulla: laboratorion, norsunluutornin/kammion ja matkailijan/löytöretkeilijän⁶. Kaikkia niitä voidaan tarkastella yhtäältä sekä tutkimuksen itseymmärryksen kan-

nalta että muiden toimijoiden tutkimukselle ja tutkijoille antamina. Yksinkertaistettuna ensimmäinen metafora kattaa perinteisen ja stereotyyppisen luonnontieteellisen käsityksen valko-takkisen tutkijan laboratoriossa mittalaitteilla määrittlemästä totuudesta. Toinen taas kuvastaa tieteen tekemisen ja sen tekijöiden yhtäältä työlleen ja kammiolleen omistautunutta, mutta toisaalta muiden kuin tutkijoiden negatiiviseksi kokemaa ja ylimielistäkin suhtautumista⁷. Kol-

4. Tosin historialla vaikuttaisi usein olevan lähinnä vain välinearvoa yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle, eikä menneisyystieto sinällään olisi erityisen kiinnostava aihepiiri. Toisaalta Nick Vaughan-Williams kysyy aiheellisesti onko kansainvälisen politiikan ja historian väitetysti lähentynyt suhde jäänyt vajaan ainakin siitä näkökulmasta, että kansainvälisen politiikan puolella harvoin todella pysähdytään pohtimaan historian itsensä olemusta ja merkitystä tieteenalana. Nick Vaughan-Williams, *International Relations and the 'Problem of History'*. *Millennium. Journal of International Studies* 34:1 (2005), 116–117, 132–133. Laajemmasta keskustelusta ks. esim. Colin Elman & Miriam Fendius Elman, *The Role of History in International Relations*. *Millennium. Journal of International Studies* 37:2 (2008); David McCourt, *What's at Stake in the Historical Turn? Theory, Practice and Phronēsis in International Relations*. *Millennium. Journal of International Studies* 41:1 (2012); Yale H. Ferguson & Richard W. Mansbach, *Politics Past and Present*. *Millennium. Journal of International Studies* 37:2 (2008); John M. Hobson & George Lawson, *What is History in International Relations?* *Millennium. Journal of International Studies* 37:2 (2008) sekä George Lawson, *The eternal divide? History and International Relations*. *European Journal of International Relations* 18:2 (2010).

5. Esimerkkeinä historiakäsitysten tutkimuksesta mainittakoon Helsingin yliopiston Historiatietoisuus Suomessa -tutkimushanke ja *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero aihepiiristä. Ks. Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012; *Historiallinen Aikakauskirja* 3 (2011).

6. Vrt. Heino Nyysönen, *Jerusalem, Nations and Others. Memory and Political Tourism*. Teoksessa Jaroslaw Janczak (toim.) *Conflict and Cooperation in Divided Cities*. Logos 2009.

7. On otettava huomioon norsunluutornin irtaantuminen alkuperäisestä Raamatun (Laul. 1.7:4/5, riippuen käännöksestä) ja myöhemmästä kristillisestä merkityksestään Neitsyt Marian määreenä nykyiseen halventavaankin muotoonsa. Tämän artikkelin yhteydessä käytämme käsitettä nimenomaisesti nykymerkityksessään: kuvaamaan

mas tapa kattaa tutkimuksen tekemisen kokonaisvaltaisena 24/7-prosessina ilman rajattuja koeesetelmia tai aikatauluja – jopa taiteena. Siinä tutkija ei pelkästään elä tieteestä vaan tieteelle, tutustuu aihepiiriin syvällisesti ja henkilökohtaisesti teorian ja käytännön vaikuttaessa jatkuvasti toisiinsa⁸.

Edellä mainittujen tiedeartikkeleiden tarjoama kuvaus liitetään aluksi laajempaan oppihistoriaan ja lopuksi sitä verrataan erään sekä kansainvälisen politiikan että historian saralla vaikuttaneen tutkijan ja toimijan, E. H. Carrin, ajatuksiin ja toimiin. Siten artikkelissamme korostuu historian osalta enemmän historiakäsitysten ja käytön kuin historiankirjoittamisen näkökulma. Voidaan toki väittää Michael Oakeshottin tavoin, että ainoa tapa tehdä historiaa on kirjoittaa sitä, eli myös historian kirjoittaminen on historian käyttöä ja poliittista toimintaa. Silti keskeisemmiksi teemoiksi nousevat käsitykset historian merkityksestä ja historian hyödyllisyydestä/hyödyttömyydestä kansainväliselle politiikalle. Tällöin joudutaan ottamaan kantaa myös erilaisten historiakäsitysten ontologisiin ja epistemologisiin lähtökohtiin.

Historian käyttö ja käyttäjät

Politiikantekijät tai -tutkijat eivät ole ainoita, jotka käyttävät menneisyyttä, historiaa tai sen tuloksia, omaksi hyödykseen. Vastaavuuksia on löydettävissä yleisesti niin yhteiskunnallisesta keskustelusta kuin muiltakin tieteenaloilta, historia itsessään mukaan luettuna. Historian käyttöä voikin tarkastella ainakin kolmella eri tasolla: ensimmäisenä on tutkija, joka kysymyksenasetteluineen on myös osa tutkimuskohdettaan ja -aihettaan. Voidaan esimerkiksi kysyä, missä määrin tutkija voi vaikuttaa työnsä myöhemmän käyttöön. Toisella tasolla on tutkimuksen kohde, sekä sen itsensä historiakäsitys ja historian käyttö. Kolmantena on julkinen, avoimen poliittinen taso, jossa asiantuntijuuden vaikutus yleiseen historiakäsitykseen ja käyttöön ei enää ole itsestään selvää, kuten ei myöskään muiden

toimijoiden neutraali suhtautuminen koko asiaan. Potentiaalisina jakolinjoina toimivat historian käyttö, väärinkäyttö ja hyväksikäyttö (*use, misuse, abuse*).

Historioitsijoiden osallistuminen nationalistisiin projekteihin, siis kansallisvaltioiden luomiseen ja ylläpitoon, on jo kiistatonta. Edelleen – kaikesta ainakin länsimaissa tapahtuneesta kehityksestä huolimatta – tutkimuksessa keskitytään huomattavan usein niin kutsuttuun kansalliseen historiaan. Keskitetyn hallinnon, yhtenäisen kielen ja kulttuurin, juhlapäivien ja – mikä tärkeintä – koululaitoksen kautta valtiolla on ollut, ja on yhä, erityisen merkittävä vaikutus niin historian tutkimukselle kuin sen julkiselle käytölle.⁹ Näin on ollut mahdollista sekä ”löytää” kukaan poliittiseen tilanteeseen sovelias kuvaus menneisyydestä että siirtää niitä aina sukupolvelta toiselle. On kuitenkin huomattava, että moderni (tai postmoderni) länsimainen akateeminen historian tutkimus ei ole enää juurikaan valtiollaan suoraan johdateltavissa. Silti ei ole harvinaista, että historioitsijat, yksilöinä tai yhteisöinä, ottaisivat suoraan kantaa tai pyrkisivät vaikuttamaan päivänpolitiikkaan – Suomessa tai maailmalla¹⁰.

jotakin arkipäiväisestä ja käytännöllisestä irrallaan olevaksi ymmärrettyä.

8. Oleellisena huomautuksena on todettava, että niin kutsuttua kovaa tiedettä – jos tällaista jo aikansa elänyttä jaottelua on alkuaankaan tarpeellista tehdä – historia ei ole, kuten ei kansainvälinen politiikkakaan. Silti jaottelu *tieteilijän* ja *oppineen* (*scientist/scholar*) välillä on tässä yhteydessä tarpeeton: tutkimusmatkailija on mielestämme riittävän neutraali termi kuvaamaan tieteellisen tutkimuksen moninaista kenttää.

9. Jeremy Black, *Using History*. Hodder Arnold 2005, 13–25, 176–179. Sinällään tämä seikka ei rajoitu pelkästään valtioihin, vaan esimerkiksi EU:lla on Firenzessä oma yliopistollinen Eurooppa-instituuttinsa, jossa historian tutkimuksella ja -opetuksella on merkittävä asemansa. Black 2005, 171.

10. Esim. Black 2005, 4–5. Historioitsijoiden ja yhteiskunnan välisestä suhteesta ks. esim. Jorma Kalela, *Making History. The Historian and the Uses of the Past*. Palgrave MacMillan 2012.

Politiikan osalta menneisyyden tai historian käyttö lienee itsestäänselvyys. Menestys tosin on ollut varsin vaihtelevaa, sillä historiakäsitysten erotessa toisistaan huomattavasti, kansainvälisessä politiikassa on vaarana vastakkainasettelu, jopa avoin konflikti, kuten Tallinnan pronssisoturin tapaus osoitti. Erityisen epäonnistuneina esimerkkeinä historian poliittisesta käytöstä voidaan mainita vuoden 2003 Irakin sotaan ja sitä seuranneeseen kriisiin liittyvät käsitykset menneisyydestä, Turkin historia taustana käsityksille muslimivaltion modernisaation mahdollisuuksista sekä lisäksi Saksan sodanjälkeisen kehityksen ottaminen mittapuuksi myös Irakin tapauksessa.¹¹ Analogioiden merkitykseen palataan tarkemmin E. H. Carria käsittelevässä osuudessa.

Käsitys historiasta on aina luonteeltaan vajaista, valikoitunutta ja epätarkkaa. Kuvamme menneisyydestä voi tarkentua, mutta se ei ole koskaan täydellinen tai muuttumaton. Näin olen historioitsijat, kuten politiikantutkijatkin, tuottavat historiallisia objekteja; menneisyys siis muuttuu aktiivisen toiminnan kautta merkitykselliseksi historiaksi.¹² Nationalistisen painotuksen vähennyttä, historian tutkimuksella näyttäisi edelleen olevan – niin Suomessa kuin muualakin – ainakin jonkinlainen ”poliittinen tehtävä”, joskin toki kriittinen sellainen¹³.

Historiaa ei itsessään ole olemassa kuin konstruktiona: käsitystämme menneisyydestä, rakennetaan ja uudelleen rakennetaan koko ajan, niin historioitsijoiden kuin muidenkin toimesta¹⁴. Tai kuten Markku Hyrkkänen¹⁵ muistuttaa, historiankin kiinnostus menneeseen johtuu varsin pitkälti nykyhetken luomista lähtökohdista: nykyhetki määrittää merkitykselliset osat myös menneestä. Lisäksi on syytä muistaa, että menneisyyden tapahtumien suhde muihin tapahtumiin ei ole ennalta määrättyä. Ged Martinia¹⁶ mukaillen huomionarvoista on menneisyyden ohella, mennyt tulevaisuus, siis se millaisena aikalaiset tulevaisuutensa näkivät ja millaiseksi he sitä pyrkivät muokkaamaan.

Kansainvälinen politiikka ja suuret debatit

Monien tieteenalojen tavoin kansainvälisen politiikan tutkijat näyttävät argumentaatioissaan suorastaan rakastavan erilaisia käännteitä. Kansainvälisen politiikan tutkimus on ollut jo sinänsä alati jatkuvien muutosten kourissa, oli kyse sitten historiallisesta, (luonnon)tieteellisestä, kulttuurisesta, retorisesta tai kielellisestä¹⁷ käänteestä – kaikki edelliset ymmärrämme työkaluiksi, joilla ihmiset määrittelevät maailmaa, suhdetaan siihen ja siinä vaikuttaviin voimiin¹⁸. Tällaisen toistuvan itsetutkiskelun – jopa itsekehun – ja toisaalta monen tieteenalan tienhaaras-

11. Black 2005, 181–182.

12. Ged Martin, *Past Futures. The Impossible Necessity of History*. University of Toronto Press 2004, 7, 13, 74; Allan Megill, *Historical Knowledge. Historical Error. A Contemporary Guide to Practice*. The University of Chicago Press 2007, 121, 165–166.

13. Juha Sihvola, Vain kriittinen tiede voi olla hyödyllistä. *Historiallinen Aikakauskirja* 100:1 (2002), 5–6; Juha Sihvola, Historian kansallinen tehtävä ennen ja nyt. *Historiallinen Aikakauskirja* 101:1 (2003), 6.

14. Mary Fulbrook, *Historical Theory*. Routledge 2002, 175, 188, 195; Vaughan-Williams 2005, 117, 120, 136.

15. Markku Hyrkkänen, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino 2002, 240.

16. Martin 2004, 107, 123, ks. myös luku 5.

17. Ks. myös Black 2005, 178.

18. Käytämme nimitystä kansainvälinen politiikka silläkin uhalla, että se usein korostaa liaksi politiikkaa kansakuntien välisenä toimintana. Nimityksenä se viittaa Jeremy Benthamin ajatukseen, että kansainvälinen oikeus on valtioiden välillä, ei niiden ulkopuolella. Ks. Pekka Korhonen, Maailmanpolitiikan opetus ja tutkimus Jyväskylässä. *Kansainvälisten suhteiden tutkimuksen seuran (KATSE) jäsenkirje* 1 (2010), 10. Muita nimityksiä englanniksi ovat *international studies*, *international relations* ja *world politics*. Tutkimuskentän yleisen laajentumisen myötä on silti todettava, että siinä missä kansainvälinen politiikka ei enää – nimestään huolimatta – ole vain ja ainoastaan valtioiden välisten kysymysten tutkimista, ei historiakaan ole, kuten Allan Megill (2007, 169) asian muotoilee, enää ”poliittista, eurooppalaista ja maskuliinista”. Huomionarvoista on myös sisä- ja ulkopolitiikan välisen rajanvedon hämärtäminen: valtion sisäisillä päätöksillä saattaa olla kauaskantoisia vaikutuksia kansainvälisesti ja päinvastoin.

sa olemisen voi nähdä koko tieteenalan vakiintumattomuutena. Vaikka tieteenala tähtäisikin nykyisyyden tai tulevaisuuden ymmärtämiseen – vieläpä ennustamiseen – menneisyys on joka tapauksessa seikka, johon tutkija joutuu ottamaan kantaa tavalla tai toisella.

Jo debattien merkitys ja määrä ovat olleet ja ovat edelleen myös itse debatin kohteena¹⁹. Tämä kertoo kansainvälisen politiikan tutkimuskentän ja -tapojen laajuudesta ja moninaisuudesta: erilaiset jaottelut ja koulukunnat ovat eräitä muita tieteenaloja tyypillisempiä, ja niillä on oma todellisuutta rakentava olemuksensa. Maailma näyttäytyy erilaisena eri näkökulmien, kuten ”realismin” tai ”liberalismin” kautta, eikä ole poissuljettua, etteikö valittu näkökulma vaikuttaisi tehtäviin tulkintoihin maailmasta. Aivan yhtä keskeistä on se, että niin sanottujen debattien osapuolet ovat, kiistoista ja vaihtelevista merkityksistä huolimatta, varsin usein olleet varsinaisen tutkimustyön osalta pitkäikäisiä, päällekkäisiä ja avoimia myös erilaisille synteeseille²⁰. Huomionarvoista on myös se, että tämän artikkelin yhteydessä varsinaisen tarkastelun kohteena olevista artikkeleista molemmat jättävät koulukunnista vähäiselle huomiolle juuri englantilaisen koulukunnan, jota on perustellusti mahdollista pitää yhtenä historiaorientoituneimmista – kaikkine painotuksineen ja puutteineenkin – tavoista tarkastella kansainvälistä politiikkaa.²¹ Oppihistorian osalta on kuitenkin syytä kiinnittää erityistä huomiota kahteen merkittävään osa-alueeseen: poliittisen realismin ja idealismin²² väliseen jännitteeseen sekä toisaalta positivististen ja pre/postpositivististen tutkimusorientaatioiden väliseen jännitteeseen.

Perinteisen kansainvälisen politiikan oppikirjatulkinnan mukaan itsenäisen tieteenalan alku voidaan sijoittaa 1900-luvun alkupuolen Euroopan tapahtumiin, jolloin esiin nousivat erityisesti näkemykset rauhan ja muutoksen mahdollisuudesta epäonnistuneen eurooppalaisen voimatasapainopolitiikan jälkeen. Alkuaankin kansainvälinen politiikka oli, taustastaan johtuen,

lähes yksinomaan anglofonista, vahvasti oikeustieteellistä (Yhdysvallat) ja historiatietoisista (Iso-Britannia).²³ Ensimmäinen maailmansota vaikuttikin vahvasti ajattelumalliin, jonka mukaan kansainvälisten suhteiden olemuksesta tarvittiin teoreettista ymmärrystä, jotta mitään vastaavaa ei enää pääsisi tapahtumaan. Idealismin, tai liberaalin internationalismin, pyrkimyksenä oli demokraattisen hallintomuodon ja kansojen itsemääräämisoikeuden edistäminen keinona estää sotia ja luoda kollektiivisia kansainvälisiä rakenteita, jotka toimisivat kiistatilanteiden välittäjinä.²⁴ Klassinen liberalismi on ajan kuluessa saanut seurakseen myös niin kutsutun uusliberalistisen koulukunnan sekä useita kansainvälisten toimijoiden keskinäisriippuvuutta korostavia teorioita 1970-luvulta lähtien²⁵.

19. Mika Aaltola, Mitä maailmanpolitiikka on? Teoksessa Vilho Harle (toim.) *Näkökulmia kansainvälisen politiikan tutkimukseen*. Studia Politica Tamperensia 18. Tampereen yliopisto 2012, 45. Samansuuntaiseen käsitykseen ovat tahtihoillaan päätyneet myös Chris Brown ja Harto Hakovirta. Ks. Chris Brown, *Understanding International Relations*. Palgrave Macmillan 2001, 21; Harto Hakovirta, Ehdotus kansainvälisten suhteiden teleologiseksi oppihistoriaksi. Teoksessa Olavi Borg et al. (toim.) *Tieto, valta ja maailmanpolitiikka. Knowledge, Power and World Politics*. Studia Politica Tamperensia 4. Tampereen yliopisto 1998, 67–68.

20. Ks. esim. Hakovirta 1998, 79–93.

21. Hajanaisten mainintojen ja viittausten (esim. Hobson & Lawson 2008, 419, 432; McCourt 2012, 24) lisäksi koulukunta ei erityisemmin saa huomiota kirjoittajilta. Tarkemmin englantilaisen koulukunnan taustoista ja suhteesta (brittiläiseen) historiatieteeseen ks. esim. Edward Keene, *The English School and British Historians. Millennium. Journal of International Studies* 37:2 (2008) sekä Richard Little, *The English School's Contribution to the Study of International Relations. European Journal of International Relations* 6:3 (2000).

22. Tarkemmin tästä niin kutsutusta ”ensimmäisestä debatista” ja sen todellisesta luonteesta ks. esim. Brian C. Schmidt (toim.) *International Relations and the First Great Debate*. Routledge 2012.

23. Torbjørn L. Knutsen, *A History of International Relations theory*. Manchester University Press 1998, 203, 211–213.

24. Brown 2001, 21–24; Hakovirta 1998, 69–70.

25. Aaltola 2012, 72–73; Hakovirta 1998, 74–75, 76–78.

1940-luvulla voimistuneen realismin perusteisiin kuuluvat käsitykset valtioista rationaalisin toimijoina suojelemassa omia intressejään, ikuisesta resurssi- ja valtataistelusta valtioiden välillä, pysyvästä anarkian²⁶ tilasta sekä näistä johtuvasta turvallisuusdilemmasta eli mahdottomuudesta tietää varmasti muiden valtioiden suunnitelmia ja aikeita. Epävarmuustekijöistä johtuen valtion omavaraisuuden – niin sotilaallisten, luonnonvarojen kuin vaikkapa arvovallankin – oli oltava riittävä ja resursseja oli käytettävä oikein valtion säilymisen takaamiseksi.²⁷ Myös realismin klassinen malli sai rinnalleen niin kutsutun uusrealistisen vaihtoehdon, jonka teorioinnin pääkohteena on pääasiassa kansainvälinen järjestelmä itsessään. Esimerkiksi Harto Hakovirta kutsuu tätä koulukuntaa varsin osuvasti ”rakennerealismiksi”.²⁸

Toisena merkittävänä jakolinjana kansainvälisen politiikan alalla on pidettävä suhtautumista tieteellisen tiedon luonteeseen liittyviin kysymyksiin. Toisen maailmansodan jälkeen voimistunut behavioristinen tutkimusmalli pyrki, naiivistikin, systemaattiseen ja objektiiviseen ilmiöiden tarkasteluun ilman ennako-oletusten tuomaa painolastia. Luonnontieteiden luoman ihanteen mukaisesti suorien havaintojen ja mitausten tuottamat tilastolliset ja varmennettavat säännönmukaisuudet ja yleispätevät lait olivat laboratorionomaisen tieteen tekemisen ydinaluetta.²⁹ Sen sijaan uudemmassa postpositivismissa tutkijalla itsellään on merkitystä tutkimuskohteen tarkastelussa, hän ei ole pelkästään ulkopuolinen havainnoitsija, vaan tehtävänä on osaltaan myös osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun ja vaikuttaa ympäröivään maailmaan.³⁰ Siinä missä uusrealistiset ja uusliberalistiset teoriat ovat luonteeltaan usein selkeän positivistisia, (vasta) kylmän sodan päättymisen mukanaan tuomat dramaattiset muutokset kansainvälisellä arenalla mahdollistivat useiden postpositivististen tutkimusorientaatioiden, kuten konstruktivismin, nousun. Postpositivistiset mallit suosivat tulkitsevia, usein

hermeneuttisia metodeja. Konstruktivistien mukaan kansainvälinen järjestelmä on sosiaalisen ja historiallisen kehityksen tulosta, ja näin ollen myös toimijoiden muokattavissa ja muutettavissa. Tutkijan rooli onkin nähtävä myös emansipatorisena tiedon tuottajana ja välittäjänä. Osataan tämänkaltaista kehityskulkua voi pitää jonkinlaisena paluuna juurille, sillä klassinen liberalismi ja realismi molemmat ponnistivat lähinnä humanistisesta eivätkä luonnontieteellisestä perinteestä.³¹

Edward Hallet Carr, klassinen realismi ja historia

Puutteistaan ja kritikoistaan huolimatta³² Edward Hallett Carr on artikkelimme kannalta erityisen mielenkiintoinen ja nousee eri rooleissaan lopulta itse myös tutkimuskohteeksi: hän toimi sekä kansainvälisten suhteiden teoreetikkona että historioitsijana, ja vieläpä myös toimittajana ja diplomaattina. Näin ollen Carrin kohdalla tutkijan ja poliitikon, historioitsijan ja politiikantutkijan roolit ovat enemmän tai vähemmän sulassa sovussa. Carr opiskeli antiikintutkimusta Cambridgessa ja toimi Britannian ulkoministeriössä aina vuoteen 1936, jolloin hän ryhtyi akateemikoksi ja toimittajaksi. Vuoteen 1947 saakka hän hoiti Walesin Aberystwythissä kansainvälis-

26. Anarkia tarkoittaa tässä yhteydessä tilannetta, jossa valtioiden yläpuolella ei ole mitään ylempää auktoriteettia, joka voisi sanella valtioille omia ehtojaan. Valtiot voivat muodostaa erilaisia hierarkioita keskenään, mutta silloinkin mahdollisuus määrätä asioista tai pakko totella ovat suoraan johdannainen ko. toimijoiden asemasta hierarkiassa. Aaltola 2012, 50–51.

27. Aaltola 2012, 50, 63–64, 67–69; Brown 2001, 30–34.

28. Brown 2001, 46–48; Hakovirta 1998, 75.

29. Aaltola 2012, 42–44; Hakovirta 1998, 71–72.

30. Aaltola 2012, 73.

31. Aaltola 2012, 75–76; Brown 2001, 51–54. Tarkemmin konstruktivistien ja historian suhteesta ks. esim. Christian Reus-Smit, *Reading History through Constructivist Eyes. Millennium. Journal of International Studies* 37:2 (2008).

32. Kritikoista ks. esim. Richard J. Evans, *In Defence of History*. Granta Publications 1997.

ten suhteiden ja idealismin lippulaivana pidettyä Woodrow Wilson professuuria³³. Kansainvälisessä politiikassa Carria pidetään yhtenä realismin koulukunnan perustajista. Tämä maine perustuu hänen toisen maailmansodan alla julkaisemaansa teokseen *Twenty Years' Crisis*, joka on eräs kuuluisimpia kansainvälisten suhteiden teoriaa käsitteleviä teoksia. Kirjassa Carr arvosteli ensimmäisen maailmansodan jälkeen vallinnutta näkemystä, jonka mukaan tulevat sodat voitaisiin välttää kansainvälisen yhteistyön ja organisaatioiden avulla. Carrin mukaan tällainen ajattelu perustui idealismiin ja toiveajatteluun, sillä kansainvälisessä politiikassa valtasuhteiden epätasainen jakautuminen on syynä konflikteihin. Vastustajiaan Carr kutsui "utopisteiksi": esimerkiksi ainut keino saada Italia, Saksa ja Japani palaamaan Kansainliiton olisi ollut tehdä niille myönnytyksiä toisen maailmansodan alla³⁴.

Jälkikäteen Carria on ollut helppo syyttää 1930-luvun myöntäväisyyspolitiikasta, olemisesta väärässä ja niin sanotusti "väärällä puolella". Historioitsijana häntä koskeva tuomio kohdistuu erityisesti hänen edistysuskoon perustuneeseen historiakäsitykseensä että 1980-luvun kielellisen käänteen löydöksiin, joissa sekä tutkijan että kohteen kielen merkitys korostui³⁵. Silti Carrin erehtyväisyys opettaa jälkipolville nöyryyttä ja asettaa retorisen kysymyksen: missä määrin tutkijan olisi tärkeää toimia keskustelunavaajana jopa erehtymisen uhalla, vai pitäisikö tämän tyytyä laboratoriometaforan tavoin kokoamaan merkityksellisiä tosiseikkoja. Vaikka yhtäältä koko Carrin ura todistaa, että myös "realisti" voi olla väärässä, niin hänen voi sanoa puolustaneen Münchenin sopimusta Saksalle Versailles'ssa tehtyjen vääryyksien oikaisemisen mallina. Analysisissä Saksan vaatimukset olivat oikeutettuja ja München reaalipoliittinen optio ratkaisemaan tilanne rauhanomaisesti. Jälkikäteen tiedämme, ettei lännen "reaalipolitiikka" ollut "realistista" ja Münchenin vuoden 1938 sopimus jätti vieläkin kansainvälisessä politiikassa

selkeästi havaittavan trauman vastustajan mahdollisesta bluffista ja epäluotettavuudesta³⁶.

Koska Carr itse kehotti tutkimaan historioitsijaa ennen historiaa, on todettava, että toisen maailmansodan jälkeen Carr muun muassa vaati Britannialle suunnitelmataloutta ja poliittista neutraliteettia. Vuonna 1959 hän varoitteli yrityksistä muuttaa kansainväliset suhteet itsenäiseksi ja historiasta riippumattomaksi tieteenalaksi. Tieteenalojen erottelua Carr piti Haslammin mukaan lähinnä typeränä: "as a foolish attempt to sever a sub-discipline of history by turning it into a discipline of its own"³⁷. Carrin taustana oli traditionaalinen, pikemminkin humanistisesta perinteestä nouseva käsitys tieteen-teosta, joten häneen on hyvin vaikea soveltaa laboratorio-metafora. Tilannetta kuvaa oivallisesti Ged Martinin³⁸ vertaus liiallisesti yksinkertaistetuista kokeista sekä vahvistamattomista tuloksista puhdistamattomilla välineillä. Yhteiskuntia ei yksinkertaisesti ole mahdollista tutkia pelkästään historiattomien "rottakokeiden" kaltaisesti.

Carrin tapauksessa historia ja kansainvälinen politiikka eivät linkittyneet vain kohteen vaan myös tutkijan kautta, sillä hänellä on ollut merkittävä kontribuutio myös historiantutkijana. Richard J. Evansin mukaan on helppo nähdä, miksi tammi-maaliskuussa 1961 pidetyistä Cam-

33. Kyseinen, vuonna 1919 perustettu, kansainvälisen politiikan oppituoli olikin ensimmäinen laatuaan maailmassa. Knutsen 1998, 213.

34. Charles Jones, *E. H. Carr and International Relations. A Duty to Lie*. Cambridge University Press 1998, 31. Carrin vaikutuksesta koko tieteenalan kohdalla, erityisesti hänen roolistaan ns. ensimmäisen debatin luojana ks. esim. Peter Wilson, 'The Myth of the "First Great Debate"'. Teoksessa Brian C. Schmidt (toim.) *International Relations and the First Great Debate*. Routledge 2012.

35. Ks. Evans 1997, 3.

36. Ks. esim. Tommi Hannula, Voiko Putinin toimia verrata Hitleriin? *Helsingin Sanomat* 11.2.2015.

37. Jonathan Haslam, *The Vices of Integrity. E. H. Carr, 1892–1982*. Verso 1999, 252.

38. Martin 2004, 48–49.

bridgen luennoista koottu kirja *What is History?* saavutti keskeisen aseman: laaja kokemus, kyky ajatella selkeästi filosofian kysymyksiä ja kommunikoida helposti lähestyttävällä tavalla³⁹. Oikeastaan nykyisin onkin kiinnostavampaa lukea Carrin näkemyksellisen poliittisen ajattelun ja historiapolitiikan kuin oikeassa olemisen puheenvuorona: väitämme, että laajemminkin kansainvälisten suhteiden tutkimuksessa on ilmenyt halukkuutta poliittiseen vallankäyttöön ja eräänlaisena ”takapiruna” toimimiseen⁴⁰.

Historioitsijana Carr haki kolmatta tietä idealismin eli historian ihmisaivojen tuotteena ja empirismin edustaman tosiseikkakokoelman väliltä: tehtävä oli löytää harvat merkitsevät tosiasiat ja muuttaa ne historian faktoiksi sekä heittää merkityksettömät tosiasiat pois epähistoriallisina. Kaikki menneisyyden tosiasiat eivät ole Carrille historian tosiasioita – asioiden poliittisuus nousi käytännössä esiin merkitysten ja merkittävyksien arviointina. Historia oli historioitsijan ja hänen kohteensa jatkuvaa vuorovaihtusta, nykyajan ja menneisyyden loputonta keskustelua – sinällään matkailija-metaphoran sisältämän hermeneuttisen luonteen mukaisesti. Carr kuvasi historiaa metaforalla kulkue, jonka mukana tutkija vaeltaa. Historioitsija olikin osa historiaa, sillä paikka kulkueessa määräsi näkökulman – matkailija-metaphoralla ilmaistuna kyse oli nähdäksemme ”opastetusta kierroksesta”.⁴¹ Vastaus kysymykseen ”Mitä historia on” heijasteli Carrin mukaan omaa aikaansa. Historiankirjoitus ja -kirjoittajat olivat oman aikansa tuotteita⁴² – esimerkkinä Carr käytti Friedrich Meinelin eri aikoina kirjoittamia teoksia keisarikunnan ajoista toisen maailmansodan päättymiseen.

Carrin nykyisyys- ja historiakäsitys näyttävät perustuneen edistykseen, historian toistumiseen, syiden tutkimiseen sekä eräänlaiseen voitajan historiaan. Historia typistyi auttamatta menestystarinaksi: ”a record what people did, and not what they failed to do: to this extent it is inevitably a success story.”⁴³ Aikalaiskontekstissa

tätä edistystarinan rakentamista voi lukea esimerkiksi hänen puolustamansa Neuvostoliiton tai 1960-luvun alussa kolonialismin ikeestä vapautumassa olleen maailman näkökulmasta. Historian vääjämättömyyttä – ja käytännössä voittaneen näkökulman palvomista – ovat arvostelleet esimerkiksi kontrafaktuaalisen historian tutkijat, joiden mukaan välttämättömyys paljastuu vasta toteutumattomien vaihtoehtojen analyysin kautta⁴⁴.

Carrin historia oli edistystä, ”liikettä eteenpäin”, kun hankitut taidot siirtyivät sukupolvelta toiselle. Historia sattumuksina taas edusti pessimismii: Kleopatran nenien – toisin sanoen, että kauneus vaikutti taistelun lopputulokseen ja siten myös imperiumin perustamiseen – sijaan

39. Evans 1997, 1–2.

40. Suomessa (politiikan) tutkimuksen ja poliittisen päätöksenteon välinen yhteys ei tosin ole aivan suoraviivainen, vaan pikemminkin osittain institutionalisoitua mm. lukuisten instituuttien avulla. Samanlaista yhteyttä valtiotieteen ja tutkimuksen välillä on löydettävissä vaikkapa Tasavallan presidentin isännöimien Kultaranta-keskustelujen kohdalla. Tutkimuksen ja päätöksenteon yhteys saattaa ajoittain olla myös ongelmallista, kuten voidaan todeta ulkoministeri Erkki Tuomiojan kommentista *Hel-singin Sanomissa* 26.7.2014: ”Ulko- ja turvallisuuspoliittinen tutkimus ei palvele päätöksentekoa”.

41. Edward Hallett Carr, *What is History*. Knopf 1963, 32, 37–38. R.G. Collingwoodin (*The Principles of History and other writings in philosophy of history*. Oxford University Press 2003, 48–50, 68) mukaan kaikki (ihmis)toiminta on ajatusten (Thought) ilmentymää. Näin ollen myös kaikki historia on ajattelun historiaa. Ks. myös Markku Hyrkkänen, *All History is, More or Less, Intellectual History*. R. G. Collingwood’s Contribution to the Theory and Methodology of Intellectual History. *Intellectual History Review* 19:2 (2009), 251–263. Carr piti Collingwoodia 1900-luvun suurimpana englantilaisena historianfilosofina, mutta näki tämän ajattelussa myös vaaran historian alistamisesta pelkäksi ihmisaivojen tuotteeksi.

42. Vrt. Evans 1997, 2.

43. Carr 1963, 167.

44. Ks. esim. Richard Ned Lebow, *Forbidden Fruit. Counterfactuals and International Relations*. Princeton University Press 2010; Philip E. Tetlock, Richard Ned Lebow & Geoffrey Parker (toim.) *Unmaking the West. “What-if” Scenarios That Rewrite World History*. The University of Michigan Press 2006.

Carr uskoi olennaisten syiden hierarkiaan, joka historioitsijan oli kaivettava esiin⁴⁵. Sattuma näytti olleen jotenkin oikeistolainen ja konservatiivinen kategoria, joka sopi oxfordilaiseen maailmankuvaan. Konservatiiveille historia ei opettanut, vaan he hylkäsivät yleistämisen ja toimivat Carrille paikallaan pysymisen puolestapuhujina. Historian pelivara toteutui yksittäistapauksissa: esimerkiksi epidemian saattoi ennustaa, mutta ei yksittäisen henkilön tartuntaa.⁴⁶

Nykyisin muutoksen puolestapuhujat, ”haasteisiin vastaajat”, ja toisaalta säilyttäjät ovat menneet siinä määrin sekaisin, että kiinnostavimmillaan Carr on lopulta yhdistäessään oman toimintansa aiempiin historiallisiin esimerkkeihin. Teoksessaan hän kommentoi osallistumistaan Pariisin rauhankonferenssiin vuonna 1919 osana brittiläistä delegaatiota ja huomioi, kuinka koko delegaatio uskoi pystyvänsä soveltamaan Wienin vuoden 1815 kongressin ”opetusta” ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen tilanteeseen. Carr kuitenkin huomautti, että toimijoilla itse opetukset vaihtelivat pelkistä teknisistä huomioista kansojen itsehallinnon periaatteeseen⁴⁷. Toinen Carrin esimerkki, jossa historian soveltaminen johti harhaan, koski Ranskan vallankumouksen ja bolševikkien välistä suhdetta. Bolševikit olivat hyvin perillä siitä, kuinka Ranskan vallankumous oli päättynyt Napoleoniin. Siksi he vierastivat eniten Trotskia, joka muistutti Napoleonia eniten, eivätkä Stalania, joka muistutti häntä vähiten.⁴⁸

Edellä kuvatut esimerkit eivät nähdäksemme kuitenkaan leimaa historiallista tietämystä hyödyttömäksi tai pelkäksi norsunluutorniksi politiikassa. Pikemminkin historiasta oppimisen viisaus on perspektiivin laajentamisessa sekä ajattelun ja nöyryyden tunnistamisessa. Taipumus muodostaa (historiallisia) analogioita eri tilanteiden ja tapahtumien välillä vaikuttaa olevan yleinen piirre ihmisissä, niin historioitsijoissa kuin muissakin. Historioitsija John Tosh menee jopa niin pitkälle, että nimeää analogiat erääksi yleisimmistä historian sovelluksista. Tapahtu-

man tulkitseminen vain ja ainoastaan jonkin aiemman tilanteen kautta voi johtaa harhaan, mutta onnistunut analogia lisää käytettävissä olevia toimintakeinoja. Erinomaisen esimerkin asiasta Tosh tarjoaa Kuuban ohjus kriisiin liittyvällä anekdootilla: luettuaan ensimmäisen maailmansodan alusta kertovaa kirjaa *The Guns of August* presidentti Kennedy pyrki toimimaan niin, että teoksen *The Missiles of October* kirjoittamiseen ei olisi tarvetta.⁴⁹ Carrin perusteella onkin kysyttävä, mikä viimeaikaisessa historiallisen käänteen retoriikassa on uutta ja mikä pyörän keksimistä uudelleen ilman, että muistettaisiin historiantutkimuksen automaattisesti poliittinen luonne. Poliitiikan kannalta Skylana on eräänlainen historian taakka ja siitä vapautuminen ja Kharybdiksena historian pragmatismi. Näistä edellinen yliarvioi historiallista todellisuutta, kun taas jälkimmäinen ottaa annettuina erilaiset katkokset ja uudet avaukset.

Historia politiikan testilaboratoriona

John Hobsonin ja George Lawsonin (2008) artikkelin⁵⁰ kulmakivenä on väittämä historian ja kansainvälisen politiikan kiinteästä yhteydestä, joka ei ole uusi asia, vaan pikemminkin historiallista tietämystä on käytetty ”aina” teorioiden testausvälineenä. Kirjoittajien omien sanojen mukaan tarkoituksena onkin kysyä artikkelin nimen

45. Käytännössä syiden etsimisestä voi tulla helposti syyllisten tai vikojen etsimistä. Carrin kuuluisassa esimerkissä tupakkaa ostamaan mennyt Robinson (suom. Puustinen) ei kuollut omaksumansa tavan vuoksi, vaan koska hänen päälleen ajanut Jones (suom. Pitkänen) oli nauttanut alkoholia, tai näkyvyys oli huono tai auton jarrut olivat epäkunnossa. Evansin (1997, 129–135) mukaan nykyään ollaan kuitenkin enemmän kiinnostuneita seurauksista kuin syistä, eikä myöskään sattumaa voi historioitsijan kannalta sulkea pois.

46. Carr 1963, 70–73.

47. Carr 1963, 85.

48. Carr 1963, 90.

49. John Tosh, *Why History Matters?* Palgrave Macmillan 2008, 61–76.

50. Hobson & Lawson 2008, 415–417, 419–420.

mukaisesti, ”mitä on historia kansainvälisessä politiikassa”. Vastauksena tähän annetaan lähinnä eri näkökulmien yhtäläistä arvoa korostava tutkijan perspektiivistä riippuvainen ”legitiimien tutkimusmallien” käyttö. Käyttämämme laboratorio-metaforan mukaisesti historia näyttäytyksiin lähinnä välinearvoa omaavana aputieteenä kansainvälisen politiikan tutkimukselle. Historia tarjoaa testikentän, jossa politiikantutkija tekee tarvitsemiaan kokeita.

Perusteluna väitteelle historian – tai historioiden – merkityksestä Hobson ja Lawson jakavat kansainvälisen politiikan ja historian välisen suhteen neljään eri pääryhmään⁵¹. Perustana ryhmille on tutkijan tai laajemman tutkimusorientaation suhtautuminen historialliseen tietoon ja sen käyttömahdollisuuksiin ja -tapoihin tutkimuksenteossa. Hobson ja Lawson sijoittavat ryhmät tarkastelutason mukaisesti jatkumolle mahdollisimman universaalista (makrotaso) mahdollisimman partikulaariseen (mikrotaso). Jako ei ole tiukkarajainen, sillä ryhmät ovat osin päällekkäisiä ja epätäsmällisiä. Ryhmät on nimetty seuraavasti: historia ilman historisismia, historisistinen historiallinen sosiologia, perinteinen historia ja radikaali historisismi⁵².

Kirjoittajat eivät tyydy vain esittelemään tekemäänsä jakoa, vaan he pyrkivät myös asettamaan yhden vaihtoehtoista, historisistisen historiallisen sosiologian, muita keskeisempään asemaan huomauttaen kuitenkin, että kyse ei ole ainoasta oikeasta tavasta tehdä tutkimusta.⁵³ Hobson ja Lawson⁵⁴ huomioivat ytimekkäästi, että kansainvälisen politiikan tutkimuksen ja historiantutkimuksen yhteys ei ole perustunut, eikä se voikaan perustua, vain yhdelle tutkimustavalle. Käytettävissä olevat välineet ovat riippuvaisia tutkijan muista metodologis-teoreettisista valinnoista. Juuri tämän vuoksi tietyn ”oikean” ja ”todellisen” tutkimustavan etsiminen on itsessään varsin tarpeetonta.

Jatkumon ääripäiden välinen ero näkyy parhaiten käsityksissä ajallisista ja paikallisista rajoitteista vapaan, universaalien metanarratiivin ja

toisaalta äärimmäisen kontekstualismin tuoman totuuksien epävarmuuden ja dekonstruktionalismin välillä. Siinä, missä neoliberaaleille ja neorealisteille soveltuva ahistoriallinen malli pyrkii yleistämään ja rakentamaan yleisiä ja kattavia totuuksia maailmasta, postmoderni radikaali historisismi purkaa näitä valtarakenteina pitämiään yleistyksiä.⁵⁵ Ateoreettisiksikin⁵⁶ määriteltely perinteinen historia sijaitsee tällä jatkumolla lähempänä mikrotasoa kuin makrotasoa. Hobsonin ja Lawsonin suosima historiallinen sosiologia taas yhdistää kaikkia muita ryhmiä kyeten väittämään mukaisesti ’tekemään kaiken’ itsessään. Tärkeimpänä tälle lähestymistavalle on kirjoittajien mukaan tarve tarkastella menneisyyden ilmiötä niiden itsensä ja kontekstiensä kautta, jolloin on mahdollista luoda sekä uutta historiallista tietämystä että toimivia teoreettisia selitysmalleja.⁵⁷

Yhtäältä sosiologisella näkökulmalla on selkeitä yhteyksiä E. H. Carrin ajatteluun, toisaalta esimerkiksi kielellisen käänteen tai poliittisen ajattelun hyödyntäminen vaikuttaa edelleen jään vaillinaiseksi. Hobson ja Lawson eivät myöskään ota täysin yksiselitteistä kantaa Carrin kysymykseen, mitä kaikkea itse historia on. Pikemminkin he toteavat historian merkityksen vaihtelevan ”välttämättömästi” sen mukaan, minkälaisista lähtökohdista kansainvälistä politiikkaa tarkastellaan; neorealisti näkee menneisyyden ja sen merkityksen eri tavalla kuin konstruktivistit.

51. Hobson & Lawson 2008, 420–430.

52. Käsitteen historisismi (*historicism*) määrittelyksi Hobson & Lawson (2008, 422) antavat, Karl Popperin määritelmän vastaisesti, ”historiallisen tutkimuksen käytännöksi, joka tiedostaa tapahtumien spesifisyyden ajallisissa ja paikallisissa konteksteissaan ja torjuu transhistorialliset kategoriat, jotka esittävät historian isomorfisia ominaisuuksia sisältävänä”.

53. Hobson & Lawson 2008, 417, 430–434.

54. Hobson & Lawson 2008, 416–417.

55. Hobson & Lawson 2008, 421–425.

56. Ks. esim. Hobson & Lawson 2008, 426–427.

57. Hobson & Lawson 2008, 428–429, 433.

Samalla historia toimii eri koulukuntia yhdistävänä tekijänä, vähintäänkin ”pienimpänä yhteisenä nimittäjänä”. Osaltaan tätä moniselitteisyyttä ja vanhakantaisuutta selventää se, että kirjoittajien tarkoituksena on tarkastella kysymystä, mitä historia on *kansainvälisessä politiikassa*.⁵⁸

Kirjoittajat kyllä liittävät historiallisen sosiologiansa hyvin tiukasti juuri Carrin aikaan muotoilemaan käsitykseen historiantutkimuksesta, nimellisesti ”merkityksellisten syiden etsimisestä sattumien seasta, järjestellisten merkitysten muodostaminen jatkuvassa muutoksen tilassa olevasta maailmasta sekä uusille faktoille, tulkinnoille ja selityksille avoimena pysymisen”, jolloin erityisesti menneisyyden ja historian välinen eroavaisuus korostuu⁵⁹. Silti jo retoriikka, käsitehistoria tai historian merkitykset jäävät kirjoittajilla vähemmälle: esimerkiksi Carrin aikaisen *Uuden tietosanakirjan* mukaan kreikkalaisperäinen sana historia on antiikin ajoista tar koittanut kolme asiaa: menneitten aikojen tutkimista, tutkimuksen tuloksena saatua kuvausta sekä itse tapahtumien sarjaa, menneisyyttä⁶⁰.

Nyttemmin käsitys, jossa tutkimus, tulokset ja itse menneisyys alistuvat samalle sanalle, on sekin saanut kriittikkonsa. Frank Füredi⁶¹ erotteli Historian ja historian: ensimmäinen viittasi erilaisiin kohti tulevaisuutta suuntautuneisiin narratiiveihin, kun taas historia pienellä h:lla viittasi kriittiseen tutkimukseen⁶² – jota tässä voi kuvata aiemmin mainitulla kammio-metaforalla – ja joka sellaisenaan voi erota radikaalistikin suuren yleisön odotushorisontista. N. Gordon Carperille ja Joyce Carperille historia oli puolestaan aina ollut kuin ”kirjava seinävaate”: itse historian merkityksestä ei ole päästy yksimielisyyteen, kuten ei siitäkään, voiko historian perusteella esittää moraalisia opetuksia tai oppia jotakin.⁶³ E. H. Carr on Carperien sanakirjassa mukana ajatuksella historian toistumisesta ja sen harvinaisuudesta: historiallisesti tietoiset toimijat tuntevat ennakkotapauksen ja toimivat sen mukaan⁶⁴. Yhtäältä se ei poista mahdollisuutta tehdä uusia

virheitä, mutta nähdäksemme se haastaa Santayanan kuuluisan esimerkin, että vain ne, jotka eivät muista historiaa, olisivat tuomittuja toistamaan sitä. Jonkinlainen maksimi menneisyyden toistumista pelkääville on nähdäksemme kysyä samalla kertaa *sekä* erilaisuutta *että* samanlaisuutta.

Hobsonille ja Lawsonille käsite historia vaikuttaa merkitsevän sekä menneisyyden tutkimista että kyseisen toiminnan tuottamia tuloksia. Esimerkiksi neorealismiin piirissä historia nähdään Hobsonin ja Lawsonin mukaan pyhänä kirjana, josta voidaan johtaa toimintamalleja ratkaisuksi nykyhetken ongelmiin. Radikaalin historian kohdalla he kysyvät, minkälaista historiaa kyseinen malli tuottaa, kun historia viittaa pikemminkin historialliseen tietoon, eikä niin-

58. Hobson & Lawson 2008, 420–421, 423, 434–435.

59. Hobson & Lawson 2008, 428–429.

60. *Uusi tietosanakirja 7. Osa*. Tietosanakirja Oy 1961, 819. Toisaalta esimerkiksi *Nykysuomen sanakirja* (WSOY 1967, 13p. 1992) antaa toisenlaisen, edelleen vanhahkon mutta mielenkiintoisen, merkitysluettelon historialle a) tapahtumien peräkkäiskulku, tutkimus, esitys, b) tulokset oppiaineena, c) ’sfääri’ eli talous- jne., d) kertomus, tarina, juttelma.

61. Frank Füredi, *Mythical Past, Elusive Future. History and Society in an Anxious Age*. Pluto Press 1991.

62. Jotta tilanne ei olisi liian yksinkertainen, McCourt (2012, 24, alaviite 4) tekee vastaavanlaisen jaottelun, mutta päinvastaisena. Historia on hänelle tieteenala ja historia taas menneisyyteen viittaava termi. Vrt. myös Aaltola 2012, 39.

63. N. Gordon Carper & Joyce Carper, *The Meaning of History. A Dictionary of Quotations*. Greenwood Press 1991, xi. Sanakirja sisältää historiaa koskevia lainauksia, joita on otettu historioitsijoiden ohella myös muilta toimijoilta kuten filosofeilta, kirjailijoilta, valtiomiehiltä, diplomaateilta jne.

64. ”One reason why history rarely repeats itself among historically conscious people is the *dramatis personae* are aware at the second performance of the *déneument* of the first, and their action is affected by that knowledge.” Valtaan tai politiikkaan yleensä liittyviä merkityksiä kirjassa on paljon, mutta kansainvälinen politiikka erillisenä on yllättävän vähän esillä. Ainut maininta on historioitsija Henry Adamsilta: ”For history, international relations are the only sure standards of movement; the only foundation of the map.” Carper & Carper 1991, 4, 58.

kään tutkimukseen. Kirjoittajat puhuvat myös historiallisesta tutkimuksesta ja sen eri malleista kansainvälisessä politiikassa, joten parhaiten käsite historia on ymmärrettävissä ”sosiaalisena prosessina”, sekä toimintana että tuloksina, jotka molemmat tuottavat havaittavissa olevia muotoja monimutkaiseen merkitysten ja yhteyksien verkkoon.⁶⁵

Käytännön löytöretkeilijä?

David McCourtin eroavuus Hobsoniin ja Lawsoniin verrattuna ei ole niinkään siinä, että Hobson ja Lawson olisivat väärässä jaottelunsa sisältöjen suhteen. Sen sijaan keskittymällä erittelemään pluralistisia tapoja käyttää historiaa kansainvälisen politiikan tutkimuksessa he jättävät McCourtin mielestä huomioimatta merkityksellisemmän ja laajemman kysymyksen (kansainvälisen politiikan) teorian ja käytännön suhteesta.⁶⁶ Näin ollen kaikki puhe käänteistä, debateista ja historian merkityksestä onkin itsessään kiistaa siitä, mitä kansainvälinen politiikka on ja millainen sen tehtävän tulisi olla. Kyseessä ei olisikaan käännös jotakin kohti (historia), vaan käännös jostakin pois (positivismi). Merkityksellistä on erityisesti McCourtin tapa siirtää huomio metateorioista käytäntöihin ja tulkita historiallinen käänne ensisijaisesti pyrkimykseksi korostaa käytännöllisen viisauden merkitystä kansainvälisten poliittisten käytäntöjen arvioinnissa.⁶⁷

McCourtin artikkelin keskeinen kannanotto on vahvasti neopositivistisen laboratorioajattelun vastainen. Väitämme, että tämän kaltainen tutkimusenteko tulisi korvata, löytöretkeilijä-metaforan mukaisella, tieteen hermeneuttisen olemuksen hyväksyvällä tavalla, jossa ei ole etukäteen aina varmaa minne matka vie. Näin on erityisesti siksi, koska myös Hobsonin ja Lawsonin korostaman historiallisen sosiologian/konstruktivismiin voi katsoa osaltaan olevan tapa tehdä tutkimusta, jossa historialla on ainoastaan välinearvoa kansainvälisen politiikan teorianmuodostukselle ja -testaukselle. McCourt muis-

tuttaa lisäksi, että sekä objektivismi että relativismi ovat, ainakin äärimuodoissaan, kestäättömiä rakennelmia, joten tieteellisen tiedon erottaminen muista tiedonmuodoista on niiden varassa mahdotonta.⁶⁸

McCourtin mukaan positivistisen ajattoman tiedon käsityksen hylkääminen – ja relativismin hyväksyminen – johtaa tiedon sidonnaisuuteen nykyhetken poliittisten kontekstien kanssa. Koska yhteiskunnallinen tieto liittyy aina kontekstiinsa, kansainvälisen politiikan teorian tulisi tuottaa enemmän käytännöllistä tietoa ja pyrkiä vaikuttamaan siihen, että kyseistä tietoa todella käytettäisiin. Aristoteelinen froneettinen, eli käytännöllinen viisaus, on McCourtilla ideaali myös tieteenteolle, eikä niinkään perinteinen episteeminen tai tekninen tieto.⁶⁹ Historian merkityksenä on tarjota taustaa, jota vasten on mahdollista tuottaa ratkaisuja myös nykyhetken ongelmiin. Tieteen tekeminen on suoraan verrannollista poliittisten käytäntöjen (*policy*) laatimiseen. Historia tarjoaa joukon ennakkotapauksia, jotka auttavat päätöksentekijää hakemaan tilanteen edellyttämiä ratkaisuja. Tässä suhteessa Carrin ja McCourtin ajatukset historian tarjoamista ennakkotapauksista vaikuttavat varsin samansuuntaisilta. McCourt lähentääkin politiikan tutkimuksen ja politiikan tekemisen käytäntöjä, tai abstraktimmin, kaventaa teorian ja käytännön välistä kuilua.⁷⁰ Voisipa McCourtia kutsua osaltaan myös machiavellimaiseksi valtiiovihaisuuden asianajajaksi⁷¹.

65. Hobson & Lawson 2008, 423–424, 428.

66. McCourt 2012, 24–25. Tarkemmin käytännöistä kansainvälisessä politiikassa ks. esim. Emanuel Adler & Vincent Pouliot, *International Practices*. *International Theory* 3:1 (2011).

67. McCourt 2012, 25, 30–31, 42. Myös käytännöt (*practices*) ovat historiallisesti rakentuneita konstruktioita, joita määrittävät ajalliset ja paikalliset erityispiirteet.

68. McCourt 2012, 30, 31–32, 33; vrt. myös Reus-Smit 2008.

69. McCourt 2012, 33–39.

70. McCourt 2012, 36–39.

71. Ks. esim. Aaltola 2012, 64–65.

Useat kansainvälisen politiikan koulukunnat, kenties kvantitatiiviselle yhteiskuntatieteelliselle taustalleen uskollisina, ovat pitkään pyrkinet positivististen, lainomaisten yleistyksien löytämiseen kontekstittomasta menneisyystiedosta. Tämä on tapahtunut yksinkertaistamalla historiatieteen tuottamaa tietoa tukemaan omien hypoteesien testausta.⁷² Yltiöpositivismi ja lainomaisen universaaliuden korostaminen yksityiskohtien ylitse on kestävämpi lähestymistapa, mutta yleistyksien voivat olla hyväksyttävissä, jos ne ovat sidoksissa johonkin tiettyyn kontekstiin. Yhteiskunnallisessa tutkimuksessa voisi olla luontevaa käsitellä yhteiskuntia yksikköinä ja täten myös yleisten lainalaisuuksien löytäminen olisi jossakin määrin perusteltua.⁷³ Vaarana silti on riittämättömän tai liiallisesti pelkistetyt historiallisen tiedon pohjalta luotu teoria, joka ei loppujen lopuksi kerro ympäröivästä maailmasta mitään, mutta sitäkin enemmän luojistaan ja heidän ajattelustaan.⁷⁴ Historioitsijan tuottama esitys yhä monimutkaistuvammassa maailmassa selviytymisestä voi olla jo sinänsä opettavaisempi kuin yksinkertaistettujen hypoteesien todentamisen tuottama tieto.

Kaikesta tästä huolimatta teorian ja käytännön läheisyydellä on rajoitteensa: tiedon soveltaminen on lopulta jonkun muun kuin tieteen tekijän tehtävä. Tutkijan ja poliittisen päätöksentekijän roolit ovat yleensä varsin erilliset, eivätkä tutkijan mahdollisuudet vaikuttaa oman työnsä tulosten myöhempään käyttöön – oikein tai väärin – ole kovinkaan suuret. Historia on tietoisesta toiminnan tulosta – ei itsestäänselvyys – eikä menneisyyden hyväkään ymmärrys itsessään takaa kyseisen tiedon onnistunutta soveltamista.⁷⁵ Lisäksi on huomattava, että kansainvälisen politiikan tutkimuksen tuottaman tiedon ja päätöksentekijöiden käytännön tilanteissa käyttämien ratkaisujen välillä on riskitekijöitä. Sellaisia ovat esimerkiksi ”elitismi ja perusteeton usko”. Elitismi on ymmärrettävissä käyttämämme norsunluutorni-metaforan kautta ja perusteeton usko taas liiallisena luottamuksena

historian mahdollisuuksiin poliittisen päätöksenteon apuna.⁷⁶

Muodollisesti McCourtin ehdottama lähestymistapa jää vaillinaiseksi väittäessään teorian olevan vain käytännön sovellutusten pohja tai väline käytännön politiikan tueksi muodostettavan tiedon synnyssä. Tiedolla itsellään ei siis olisi merkitystä, vain sen käytöllä.⁷⁷ Tässä suuntauksessa on kuitenkin havainnottava jopa McCourtia⁷⁸ voimakkaammin siinä piilevät riskit. Erilaiset tiedolliset vääristymät, jopa suoranainen propaganda jonkin aatteen tai tulkinnan puolesta eivät edelleenkään ole harvinaisia, eivät akateemisessa maailmassa, jokapäiväisestä politiikasta puhumattakaan, kuten artikkelimme aloittanut lainaus osoittaa. Tiedon hyödyllisyys, sopivuus tai käyttökelpoisuus jossakin yhteydessä eivät takaa rehellisyyttä tai paikkansapitävyyttä.⁷⁹ Tutkimus on, ainakin periaatteessa, myös autonomista, eivätkä tutkijat voi, eikä myöskään tule, lähteä vain ennakoimaan kulloistenkin valtanpitäjien odotuksia.

Yhteiskunnallisesti hyödyllisen tiedon kohdalla tärkeään rooliin nousee myös se, kuka takaa laadun ja määrittää suunnan.⁸⁰ Löytöretkeilijä ei voi noin vain lähettää opaskierrokselle, sillä oivallukset ja tutkimuksen riemu syntyvät usein löydöksistä matkan aikana – ei Kolumbuskaan tiennyt matkaan lähtiessään löytävänsä uuden mantereen. Tässä mielessä pelkkä käytännöllisyys ei voi olla tärkein tekijä yhteiskunnallisen tai historiallisen tutkimuksen arvoa määriteltäessä. Osittain kyseenalaista lienee myös se, mille matkailija-metaforan asteelle Mc-

72. McCourt 2012, 26–28, 30.

73. Vrt. Megill 2007, 82–84, 88.

74. Vrt. Ferguson & Mansbach 2008, 367–368.

75. McCourt 2012, 28–29, 40–41.

76. McCourt 2012, 41.

77. McCourt 2012, 34, vrt. myös 38.

78. McCourt 2012, 39–41.

79. Megill 2007, 214–215; McCourt 2012, 41.

80. Megill 2007, 103.

Court itse asettuu, periaatteessahan hänet on mahdollista sijoittaa jokaiseen ryhmään: ymmärryksen kautta siirrytään vastustamaan valitsevaa tilannetta ja vahvistamaan uskoa omaan näkemykseen⁸¹.

Kohti uusia mantereita

Sinällään ”historiallinen käänne” ei näyttäisi tarjoavan juurikaan uutta historiasta kiinnostuneille kansainvälisen politiikan tutkijoille – heitäkin on. Sen sijaan historioitsijoille se saattaa avata kansainvälisen politiikan tapoja käyttäen historiaa. E. H. Carrin varoituksista välittämättä, on selvää, että kaikkine yhtäläisyyksineenkin historia ja kansainvälinen politiikka ovat erillisiä tieteenaloja, mutta niiden rajapinnassa käydään mielenkiintoisia keskusteluja. Vaikka esimerkiksi McCourtin voi tavallaan sanoa aloittavan tieteellisen matkanteon, matka jää kesken: historia toimii edelleen lähinnä välineenä kohti käytännönläheisempää tiedontuottamista poliittisen päätöksenteon tueksi. Vaikka politiikantutkimus nähdäksemme pysyisikin teoriapainotteisena, se ei tarkoita sitä, että näiden teorioiden tulisi rakentua huonolle historiantuntemukselle ja -kirjoitukselle. Päinvastaisesti politiikantutkimuksen ja -tutkijoiden tulisi historioitsijoiden avulla panostaa vuoropuheluun ja laadukkaan historiallisen tutkimuksen tekemiseen. Jos historiantutkimuksen pyrkimyksenä on kriittinen suhtautuminen menneeseen, nykyisyyteen tai menneisyyden käyttöön, ei kansainvälisen politiikan tulisi olla mitään vähempää.⁸²

Kädenojennukset yli sinällään täysin kuviteltujen tieteenalarajojen ja ”väliaikainen oleskelu” vieraalla maaperällä eivät ole helppoja toteuttaa, mutta ne saattaisivat olla toimivin mahdollisuus tuottavan yhteistyön aikaansaamiseksi.⁸³ Kenties Collingwoodin⁸⁴ ajatus teorian ja käytännön rajan kaventamisesta teorian käytännönlähei-

syydellä ja käytännön teorialähtöisyydellä voisi olla edelleenkin varteenotettava vaihtoehto myös historian ja kansainvälisen politiikan yhteistyölle. Ottamatta kantaa itse tutkimusorientaatioiden luonteeseen tämä saattaisi johtaa tilanteeseen, jossa tutkimus voisi todella olla ”sekä historiallisesti rikasta että teoreettisesti hedelmällistä”⁸⁵.

Abstract: The new role of history in international politics. Is there such a thing?

The article examines the similarities and differences in history and international relations, more precisely the use of history in international politics. The topic is first placed into context by the general scholarly debates concerning the study of IR and then compared to the thoughts of E. H. Carr, a classic in both disciplines. This initial position functions as a background for the evaluation of the recent international discussions in international relations concerning a particular “historical turn”, i.e. the meaning of history and historical knowledge, both on scholarly and practical levels. Political arguments based on perceptions of history seem to be pervasive in politics and in scholarly works, as well. The past – and interpretations of it – can serve as a useful and flexible tool for many a cause.

Keywords: international politics, history, E. H. Carr, historical turn, historical knowledge, meaning of history

81. Nyyssönen (2009, 11–12) jakaa matkailijat tarkoituksperien perusteella kolmeen ryhmään: pyhiinvaeltajaan, agnostikkoon ja kriittikkoon. Ensimmäinen etsii vahvistusta uskollaan, toinen tilanteen ymmärrystä ja kolmas taas pyrkii vastustamaan vallitsevaa tilaa.

82. Megill 2007, 208, ks. myös 97–98.

83. Megill 2007, 181–184, ks. myös 186–187.

84. Ks. esim. Collingwood 2003, 246.

85. Hobson & Lawson 2008, 417. – *Nyt julkaistu Heino Nyyssösen ja Jussi Metsälän artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Anssi Halmesvirta

Sándor Márai ja Suomen talvisota

Unkarilainen kirjailija ja toimittaja Sándor Márai (1900–1989) kirjoitti kuusi Suomen talvisotaa koskevaa artikkelia *Pesti Hírlap*-nimisen liberaali-nationalistisen sanomalehden sunnuntaipalstalle. Hän toimi lehden avustajana vuodesta 1936 vuoteen 1943, kunnes emigroitui vuonna 1948 nähtyään, ettei Unkarista tulisi demokratiaa, vaan se joutuisi Neuvostoliitosta kauko-ohjaitujen kommunistien masinoiman sovjetisoinnin valtaan. Márain sota-ajan tunteja voi lukea hänen päiväkirjoistaan, ja unkaria taitamaton voi kuunnella hänen stoalaista maailmankatsomusta edustavaa ääntään muun muassa professori Tuomo Lahdelman suomeksi nimellä *Kynttilät palavat loppuun* (2001) kääntämästä sota-ajan *A gyertuak csonkig egnek* (1942) -romaanista. Márain filosofisempia mietteitä, kuten Suomen myöhäissyksyn 1939 tilanteeseen sopivaa ”Isänmaa on kohtalo, myös henkilökohtaisessa mielessä” on luettavissa Lahdelman kääntämästä valikoimasta *Mietteiden kirja*

(2003). Molemmat käännökset on varustettu Máraitä koskevilla esseillä, joten tyydyn tässä analysoimaan vain, mitä sanottavaa hänellä oli suomalaisten ’kovasta kokeesta’. Mainittakoon vielä, että *Pesti Hírlap*-lehteen kirjoitti Suomen kohtalon hetkiä seuraavia pääkirjoituksia myös toinen tunnettu kirjailija, Ferenc Herczeg. Niistä lehden lukijat saattoivat seurata talvisodan kulua eikä sitä tarvinne teillekään tässä erikseen selostaa.

Márain Suomi -tekstit ovat staattisina tilante- tai henkilökuvinä hänen lyhytproosansa kirjallisia perusyksikköjä¹, ominaisia myös hänen lehtimiestyylilleen. Ensimmäiselle, joulukuun ensimmäisenä päivänä ilmestyneelle, Suomen kriittisestä tilanteesta kertoneelle artikkelilleen Márai antoi nimeksi *Finnország* (Suomi) ikään kuin unkarilaiset lukijat eivät olisi aiemmin Suomesta paljonkaan tiedäneet. Ennustaan ”heimo-veljien” – Márain oma termi – häviötä 20 päivässä, hän kysyi, miksi heidän maahansa hyökättiin eikä löytänyt muuta vastausta kuin sen paradoksin, että he olivat halunneet elää siellä rauhassa.² Suomi-kolumnia seurasi pian 3. joulukuuta pidempi sunnuntaikolumni *Könnycsepp nélkül* (Il-

1. Tuomo Lahdelma, Sándor Márai – tunnustuksellinen kirjailija. Teoksessa Sándor Márai, *Kynttilät palavat loppuun*. Suomennos Tuomo Lahdelma. Atena 2001, 183

2. Ks. tark. Anssi Halmesvirta, *Rakkaat heimo-veljet. Unkari ja Suomi 1920–1945*. Historietti 2010, 118–132; Talvisota Unkarissa. Teoksessa Antero Holmila (toim.) *Talvisota muiden silmin. Maailman lehdistö ja Suomen taistelu*. Atena 2009, 163–184.

man kyyneliä) ja vielä vuoden 1939 puolella jouluuutena ilmestynyt *Csöngetés elött* (Ennen kuin ovikello soi). Suomeen viittasi myös Márain vuoden 1939 tilanteon kiihkoton huomautus siitä, miten pohjoisen ”vapausoturit” yllättävän sitkeästi taistelivat paitsi isänmaansa säilymisen myös eurooppalaisen sivistyksen puolesta.³ Mannerheimin tuntematonta sotasankariluonnetta kuvannut artikkeli *Egy ember ködben* (Ihminen sumussa) tammikuun 6:lta, Viipurin asemaa lännen pohjoisena lukkona esitelty *A néma város* (Mykkä kaupunki) 5. maaliskuulta, Suomen ”kunniakkaan tappion” Euroopan yleiseen jännitystilaan liittänyt *Zajlik* (Jäät sulavat) 14. maaliskuulta sekä viimeinen maaliskuun 17. joulukaistu kolumni *A tréning* (Valmennus) näyttivät suomalaiset unkarilaisille esimerkillisen itsenäisinä ja sodan jäljiltä yhä elinvoimaisina vuoden 1940 alkupuolen tilanteessa, jossa Unkari oli jo Saksan vaikutuspiirissä ja Neuvostoliiton länsiraja siirtynyt sitä lähemmäksi, Karpaattien toiselle puolelle.

Suomen moraalinen voitto!?

Tarkemman erittelyn ja tulkinnan kohteiksi olen tähän katsaukseen valinnut neljä Márain kolumnia, joiden viestejä täydennetään Márain lyhyempien juttujen Suomea koskevilla huomautuksilla. Jo *Ilman kyyneliä* -kirjoituksen otsikko ilmoitti lukijoille, ettei Suomessa itketty, vaikka Helsinkiä raskaasti pommitettiin; suomalaiset kun olivat tunnetusti kylmäveristä ja itsekurinsa säilyttävää kansaa. Kuunnellaanpa Márain omia sanoja:

Kaupunki [Helsinki] säilyi näinä kauhun hetkinä rauhallisena ja kurinalaisena. Ihmiset kiirehtivät ilmapuolustuspesäkkeisiin; kukaan ei surkutellut, kukaan ei menettänyt mielenmalttiaan. Kyyneliä ei putoillut, heidän sielunsa vain paloivat. Tämä oli mykkää, voimatonta sankaruutta.

Se oli suomalaisen sankaruuden alkuhetki – juuri noin rohkeat kansat ottivat ”kohtalonsa” vas-

taan. Katsoen Suomeen keskieurooppalaisesta näkökulmasta, Márai vertasi sitä harvinaisella tavalla Belgiaan ja Hollantiin; ne kaikki olivat historiassaan oppineet, ettei omien voimien lisäksi voinut nojata ulkopuolisiin auttajiin edes silloin, kun taistelu näytti toivottomalta. Hän ei uskonut Suomen puolustuksen pitävyyteen saati voitonmahdollisuuksiin, kuten ei moni suomalainenkaan vielä joulukuun alussa. Sen sijaan Márai luotti klassiseen tapaan *kansakunnan* (*némzet*) ”ylösnousemukseen” (*feltámadás*), vaikka *kansa* (*nép*) tuhoutuisi – unkarilaisten käyttämä, katastrofaalisen Trianonin rauhan (1920) jälkeisen uudelleen syntymisen raamatullinen tunnussana – sillä vain sellaiset kansakunnat katosivat historiasta, jotka taipuivat vapaaehtoisesti orjuuteen. Márai tunsikin, että koko Euroopan oli vallannut tunteettomuus, synkkyys ja vakavuus; nyt ei lähdetty soitellen ja husaarinelkein sotaan, kuten ensimmäisen maailmansodan aattona. Oltiin niin kuin Márai asian ilmaisi, ”aikuisia”, oli opittu jotain: sota on kovaa peliä, missä eivät itkut, eivät anteeksipyyntelyt, eivätkä tinkimisyhtymiset auta. Ei taisteltu enää aristokraattisesti kunniaa, vaan ”alastomasta elämästä”. Asiantuntijain ennustukset olivat käymässä toteen: taas joutuivat vanhat viholliset vastakkain, taas vedettiin ”voimalinjoja” valtioiden välille. Oliko se eurooppalaista ”aikuisuutta”, ”sivistystä”, sen saivat suomalaiset nyt kokea – ei sittenkään, oli pikemminkin kyse eurooppalaisesta ”kokonaisuudesta”, ei pienten kansojen pikkuasioista. Se oli osoitus ihmisyyden haaksirikosta, eikä Márai saanut Suomea mielestään pitkään aikaan.

Jouluuuttoa kuvaavassa *Ennen kuin ovikello soi* -kolumnissa Suomen tilanteen ankeus (”hiljaisuus, sokeat, kylmät huoneet”) tulee järkyttävimmillään esiin. Ovella ei soita kelloa joulupukki, vaan taivaalta putoilee pommeja. Voi olla, että joulukuusten sijasta sodan leiritulet valaise-

3. Márai Sándor, Egy év története. *Pesti Hírlap* 31.12.1939.

vat suomalaisten joulua. Äidit eivät voi antaa lapsille lahjoja, koska heillä ei ole riittävästi rahaa, ja jatkuvasti pitää olla valmiina pakenemaan kellarisuojaan, jotka eivät muistuta Bethlehemin luolaa, missä Márai oli vierailut. Suomessa ei laulettu ”Stille Nacht, Heilige Nacht”, vaan ”Jumala ompe linnamme” (*Erős várunk, nekünk az Isten*). Saman ”pelottavan hiljaisen” tunnelman Márai aisti koko Euroopasta, ja hän epäili, oliko eurooppalainen ihminen sittenkään historiasta yhtään viisastunut. Samalla sivulla, jolla Márai kolumnissaan pani toivonsa Bethlehemin ihmeeseen ja odotti sieltä nousevan ”vastuuntunnon” voittavan, Unkarin johtaviin poliitikkoihin kuulunut ex-pääministeri István Bethlen julisti sodan tuovan tilaisuuden oikaista Trianonin vääryys varsinkin, kun ystävinä olivat nyt sekä Saksa että Italia. Juuri hänenlaisiaan Márai piti sittemmin vuonna 1945 vastuussa Unkarin katastrofista⁴.

Kenestäpä muustakaan kuin Mannerheimistä Márai olisi voinut tehdä suomalaisten sitkeän taistelun symbolihahmon? Aluksi Márai vertasi häntä Turgeneevin romaaneista tuttuun ”yksinäiseen” tai peräti klassiseen sankarityyppiin: siinä oli sotapäällikkö, jonka nimen kautta voitiin ympäri maailmaa yhdessä tuntea eri tiedotusvälineiden välityksellä ankarat ihmiskohtalot, mutta jonka yksityishenkilöstä maailma ei tiennyt mitään, vaikka tahtomattaan oli alkanut sitä kunnioittaa. Tämä ”Mannerheim” toi Unkarissakin välittömästi mieleen Mannerheim-linjan, jolle Mannerheimin nerouden ansiosta yhden maailman voimakkaimmista armeijoista täytyi pysähtyä. Mutta Mannerheim itse pysyi elämäkertureilta piilossa:

[...] tuo ihminen on näkymätön. Hänet peittää sumu ja tietoo hämärä, kuten pohjoiset saagat sankarinsa.

Siitä huolimatta Márai luetteli Mannerheimin keskeiset elämänvaiheet, sotilasuran kehityksen sekä erityisesti kansalaissodan, venäläisten karkottamisen ja ’punaisten’ lyömisen, ja viimeksi

talvisodan puolustuksen johtoon kutsumisen, päätyen lähes lakoniseen toteamukseen: ”*Mannerheim Emil Gusztáv Károly most hetvenhárom éves*” (Carl Gustaf Emil Mannerheim on nyt 73-vuotias). Unkarilaisia varmasti kiinnosti lukea, että Mannerheim ratsasti joka aamu valkealla hevosella päämajan lähipuistossa eikä haastatteluissa mielellään puhunut itsestään tai muistoistaan, vaan avautui vähän enemmän vasta, kun tuli puhe metsästyksestä, hevosista, koirista, kaikesta sellaisesta, mikä saattoi tuoda lukijan mieleen valtionhoitaja Miklós Horthyn ja hänen valkean hevosensa. Mannerheimin tiedettiin myös vieroksuvan kaupunkien hälinää ja vetäytyvän julkisuudesta elämään maalaisaatelisen elämää, mitä Márain monet romaanihahmotkin olisivat mieluummin eläneet. Tuomo Lahdelma onkin esittänyt epäilyksen, että *Kynttilät palavat loppuun* -romaanin Henrikin esikuvana olisi ollut juuri Mannerheim. Näin porvariston ääni, Márai saattoi lisätä Mannerheimin sankaruuteen vanhentuvan *gentlemannin* ominaisuuksia:

Todellista sankaria luonnehtivat paitsi uhkarohkeus ja laskelmointi, paitsi voimakkuus ja harkinta, myös tietty tahdikkuus. Hänen neroutensa (*langész*) ei aavista ainoastaan, milloin tulee toiminnan hetki, vaan myös sen, milloin pitää astua syrjään.

Sellaiset epämodernit aristokraattisankarit kutsuttiin julkisiin tehtäviin vasta, kun kriittisillä hetkillä tarvittiin *primus inter pares*, ja silloinkin he ottivat tehtävänsä vastaan jotenkin vastahakoisesti, ainakin poliittisia intrigejä vältellen ja tietäen, miten helposti tippuivat ”niin kunnian laakerit kuin sipuliseppeleetkin”. Mannerheim, jos kohta hän jossain määrin muistutti Márailla tutkimusmatkailijana ja strategina Hindenburgin

4. Márai Sándor, *A teljes napló 1945*. Helikon 2006, 142. Vrt. s. 112. Unkarilaisten ”vastuuntunnon” puute suomalaisiin, englantilaisiin, hollantilaisiin ja ruotsalaisiin verrattuna.

giakin, oli nimenomaan *suomalainen* sotasankari. Koska hän oli elänyt ”järvien ja metsien keskellä”, hän tunsi Suomen yhtä läpikotaisin kuin suomalainen talonpoika; hän tiesi, missä menivät strategisesti tärkeät tiet ja polut, missä sijaitivat väijytyksille sopivat kapeikot ja sotilaallisesti vahvistettavat tyhjiöt. Hänen ansiostaan talvisota oli ihmeellisesti pitkittynyt. Sodan loppua ei ollut näkyvässä eikä Márai ”maallikkona” enää rohjennut sen tulosta ennustaakaan. Toivoa kuitenkin antoi Raamatun kuuluisa kaksintaistelu:

Yksi ihminen astuu sumusta esiin, saaga herää henkiin ja alkaa elää: David vetää esiin linkonsa ja asettuu Goljatia vastaan: tämä on ilmiö, jota maailma kunnioituksesta mykkänä tervehtii.

Talvisodan rauhanteon jälkeen (17.3.) kirjoitettussa *Tréning* -kolumnissaan Márai ei tehnyt sankaria yhdestä henkilöstä, vaan koko Suomen kansasta, mikä toimi vastakuvana sille makaberille visiolle, jonka hän antoi pari päivää (14.3.) aikaisemmin Suomenlahden jäidenlähdestä: kymmenettuhannet ruumiit ajelehtivat sieltä eteläänpäin. Suomalaiset eivät olleet puolustus-taistelussaan tavoitelleet laakereita, vaan he olivat halunneet pelastaa ”elämänsä ja elämänmuotonsa”, mikä ei perustunut poliittisiin ohjelmiin, vaan ”elävään elämään” nojaavaan demokratiaan ja eurooppalaiseen sivistykseen. He eivät olleet antautuneet ”aasialaisen” hyökkäyksen edessä, sillä he olivat halunneet puolustaa taistelullaan kaikkia pieniä kansoja ja säilyttää ”Euroopan Eurooppana”, kansojen rauhanomaisen yhteiselon työssijana. Tämä oli ollut, ei vähempää kuin ainutlaatuinen voimainponnistus ”ihmisen historiassa”. Ja mikä kunniakkainta, kaikkien odotusten vastaisesti suomalaiset eivät olleet ”104” päivää kestäneen tulikokeensa aikana luopuneet valmistautumisesta kesän olympialaisiin. Vedoten olympialaiset järjestävän komitean puheenjohtajan vielä syksyllä 1939 antamaan ilmoitukseen hän kirjoitti:

Pitävätkö suomalaiset [olympiakisat 1940] vai ei, millainen on Eurooppa tulevana kesänä? – kuka osaa tuohon tänään vastata? [...] Vain suomalaiset, ja verissäpäin, siteet otsillaan, hengästyneinä, savuavat hylsyet kourissaan, sanoen: ”Toivomme, että saamme pitää kisat kesällä”.

Talvisota oli ollut ikään kuin vain ”väliin tullut este”, joka oli rauhanteossa poistunut. Jälleenrakennus oli alkamassa ja toivo rauhanomaisesta kilpailusta oli palannut. Márai pani tosin merkille, että Euroopassa ei vallinnut enää maaliskuussa ”erityisempää kilpailunhalua” (*túlságosan játékos kedve*), ja varmaan vielä vähemmän, kun nähtiin Saksan valmistautuvan kevätoffensiiviinsa. Siitä tarkemmin tietämättä Márai epäili, saapuisivatko maailman urheilijat Helsinkiin, mutta jos he olisivat kuin suomalaiset, peräänantamattomia ja sisukkaita, ja jos Euroopassa sitenkin säilyisi rauha, se voisi olla mahdollista:

Kaikki on maailmassa mahdollista. Sen ovat suomalaiset osoittaneet.

Itseasiassa koko talvisota oli Márain stoalaisen käsityksen mukaan ollut suomalaisille urheilullista valmennusta (*tréning*): 50-kertaista ylivoimaa vastaan se oli ollut sellaista valmennusta, millaista maailma ei ollut koskaan ennen nähnyt, ja siksi, ettei Eurooppa ollut osannut elää rauhassa ja ”valmentautua” vain olympialaisiin, vaan lietsoi sotia, oli sille häpeäksi. Siksi mikään kunniamerkki ei voinut suomalaisia riittävästi palkita, he kun vain katsoivat maailmaan, onko siellä vielä ystäviä vaiko vain vihollisia. Ikään kuin tämä jälleenrakennuksen ja olympialaisiin valmistautumisen kuva olisi ollut Márain ele, jolla hän koetti hälventää sitä huolta, joka jo vallitsi ympäri Eurooppaa: Akseli ja Länsi olivat vastakkain ja kaikki odottivat, mitä kevät 1940 toisi tullessaan. Suomalaiset olivat olleet maailman huomion keskipisteessä, mutta nyt he olivat sotansa sotineet: he olivat sen sotilaallisesti hävinneet, mutta moraalisesti voittaneet, pelas-

taneet eurooppalaiset vapauden ja sivistyksen arvot.

Vuoden 1945 päiväkirjassaan Márai oli syvästi pettynyt rauhan tuomaan valta-asetelmaan. Se oli tuonut Euroopan johtoon ”snobeja, petollisia parasitiitroskajoukkoja”, ei suomalaisten kaltaisia vastuuntuntoisia ihmisiä. Hän näki kaikkialla ympärillään ”ruikuttavia ali-ihmisiä” (*álúr*) ja ”rahaa kääriviä moukkia”.⁵ Unkarikaan ei ollut enää

aatelisten arvojen maa, ja unkarilaisista oli tullut sekä saksalaisten rikoskumppaneita että heidän uhrejaan. Heihin verrattuna ”viisaat” suomalaiset olivat osanneet ajoissa irrottautua hävityksi tuomitusta sodasta.⁶

5. Márai 2006, 93.

6. Márai 2006, 112.

Kimmo Rentola

Syvä valtio, globaali-historia ja aika¹

Turkkilaiset instituutiot tai turkin kieli eivät ole juuri antaneet panosta valtioteoriaan, mutta muuan käsite lähti 1990-luvulla leviämään niin nopeasti ja niin laajalle, että se on kenties jo pyssyttämättömissä. Se on turkkia: *derin devlet* eli 'syvä valtio'. Sillä tarkoitetaan periaatteessa demokraattisen valtion sisällä vaihikkaa toimivaa toisiinsa kietoutuneiden koti- ja ulkomaisten tiedustelu- ja turvallisuuspalveluiden, sotilastahojen, poliisin, oikeusviranomaisten ja jopa mafia-ainesten verkostoa, josta on luottoyhteyksiä politiikan, elinkeinoelämän ja median avainsektoreille. Vaalitulokset ja muu pinnan aaltoilu ei juuri vaikuta näissä syvyyksissä. Moni uskoo, että juuri siellä sijaitsee niin sanottu todellinen valta.²

Nyttemmin käsitteen maantieteellistä alaa on laajennettu Lähi-itään, Italiaan ja muualle. Irakin sotaan lähdöstä todistanut brittidiplomaatti näki ongelmana brittien oman syvän valtion, joka peittelee virheitään ja evää pääsyn arkoihin dokumentteihin. Käsite on jo löytänyt tiensä alan aina tarkkakuuloisen kärkekirjailijan John le Carrén romaaniin.³ Syvän valtion ympärille on punottu yleisempää valtioteoriaa, eivätkä kaikki yritykset ole ihan huonoja.⁴ Muutama tutkija liittää tämän teeman vähitellen rehabilitoiduksi tulleen Carl Schmittin valtioajattelun elpymiseen.⁵

Ehkä on väärin ottaa heti alussa etäisyyttä käsitteeseen, jonka on lanseerannut otsikkoon,

mutta teen sen silti, vaikka olenkin tutkijana liikunut syvän valtion uumenissa ja nähnyt vilauksen virkamiehenäkin. Toki 'syvä valtio' kuvaa tiettyjä asetelmia, jo tiedustelun yhteistyö oirehtii valtion kuulumista paljaammin kuin diplomatia: keneltä kysytään, kenelle kerrotaan, kenelle ihminen annetaan, keneltä ihmistä varjellaan. Mutta yleisenä teoriana 'syvä valtio' on heikko. Se ruokkii salaliittoteoretisointia, mikä on tujua myrkyä poliittis-historialliselle analyysille. Käsite ikään kuin osoittaa "todellisen" vallan kohtua ja vähättelee julkista valtiota, vaikka jo Machiavelli ja joku ennen häntäkin tiesi, miten tärkeää on, miltä asiat näyttävät ja miltä vallanpitäjä näyttää alamaistensa ja muiden silmissä.

Syvän valtion käsite soveltunee parhaiten sille vyöhykkeelle, jolla sijaitsee autoritaarisesta hallinnosta demokraattisempaan (tai päinvas-taiseen suuntaan) siirtyvä valtio: Turkki, Egypti, ehkä Meksiko. Sielläkään käsite ei saa varjostaa kaikkea analyysia.

Varsinaisessa itsevaltiudessa ei syvää valtiota tarvitse peitellä, vaan se tulee pintaan. Venäjä on jälleen sillä tiellä ja jo pitkällä, niin kuin voi nähdä Andrei Zvjagintsevin kouraisevassa elokuvassa *Leviathan*, joka on kuvattu Jäämeren rannikon

1. Tekstin pohjana on poliittisen historian professuurin juhlaluento Helsingin yliopistossa 27.5.2015.

2. Yhdysvaltain Ankaran-suurlähetystön salasähke no. 8252, 15.11.2002, 'Turkey's Deep State' (suurläh. W.R. Pearson), <https://www.wikileaks.ch/cable/2002/11/02ANKARA8252.html> (25.5.2015); Maureen Freely, Why They Killed Hrant Dink. *Index on Censorship* 36:2 (2007), 15–29; Serdar Kaya, The Rise and Decline of the Turkish "Deep State". *The Ergenekon Case. Insight Turkey* 11:4 (2009), 99–113.

3. Chilcot Inquiry. Iraq expert Carne Ross claims civil servants are withholding vital documents. *The Guardian*, 24.7.2010; John le Carré, *A Delicate Truth*. Viking 2013, 252.

4. Mehtar Söyler, *The Turkish Deep State. State Consolidation, Civil-Military Relationship and Democracy*. Routledge 2015.

5. Eric Wilson (toim.) *The Dual State. Parapolitics and the National Security Complex*. Ashgate 2012. Kirjan 8. lukuna on Ola Tunanderin *The Dual State. The Case of Sweden*.

Kirjoittaja on työskennellyt vuoden 2015 alusta poliittisen historian professorina Helsingin yliopistossa, ja hoitanut samaa tehtävää Turussa vuodesta 2006. Sähköposti: kimmo.rentola@helsinki.fi.

Teriberkassa eli muurmanninsuomalaisten Turjanperällä. Filmi on yhtäältä Jobin tarina, joka on siirretty Raamatusta nyky-Venäjän syrjäkulmille ja siis marinoitu votkassa, mutta toisaalta elokuvan nimi tietysti viittaa Hobbesin klassikkoon, jossa suvereeni valtio sai nimen Leviathan. Juuri suvereenisuutta Venäjä joka käänteessä korostaa. Raamatussa itse Jumala kuvailee Leviathania, valtavaa merihirviötä, joka ei rautaa tottele ja jonka katse hehkuu kuin aamurusko, sieraimet syöksevät tulta ja savua, niin että sen pelkkä näkeminen paiskaa maahan kenet tahansa. ”Taidatkos vetä Leviathanin ongella ja sito hänen kielens nuoralla?” Jumala kysyy Jobilta kuningatar Kristiinan *Bibliassa*⁶ ja kaikissa suomennoksissa sen jälkeen, paitsi nykyisessä, jossa teologikollegat ovat siistineet hirviöstä pelkän krokotiilin. Onneksi Hobbesin suomentaja ja kustantaja eivät tätä huomanneet, ettei meidän tarvitse panna viitteisiin hänen teostaan *Krokotiili*.

Vakaan demokratian kohdalla ’syvän valtion’ idealta puuttuu syvyyttä. Sama koskee siitä johdettua ’duaalivaltiota’, jakoa pintavaltioon ja syvään valtioon. Liian kaavamaisista analyysien välineeksi. Molemmat aspektit ovat olemassa, mutta eivät aina vastapoolina, vaan samojenkin tahojen aspekteina, jopa samoilla ihmisillä. Ollaan päivällä yksiä, yöllä toisia. Eikä syvää valtiota kannata katsoa ikään kuin yhtenä konspiraationa, sielläkin on erimielisyyksiä, painotuseroja, reviiiri- ja resurssitaisteluita. Pintavaltio on ainakin yhtä tärkeä kuin syvä valtio; näitä kahta puolta pitää analysoida vuorovaikutuksessaan.

Valtion salaisuudet

Ei niin, ettei myös demokraattisella valtiolla olisi salaista puoltaan. Aina sellainen on. Valtiolliset salaisuudet on tunnettu alan kirjallisuudessa kaksituhatta vuotta, ainakin siitä lähtien kun Tacitus kuin ohimennen heitti hallitsemisen salaisuuksiin ja valtion arvoituksiin viittaavan käsitteen *arcantum imperii*.⁷ Valtion salaisuuksien teoriaa kehiteltiin innokkaimmin silloin, kun tieteeltä tarvittiin perustelut 1600-luvun absolu-

tismille.⁸ Jo siihen aikaan osattiin näet hoitaa kolmatta tehtävää.

Nykyjulkisuutta hallitsee näkemys, että salaisuus on automaattisesti pahasta; kaiken kuuluisi olla näkyvillä.⁹ Näkemys on ongelmallinen. En sano näin vain siksi, että jos valtiolla on salaisuuksia ja ne pitävät aikansa, ne jäävät lopulta historian tutkijoille. Vakavammin asiaa pohti Sisela Bok, amerikkalainen filosofi ja Alva Myrdalin tytär. Hän päätyi siihen, ettei julkisuus aina ole hyväksi eikä valtion salaisuus välttämättä pahasta. Toisinaan salaus ei ole vain oikeutettua, vaan myös välttämätöntä. Jopa pienen ja avoimen valtion viranomaisilla voi olla ja on sen luokan salaisuuksia, että niiden paljastuminen tietäisi hengenlähtöä jollekulle jossakin, vähäisempiä haittoja mainitsematta. Bok näki salaisuuden paradoksaalisena: yhtäältä se ehkäisee harmeja, toisaalta sitä varjostaa vahingonteon mahdollisuus; se varjelee vapautta, mutta sallii tunkeutumisen toisten vapauden kimppuun.

6. Hiobin kirja XLI: 20. *Biblia, Se on. Coco Pyhä Ramattu Suomexi Pääramattu in Hebrean ja Krecaan jälken*. Präntätty Henrich Keisarilda 1642, fol. 284.

7. Tacitus, *Historiae* I: 4. Käsitteen kantavuudesta J. G. A. Pocock, *Barbarism and Religion*, III. *The First Decline and Fall*. Cambridge University Press 2003, 20, 25–26, 269–273; Alysia E. Garrison, Agamben’s Grammar of the Secret Under the Sign of the Law. *Law Critique* 20 (2009), 281–297.

8. Giovanni Botero, *Della ragione di stato*. Gioliti 1598, 66–68. Meinecke antaa tälle jesuihalle sijan teorianhistoriassa, mutta ei korkeaa arvostusta: ”An Machiavelli gemessen, war er ein mittelmäßiger Kopf.” Friedrich Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*. 2. p. R. Oldenbourg 1925, 83. Tuolla mitalla harvalla on muuta kuin keskinkertainen päänuppi; muutaman teesinsä Botero toki esittää iskevästi, kuten ruhtinaan saamista neuvoista: ”mentre stanno secreti, sono pieni di efficacia, e di agevolezza: ma non si presto vengono à luce, che perdono ogni vigore, e facilità.”

9. Ks. Pierre Rosanvallon, *Counter-Democracy. Politics in the Age of Distrust* (alkuteos La contre-démocratie, 2006). Käännös Arhur Goldhammer. Cambridge University Press 2008, 258. ”Transparency, rather than truth or the general interest, has become the paramount virtue in an uncertain world. In some metaphorical manner transparency is supposed to eliminate all tension and overcome every difficulty.”

Kuten moni avoimuuden apostoli on havainnut, täysi läpinäkyvyys ei käytännössä onnistu. Woodrow Wilson kävi vaaleihin ajatuksella, että hallituksella pitäisi olla vain ulkopuoli eikä sisäpuolta ollenkaan, mutta päästyään presidenttinä salaisuuksien äärelle hän huomasi parhaaksi turvautua edeltäjiensä käytäntöihin ja joutui vielä terästämään niitä sotasensuurilla. Samansuuntaisesti kävi Obamalle. Bolševikit julkaisivat halukkaasti aikaisempien Venäjän hallitusten salaisia sopimuksia ja julistivat avointa proletaarista diplomatiaa, mutta sitten juuri he kätkivät salaiset tekonsa huolellisemmin kuin kukaan edeltäjä.

Jos kaikki valaistaan, syvä valtio kaivautuu vain syvemmälle. Bok piti järkevämpanä sallia kohtuullinen, perusteltu salaisuus, mutta samalla rajoittaa ja kontrolloida salaisuuksien ja poliittisen vallan kytköstä.¹⁰ Siinä suhteessa herkin alue on kansalaisten valvonta – *a hidden and protean aspect of modern politics*¹¹ – jolle tekninen kehitys avaa uusia keinoja yhä kiihtyvään tahtiin. Tämän toiminnan kontrolli on tarpeen, sillä vakaankin demokratian ja sivistyksen kuori voi olla ohut, niin kuin osoittaa kidutuksen masentavan helppo paluu niin sanottujen sivistysmaiden keinovalikoimaan, josta se alkoi hävitä valistuksen myötä jo 250 vuotta sitten. Ongelmana on, ettei vielä ole keksitty sellaista valtion salaisten toimien kontrollimekanismia, jossa ei olisi jotain puutetta. Usein ei auta kuin luottaa melkein silmät ummessa, mikä toimii, jos virkamiesmoraali on korkea ja lojaliteetit niin kuin kuuluu.

Gloaalihistoria

Voi tuntua turhanaikaiselta vatvoa valtion ominaisuuksia, kun valtion merkitys historian tutkimuskohteena on ollut laskusuunnassa. Ennen valtiollinen toiminta nähtiin aina poliittisen historian horjumattomana pääkohteena, ja keskeisenä sitä pitivät muutkin, varsinkin Suomessa. Kirjeessä stipendiaattipojalleen Moskovaan syksyllä 1902 Suomussalmen kirkkoherran kaltai-

nen hengenmies jopa korotti valtion kaikkein korkeimman rinnalle: ”Auttakoon meitä taivaan Herra ja valtio!”¹²

Nyt tuo on jäänyt taakse. Kun ”lyhyt 1900-luku” päättyi Neuvostoliiton luhistumiseen ja globalisaatio otti uusia kierroksia, myös valtion paikka muuttui. Eurooppaa voitiin jo luonnehtia, ei enää erillisten valtioiden ja kansakuntien verkostoksi, vaan asteittain yhteen kietoutuvaksi yhtiöiden, kaupunkien ja ihmisten valtavaksi kokonaisuudeksi, josta pian tulisi uusi supermaa perinteisten kansallisvaltioiden viereen ja yläpuolelle.¹³ Kun historiaa kirjoitetaan aina kunkin nykyhetken tarpeista ja näkemyksistä lähtien, juuri tähän kauteen sijoittuu uuden globaalihistorian nousu.¹⁴

Uuden globaalihistorian tai muodikkaammin transnationaalisen historian kärkinimistä voi poimia Saksan ja Japanin vahvan osuuden. Toisen maailmansodan voitettuihin, ne joiden valtiot pantiin kokonaan uusiksi ja loivat nahkansa, jos sekään riitti. Stalin ja Kekkonen uskoivat, että saksalaiset pysyisivät pohjimmiltaan aina samoina saksalaisina, mutta niin vain kävi, että mentaliteetti todella muuttui ja perustavalla tavalla. Siinä lisätukea sille Kosellekin väittämäl-

10. Sissela Bok, *Secrets. On the Ethics of Concealment and Revelation*. Oxford University Press 1984, 28, 106, 171–174, 228–229. ”Yleisön oikeus tietää” on jo tietämisen väistämättä vajavaisen perusluonteen vuoksi argumenttina niin ilmeisen puutteellinen [*so patently inadequate*], ettei siihen Bokin mielestä voi vakavasti lainkaan vedota (254). Nykytilanteen ja uuden teknisen ja teoriakehityksen valossa teemaa tarkastelee Michael P. Colaresi, *Democracy Declassified. The Secrecy Dilemma in National Security*. Oxford University Press 2014.

11. Rosanvallon 2008, 31.

12. Kirkkoherra A.B. Calamnius 7.11.1902 pojalleen Ilmarille Moskovaan. Teoksessa Ilmari Kianto, *Moskovan maisteri. Nuoren kielienopiskelijan elämyksiä tsaarinvallan aikaisessa Moskovassa 1901–1903*. Suomen Kirja 1946, 341.

13. Geert Mak, *In Europe. Travels Through the Twentieth Century*. Pantheon Books 2007, 820.

14. Hyödyllistä hahmotusta ja käsitteistöä ks. Diego Olstein, *Thinking History Globally*. Palgrave 2015.

le, että häviäminen auttaa historioitsijaa näkemään kirkkaammin. Kokemuksestaan Koselleck sen tiesi, oltuun pitkään sotavankina Neuvostoliitossa.¹⁵

Transnationaalisen historian oivalluksia on se, miten pitkälle nykyistä ennakoiva globalisaatio ennätti ennen ensimmäisen maailmansodan puhkeamista.¹⁶ Sen havainnon pohjalta on valtio-opin terävä pää alkanut hakea 1800-luvun globaalista muutoksesta uusia, perustavia lähtökohtia kansainvälisten suhteiden tutkimuksen keskeiselle suuntaukselle (IR).¹⁷

Idean löi vakuuttavasti läpi Jürgen Osterhammelin 1800-luvun globaalihistoria: hämmästyttävä saavutus yhden tutkijan työksi. Sen päätteeksi tekijä esittää, että historia ei ole teatteri, jossa esirippu äkkiä laskeutuu.¹⁸ Juuri siihen metaforaan olisi kuitenkin perusteita, sillä suurteoksen päättyessä alkaa maailmansotien ja kylmän sodan dominoima 1900-luku, johon yhdestä näkökulmasta voi soveltaa Hobbesia: kurja, häijy, raaka ja lyhyt,¹⁹ eli 75 vuoden mittainen äärimmäisyyksien aika. Sodat ja kylmä sota johtivat kansallisvaltioiden lujittumiseen, niin ettei aikaisempia voi niihin verratakaan.²⁰ Ajankoh-

tainen käsite *warfare state* eli sodankäyntivaltio²¹ kuvaa myös Suomea, jossa valtio ja hallinto vahvistuivat tavattomasti ja ulottuivat aivan uusille alueille sodan aikana ja seurauksena. Tuon käsitteen peilikuva, niin ikään valtiota paisuttanut *welfare state* eli hyvinvointivaltio, liittyy tähän sikäli, että sotien ja kylmän sodan aikana oli tähdellistä rakentaa yhteiskunta, jonka kansalaiset kokisivat puolustamisen arvoiseksi. Nyt hyvinvointivaltio on vastatulessa, kun tämä taustalla ollut hiljainen tarve hävisi.

1990-luvun tilanteessa nähtiin kansallisvaltion hapertuvan.²² Raha liikkui yli rajojen, suuryrityksistä tuli verrattomasti vahvempia kuin useimmat valtiot, ympäristökysymykset hämmöittivät yhä mittavampina eikä kasvihuoneilmiöltä voinut kysyä passia ja viisumia edes Pohjois-Korean rajalla. Ihmiset liikkuivat ja saivat välineekseen maailmanverkon, internetin. Moni uumoili globaaliala kansalaisyhteiskuntaa. Rotu, sukupuoli, uskonnot ja sivilisaatio nähtiin globaalitasolla usein vahvemmin vaikuttavina kuin valtiot, joilla tuntui olevan melkein yhtä huono maine kuin puolueilla aatteineen.²³ Yhteiskuntatieteiden muotitermi *governance* heijasti toivetta

15. Kimmo Rentola, Historiallinen kokemus. *Historiallinen Aikakauskirja* 105:2 (2007), 220–224, ja siinä mainitut teokset.

16. Akira Iriye, The Making of a Transnational World. Teoksessa A. Iriye (toim.) *Global Interdependence. The World after 1945*. The Belknap Press of Harvard University Press 2014, 682–683. ”A transnational world was in the making by the beginning of the twentieth century, but its momentum was frequently lost because of the emergence of centralized states and of the rivalries among nations, in particular among those that were called ‘great powers.’” Alkuteos ilmestyi saksaksi vuonna 2013.

17. Barry Buzan & George Lawson, *The Global Transformation. History, Modernity and the Making of International Relations*. Cambridge University Press 2015. ”We are living now, and are likely to be living for some time yet, in a world defined predominantly by the downstream consequences of the nineteenth-century global transformation. If IR is to gain a better grasp of its core areas of enquiry, this global transformation needs to become central to its field of vision” (5). IR-tutkimuksen entinen vakiintunut lähtökohta oli vuosi 1919.

18. Jürgen Osterhammel, *The Transformation of the World. A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton University Press 2014, 918. Alkuteos *Die Verwandlung der Welt*. C. H. Beck 2009.

19. Näin Hobbes luonnehti ihmiselämää luonnontilassa: ’yksinäinen’ on jätetty tästä pois.

20. Charles S. Maier, *Leviathan 2.0. Inventing Modern Statehood*. Teoksessa Emily S. Rosenberg (toim.) *A World Connecting, 1870–1945*. The Belknap Press of Harvard University Press 2012, erit. alaluku States of Exception, alk. s. 196. Alkuteos saksaksi niin ikään vuonna 2012.

21. James T. Sparrow, *Warfare State. World War II Americans and the Age of Big Government*. Oxford University Press 2011.

22. Ks. Jürgen Osterhammel, *Geschichtswissenschaft jenseits des Nationalstaats*. Vandenhoeck & Ruprecht 2001, erit. kirjoitus ’Der europäische Nationalstaat des 20. Jahrhunderts. Eine globalhistorische Annäherung’.

23. Syväisempää analyysia ks. Andreas Wirsching, *Der Preis der Freiheit. Geschichte Europas in unserer Zeit*. C. H. Beck 2012, jaksot III–V.

hallinnosta vailla 'valtiomaisuutta'. Myös nimitys *transnationaalinen* historia viittasi kansakuntien rajat ylittävään kommunikaatioon ja teki eroa *internationaaliseen*, mikä tarkoitti myös valtioiden välisyyttä.

Voi kuitenkin olla, että valtion näivettymistä kuulutettiin ennen aikaan. Kylmän sodan jälkeinen *Sattelzeit* on vielä kesken, jos Koselleckin terminologiaa²⁴ sopii jälleen lainata: satula-aika eli meikäläisittäin vedenjakaja-aika. Seuraavan aikakauden perusluonne ei ole ratkennut, ei esimerkiksi kansallisvaltioiden paino. Vedenjakajalla nationalismi on elpynyt yllättävän vahvana, niin että on alettu puhua transnationaalista nationalismista, mitä ikinä se onkaan. Jopa Italiassa, jossa kansalaisilla on taipumusta vierastaa valtiota loisena ja rosvona, valtion symbolit ovat viime vuosina nousseet uuteen kunniaan.²⁵

Meidän itään katsovien tutkijoiden tuskin tarvitsee aikoihin odottaa valtion merkityksen hupenevan, puhumattakaan sen katoamisesta, vaikka sitä lupaili itse Lenin. Itärajan takana valtio on taas voimansa tunnossa. Putin jos kuka on *gosudarstvennik*, alusta alkaen ohjelmanaan vahvan valtion palauttaminen.²⁶ Ukrainan sota korostaa nyt valtion roolia myös lännessä.

Olen koko tutkijanurani katsonut globaalisti ja transnationaalisti; kolme vuosikymmentä sitten ystävällinen professori Hannu Soikkanen kummasteli ensimmäisiä artikkeleitani, kun teema liittyi Suomeen, mutta tarvittiin niin paljon ulkomaisia viitteitä. Globaali suuntaus ei siis tee kipeää, mutta valtion alarajo voi vaatia tutkijaksiin viilauksia, kun historiaa kuitenkin aina kirjoitetaan kussakin nykyisyydessä ja nykyisyydestä. Liian pitkälle ei viilauksessa voi mennä, emme voi muuttaa menneisyyden toimijoita täysin nykyisyyden pohjalta. Ajatellaanpa, että saadaan selville Stalinin taipuneen talvisodassa rauhaan Suomen kanssa, koska hän säikähti – syystä ja liikaakin – länsivaltojen pommittavan Bakua öljyineen. Tämä löytö on globaalihistoriaa jos mikä, mutta valtiokeskeistä historiaa, eikä sitä voi siitä pois siivota.

Kääntyy asia mihin kääntyy, heikompaan tai yhä vahvaan valtioon, poliittinen historia muoktuu ja selviää. Tämän oppiaineen merkilliseen sitkeyteen ja ilmeiseen asemaan kaiken historian prototyyppinä on viime aikoina toistuvasti palannut johtava historiateoreetikko, holantilainen Frank Ankersmit.

Poliittisen historian kuulinkelloja on soitettu ainakin 1500-luvulta alkaen, aina samoin sävelin ja usein ansaitusti, mutta aina se on noussut tuhasta ja entistä vahvempana. Ankersmitin mielestä siksi, että poliittiset päätökset ja ajattelu yhä "voivat olla ja usein ovat ratkaisevia ihmiskunnan kohtalon kannalta". Ja siksi, että poliittinen historia on alkumuoto, jonka perustunteuksen historian kaikki muut erikoisalajat ottavat lähtökohtanaan. Braudel pani käänteentekevään Välimeri-teokseensa alaotsikon *Philippe II:n aikana*, koska jokainen tietää, kuka se sellainen oli ja milloin oli hänen aikansa. Ankersmit ei mainitse vahvuustekijää, joka saattaa olla yhtä tärkeä: itse poliittisen historian muuttumista ja

24. Reinhart Koselleck, Einleitung. Teoksessa O. Brunner, W. Conze & R. Koselleck (toim.) *Geschichtliche Grundbegriffe*, Bd. 1. Klett Cotta 1979, xv.

25. Emilio Gentile, *La Grande Italia. The Myth of the Nation in the Twentieth Century*. The University of Wisconsin Press 2009, vii–xii. Tekijä kuvaili esipuheessa tilanteen muutosta sitten alkuteoksen ilmestymisen vuonna 1997.

26. Fiona Hill & Clifford G. Gaddy, *Mr. Putin. Operative in the Kremlin*. Brookings Institution 2013, 34–62. Juuri ennen nimitystään presidentiksi pääministeri Putin esitti ohjelmansa vuosituuhannen vaihtuessa. Toisin kuin liberaalien arvojen lännessä, siinä sanottiin, Venäjällä valtio on aina ollut poikkeuksellisen tärkeä: "Vahva valtio ei venäläisille ole poikkeama, jota vastaan kuuluu taistella, vaan päinvastoin, järjestyksen lähde ja takaaja, jokaisen muutoksen aloitteentekijä ja pääliikevoima [Крепкое государство для россиянина не аномалия, не нечто такое, с чем следует бороться, а, напротив, источник и гарант порядка, инициатор и главная движущая сила любых перемен.]" Vladimir Putin, *Rossija na rubeže tysjatsletii*, 30.12.1999, www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html (25.5.2015). Käsitteistöä voi poimia vielä sen, että Machiavellin pääteos on venäjännöksinä valtioon ja hallitsijaan viittaava *Gosudar'* eikä kielellisesti täsmällisempi *Knjaz'*.

laajenemista uusille idea-alueille ja aihepiireihin. Oppiaineemme on kaikkiruokainen kuin sika ja onnellinen siitä, että historiaa tulee lisää joka päivä. Ankersmit päättää kirjansa jyrkkään lauseeseen, että vaikka historiantutkimuksen muut alat ovat tuoneet hienon panoksen tietämyksemme, ne ”romahtavat toivottoman hajanaisiksi kokoelmaksi sinne tänne siroteltuja sirpaleita heti kun politiikan selkäranka unohdetaan, sivuutetaan ja ylenkatsotaan.”²⁷ Ehkä turhankin karut loppusanat, kun globaalihistoria kuitenkin toimii parhaiten eri tutkimusalojen vuorovaikutuksessa, jossa vallitsee kaikkien *governo misto*, jopa tiettyä yhteensulautumista.

Kairos

En kehtaa lopettaa näin omahyväisiin tunnelmiin, vaan otan esille vielä yhden asian. Antiikin kreikkalaisilla oli kaksi ajan käsitettä. Tunnetumpi on *khronos*, jatkuva, virtaava aika – tästä olemme saaneet historian peruskäsitteen kronologia ja muualle vaikkapa kroonikon. Huonommin tunnetaan *kairos* (καῖρος): katkos, otollinen hetki, tilaisuus, joka menee ohi eikä palaa, ellei siihen heti tartu, siis sama käsite kuin Machiavellin *occasione*, jota hän viljelee naiseksi kuvaamansa onnen eli Fortunan yhteydessä. Pitää ottaa edestä kiinni, jos tulee vastaan.²⁸ Kairos oli tietysti myös jumala, suotuisan hetken jumala,²⁹ ja voisi olla politiikan suojeluspyhimys, sillä sen alan taidossa on kyse ajoituksesta. Etenkin suurten mittakaavan drastisen käänteen menestys riippuu kyvystä punnita herkästi, mikä on realistisesti mahdollista ja milloin, siis kyvystä tunnistaa *kairos*.³⁰ Siitä Paasikivi puhui, kun hän loppunsa lähestyessä hahmotteli Kekkoselle tulevaisuuden tilannetta, jossa ”Venäjän alta” voitaisiin päästä, kunhan osattaisiin se kaikkein vaikein asia, toiminta oikealla hetkellä.

Kun edellä on ollut puhe suurista struktuureista ja pitkistä kestoista, tunnustan myös kairosen lumon. Kuulun siihen historian koulu-kuntaan, jossa nähdään aktori, ihminen, toimija, ja tilaisuus, tilanne, sattuma. Klassiselta merki-

tykseltään historia on kuitenkin tarina, silminnäköjen kertomaa, ja historialla on oma muusansa yhdeksän joukossa. Historian alalla kirjoittamista ei tarvitse alentaa pelkäksi tulosten raportoinniksi, vaan pääsee aina ratkaisemattomaan painiin kerronnan enkelin kanssa.³¹

Ankersmit korostaa *kokemuksen* merkitystä historiantutkimuksen taustalla. Sehän siellä kehdon äärellä oli, Herodotoksella ja Thukydeillä, mutta paljaan kokemuksen lisäksi tarvitaan itsestään selvästi myös ammattitaitoa ja arvostelukykyä. Kokemusta saaneista Ankersmit mainitsee Guicciardinin, jonka viisaat neuvot paa-ville johtivat Rooman ryöstöön, mikä katastrofi

27. Frank Ankersmit, *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation*. Cornell University Press 2012. 246–256. Kuolinkellojen soittajiksi nimetään kovia nimiä: 1500-luvulla Estienne Pasquier ja kiehtova *Les recherches de la France*, 1600-luvulla Francis Bacon, 1700-luvulla Voltaire ja *Essai sur les Moeurs*, 1800-luvulla Marx, Lamprecht ja Tolstoi, 1900-luvulla Braudel ja lukemattomat muut. ”Political history was invariably condemned as outmoded, intellectually barren, primitive drum-and-trumpet history, naive, superficial, ideologically tainted; it was viewed as a handmaiden to the existing powers, giving no information about what truly matters in the past. In short, it was regarded as the very epitome of all that sensible, modern, and above all, scientific historian should avoid” (246–247). Muut erikoisalut ”will collapse into a hopelessly incoherent collection of membra disiecta as soon as the backbone of politics is forgotten, ignored, and regarded with contempt” (256).

28. Christopher S. Celenza, *Machiavelli. A Portrait*. Harvard University Press 2015, 81.

29. Kairosen vetosi toukokuussa 1920 runoilija Bertel Gripenberg, joka katsoi suotuisan hetken jumalan hymyilevän juuri nyt: ”vielä pisara, ja Neuvostovenäjä kukistuu.” Jussi Niinistö, *Heimosotien historia 1918–1922*. SKS 2005, 5.

30. Raymond Geuss, *Philosophy and Real Politics*. Princeton University Press 2008, 25.

31. Lohdullista on, ettei se ole vain nuorten nerojen painia, niin kuin matematiikka usein. Leon Battista Alberti myönsi suoraan olevansa liian nuori kirjoittamaan todellista historiaa. De commodis litterarum atque incommodis, lainannut Anthony Grafton, *Worlds Made by Words. Scholarship and Community in the Modern West*. Harvard University Press 2009, 339–340. – ”Yksillä kerronnan enkeli, toisilla tilastojen perkele”, kommentoi tätä kohtaa taloushistorioitsija.

teki firenzeläisestä historioitsijan, ja toisena maanmiehensä Huizingan, joka *Keskiajan syksyn* johdannossa kuvaili mielialaansa kirjoittaessaan: kuin tuijottaisi iltataivaan verenpunaista ruskoa, uhkaavaa lyijynharmaata ja pettävää kuparinhehkua.³² Tunnelmaa selittää ajankohta: kirja ilmestyi vuonna 1919.

Olen samaa mieltä kokemuksen merkityksestä historiankirjoituksen taustalla, mutta eri mieltä siitä, kannattaako sitä kertoa julki. Tacitus ei kertonut, emmekä siis tiedä, kantoiko hän

yhteistoimintamiehen syyllisyyttä vai henkiin jääneen häpeää. Kenties kokemuksen voima todella on vahvempi, jos sen jättää tekstin pinnan alle, kirjoittaa vain niin kylmästi kuin osaa ja jättää omaksi tiedokseen ne arkiston hetket, kun jotain haurasta paperia lukiessa kädet alkavat täristä ja voi tuntea pienen sileän kiven vaipuvan sydämensä synkimpien vesien lävitse.

32. Ankersmit 2012, 188–189, 205, 218.

Keskustelua

Jorma Kalela

Hayden White ja historian hyöty

“Kenen hyödyksi kaksi historiaa?” oli sen artikkelin otsikko, jolla osallistuin vuonna 1971 Heikki Ylikankaan ja Antero Heikkisen *Historiallisessa Aikakauskirjassa* herättämään keskusteluun historiantutkimuksen yhteiskunnallisesta tehtävästä. Yhdyin heidän käsitykseensä alan metodologian kehittämisen välttämättömyydestä, mutta korostin, että menetelmät ovat vain apuvälineitä tutkimustulosten merkittävyyden osoittamisessa. Tärkeintä on selvittää, ”keille yhteiskunnassa tutkimuksen tuloksista tulisi olla hyötyä”.¹

Nämä ajatukset tulivat mieleen, kun luin Matti Peltosen kirjoituksen tämän aikakauskirjan viimeisimmässä numerossa, jossa hän esitteli yhdysvaltalaisen Hayden Whiten uutta esseekoelmaa, *The Practical Past* (2014). Peltonen korostaa Whitelle ominaista historian pragmaattista arvottamista. ”Sellainen historia, jolla on jollekin taholle käyttöä, on hyödyllistä. Muutahan historiantutkimuksesta sisällön kannalta ei voida hänen mielestään sanoa.”

Jorma Kalela on Turun yliopiston poliittisen historian emeritusprofessori. Sähköposti: jorkal@utu.fi.

Peltosella on tieteenalansa tutkimuksellisuuden osalta samankaltaisia painotuksia kuin Ylikankaalla ja Heikkisellä neljä vuosikymmentä sitten. Hänen artikkelillaan on tavallaan kaksi punaista lankaa, joista ensimmäinen on ajatus siitä, että White ei juuri anna arvoa totuudellisuuden vaatimukselle.

Toiseksi Peltonen korostaa, ettei White ole ”koko uransa aikana pystynyt kommentoimaan asiallisesti sellaista historiantutkimusta, joka aikoinaan nousi historismin perusoletuksia vastaan”.

Muistan hyvin ne kollegojeni reaktiot, joita Whiten vuonna 1973 ilmestynyt *Metahistory*-teos herätti. Siinähan korostuvat historiantutkimuksen ja kaunokirjallisuuden yhteiset ominaisuudet. Koin itsekin hänen ajatuksensa omaa ammattikuntaani loukkaaviksi: ”me olemme tutkijoita emmekä mitään tarinankertojia”. Vasta vähitellen opin lukemaan Whitea tuon ajan filosofisen keskustelun yhteydessä, jota jäseni narratiivi ajattelun yleisenä muotona, kognitiivisena universaliana.²

Whiten *Metahistory* ja vielä korostuneemmin hollantilaisen F. R. Ankersmitin *Narrative Logic*

1. Jorma Kalela, Kenen hyödyksi kaksi historiaa? *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (1971), 168.

2. Jorma Kalela, Historiantutkimus ja narratiivisuus. *Ajatus* 47. *Filosofisen Yhdistyksen vuosikirja*. Suomen filosofien yhdistys 1990. Julkaistu myös kirjassani *Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista*. Poliittisen historian julkaisuja C:44. Turun yliopisto 1993.

(1983) asettuivat sen analyttisen filosofian suuntauksen vastavaikutukseksi, joka oli hallinnut historiaa käsitellyttä keskustelua toisen maailmansodan jälkeen. He nostivat etualalle historiaa koskevat esitykset kokonaisuuksina yksittäisten väitelauseiden ja selitysmallien sijasta. Whiten ja Ankersmitin tuottamaa käännettä esitteli Jouni-Matti Kuukkanen tämän aikakauskirjan samassa numerossa, jossa Matti Peltosen kirjoitus ilmestyi.

Filosofinen (tai kirjallisuuskritiikin) konteksti ei tee oikeutta Whitelle, sillä hän ei ole filosofi eikä myöskään kirjallisuudentutkija. Omassa tulkinnassani hän on pikemminkin historiantutkija, joskin erityislaatuinen. *Metahistoryn* ydin on kirjan esipuheen mukaan historiaa koskevan esityksen ”metahistoriallisessa” aineksessa, sen ”syvässä rakenteellisessa ... sisällössä, joka toimii edeltä käsin (*precitically*) hyväksyttynä paradigmana siitä, mitä erityisen ’historiallisen’ selityksen tulisi olla”.³

White on konstruktivistisi. Historialla ”itsellään” ei ole merkityksiä eikä menneisyydellä ”itselfään” ole muotoa tai se on muotojen kaaosta. Tämä kiellettiin 1800-luvulla, kun historiantutkijoiden kirjoituksesta tehtiin tieteenala. Historiantutkijat absolutisoivat omat tulkintansa ja torjuivat historian rakentamisen ihmisten omien kokemusten ja tavoitteiden jäsentämisen tarkoituksessa. Juuri tämän vallankäytön tunnistamiseksi on tärkeää purkaa historiaa koskevien esitysten vaikkapa kulttuurisesti ehdollistuneita juonirakenteita tai retorisia muotoja.⁴

Whiten tutkimustyön kohteena on historian rakentaminen merkitysten kehittämisen prosessina, kuten Kalle Pihlainen on kirjoituksissaan korostanut. Keskeinen ajatus on, ettei totuus ole jotain mikä voidaan löytää. Tästä seuraa, ettei totuus myöskään ole sen esittäjästä riippumaton. Whiten eniten huomiota herättänyt lausuma onkin, että historian esitysten sisältö on *yhtä suurena määrin keksittyä kuin löydettyä*.⁵

Peltosen arvioiman esseekokoelman nimi *The Practical Past* viittaa sellaiseen ”metahistorialli-

seen” ajattelun maailmaan, joka rinnastuu historiantutkijoille ominaiseen traditioon. Käsite tarkoittaa ”menneisyyttä” sellaisena saksalaisen filosofi Reinhard Koselleckin esittelemänä ”kokemuksen tilana (*space of experience*)”, jota muut ihmiset kuin historiantutkijat sekä toisten tieteenalojen edustajat käyttävät ”kaikenlaisten arkielämän arviointien ja päätösten perustana”.

Whiten nykyinen kiinnostuksen kohde on siis itse asiassa sama kuin neljä vuosikymmentä sitten, kuten totesin viime vuonna *Ennen ja Nyt* -aikakauskirjassa. Myös kritiikin kohde on ennallaan: akateeminen historiantutkimus.⁶ Tänä White korostaa, etteivät historia-ammattilaiset osaa lähestyä muille ihmisille tärkeätä ”käytännön menneisyyttä” (*practical past*) sen omilla ehdoilla. Heidän tutkimustapansa tavoittaa vain harvoin ne ”muistot, illuusiot, kiertävän tiedon palaset, asenteet ja arvot”, joista tuo menneisyys koostuu.

Kun tutkimuksen kohteena on ”käytännön menneisyys”, joudutaan Whiten mukaan harhaan, jos edetään historiantutkijoille ominaiseen tapaan tosiasioista tulkintaan. Kyse ei ole niinkään tosiasioiden selvittämisestä, vaan paremminkin siitä ”mikä hyväksytään tosiasiaksi,

3. Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. The Johns Hopkins University Press 1973, ix.

4. Tämän tiivistelmän perustana ovat filosofi Kalle Pihlaisen tulossa olevan, Hayden Whitea käsittelevän kirjan jo julkaistut artikkelit. Niistä tärkein on Kalle Pihlainen, Narrative Truth. *Metatheoria. Revista de filosofía e historia de la ciencia* 4:1 (2014), 37–53, <http://www.metatheoria.com.ar/index.php/m/article/view/109> (1.8.2015). Ks. myös Kalela 1993, 76–82.

5. Pihlainen 2014, 2. Whiten mukaan ”historical narratives ... are ... verbal fictions, the contents of which are as much *invented as found* and the forms of which have more in common with their counterparts in literature than they have with those in the sciences”. Hayden White, *Tropic of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. The Johns Hopkins University Press 1978, 82.

6. Jorma Kalela, Current Trajectories of History. *Ennen ja Nyt* 3 (2014).

ja vielä enemmän, minkä sallitaan olevan 'historiallista' pelkän 'luonnollisen' ... sijasta”.

Historiantutkimuksen kehittämisen näkökulmasta White on enemmän kriitikko kuin positivistien vaihtoehtojen esittäjä. Vaikka vastauksia ei aina saadakaan, hänen argumentaationsa osoittavat olennaisia, liian vähälle huomiolle jätettyjä kysymyksiä. Mielestäni paras esimerkki ovat historiantutkimuksen ja kaunokirjallisuuden yhtymäkohdat. Historiantutkijan lopullinen esitys on tavallaan tutkimusraportin vastakohta, koska sen kompositio on tutkimustulos ja sen muutkin kirjalliset ominaisuudet perustuvat tutkijan retorisiin valintoihin – olivat ne tietoisia tai ei.⁷

Historiantutkijat eivät myöskään ole kiinnittäneet sanottavaa huomiota oman tieteenalansa ulkopuolisten ihmisten tapoihin käyttää menneisyyttä, mikä on Whiten uuden kirjan keskeisin teema. Kysyä voi, hyväksyvätkö he edelleen sen ajattelutavan, joka minulle opetettiin yliopistossa 1960-luvulla: vakavasti ei tarvitse ottaa muita menneisyyden esityksiä kuin (myös muotonsa puolesta) tietoteoreettisen arvioinnin kestävät tarinat.

Tänään torjuu suuri, ehkäpä suurinkin osa historia-ammattilaisista tuon aikansa jo eläneen asenteen, mutta ovatko he myös tehneet kantansa vastaavat johtopäätökset? Ajattelevatko he, että tutkija voi huoletta ohittaa vaikkapa tie-

totekniikan kehityksen räjähdysmäisesti lisäämät, omakustanteina ilmestyneet painetut valokuvakirjat tai videot perheen viimeisestä lomamatkasta? Tämä on Whiten esittämä haaste: miten meidän tulisi suhtautua muiden kuin historia-ammattilaisten tuottamiin menneisyyden esityksiin yleensä ja aivan erityisesti niihin, jotka on tietoisesti rakennettu historioiksi?⁸

Hayden Whiten *The Practical Past* avaa samansuuntaisen näköalan nykymaailmaan kuin tässä aikakauskirjassa viime vuonna esittelemäni ”yhteisten historioiden” käsite. Neljä vuosikymmentä sitten esitin tutkimuspolitiikan lähököhdäksi yhdysvaltalaisista sosiologia C. Wright Mills’iä lainaten ”hyväntuulisen robotin” tulevaisuuden välttämisen, sillä ihmisestä uhkasi tulla ”sekä lännessä että idässä suurten rationaalisesti toimivien byrokratioiden nappula”. Tänään ajankohtaisin on haaste demokratian pelastaminen.⁹

7. Näiden seikkojen merkitystä olen korostanut teokseni *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan 2012, luvussa ”Cultural critics”, 132–145.

8. Yhtä vastausta luonnostelen kirjoituksessani *History Making. The Historian as Consultant*. *Public History Review* 20 (2013), 24–41.

9. ”Yhteisistä historioista” ks. artikkelini *Historia ja demokratia*. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (2014), erityisesti 228–229. Mills’in ajatuksen sovelluksesta ks. Kalela 1971, 168.

Mikko Heikkilä

Fennoskandian kielellistä esihistoriaa käsittelevästä väitöstutkimuksesta

Professori Kaisa Häkkisen arvioon (*Historiallinen Aikakauskirja* 2/2015) väitöskirjastani *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum* ei sisällynyt mitään historiatieteen alalta. Monitieteiseen väitöskirjaani sisältyvän historiatieteellisen asiasisällön arvioinnin asemesta Häkkinen on täyttänyt arviotaan pitkällä epäsuorilla lainauksilla väitöskirjani sääntömääräisestä yleistajuisesta suomenkielisestä tiivistelmästä ja esipuheesta, jonka sisällön referoinnissa on virheitä minun vahingokseni. Vaikka Häkkinen itsekin toteaa väitöskirjani sisällöllisen laajuuden ja yksityiskohtien runsauden, hän ei arviossaan ole kumonnut ainoatakaan minkään käsittelemäni tieteenalan substanssisisällön yksityiskohtaa. Sen sijaan hän on kirjoittanut muun muassa tekijän taustan yksityiskohdista kuten hänen kesänvietostaan Rovaniemellä vuonna 2009.

Häkkinen on väärässä kirjoittaessaan, että ”*äkkiä tekijä huomasi omien sanojensa mukaan olevansa*, paitsi nordisti, myös fennougristi, germanisti ja historiantutkija” (kursivointi Heikkilän), sillä esipuheessani ei sanota niin. Siinä sanotaan, että ”[h]uomasin pian, että lainasanatutkimus vaikuttaa tarjoavan erittäin hyvät mahdollisuudet kieltenväliseen diakroniseen tutkimukseen”, mikä on aivan eri asia. Asiantuntemusalueeni laajeneminen ei tapahtunut äkkiä huomaamalla, vaan asioihin perehtymisen, tut-

kimustyön ja tieteellisten julkaisujen myötä monen vuoden kuluessa, mikä väitöskirjani esipuheesta ja lähdeluettelosta ilmenee. Koska Häkkisen arviosta saattaa saada sen käsityksen, että ”nopeasti syntynyt” väitöskirjani olisi ensimmäinen julkaisuni, lienee syytä mainita, että olin jo ennen monografiaväitöskirjani valmistumista julkaisut eri kielillä yhteensä satoja sivuja vertaisarvioituja tieteellisiä julkaisuja arvostetuissa tieteellisissä aikakauslehdissä kaikilta Häkkisen mainitsemilta tieteenaloilta.

Monet Häkkisen arviossaan esittämistä väitteistä ovat henkilöön käyviä ja/tai loukkaavia, kuten esimerkiksi, etten olisi yrittänytään hankkia edes perustietoja väitöskirjani aihepiiristä ja ettei ”toivottoman laaja” väitöskirjani sisältäisi mitään uutta. Jos en myöskään olisi väitöskirjassani ottanut huomioon aiempaa tutkimusta, niin väitöskirjani lähdeluettelo ei olisi 40 sivua pitkä ja leipäteksti tiheään lähdeviitotettu. Tutkimuskirjallisuuden tuntemukseni ja aiemman tutkimuksen huomioimiseni todettiin väitöskirjani tarkastuksessa perusteelliseksi, joten väitteellään Häkkinen tulee väitöskirjani kritisoinnin lisäksi samalla kyseenalaistaneeksi väitöskirjani arviointilautakunnan muodostaneiden professoreiden kompetenssin. Toisaalla arviossaan Häkkinen tulee itsekin myöntäneeksi runsaan lähdekirjallisuuden käyttöni kirjoittaessaan, ettei väitöskirjan lukijan voi edellyttää perehtyvän ”kaikkean mainittuun lähdekirjallisuuteen”. Perustietojen puuttumisväitteen johdosta on puolestaan syytä mainita, että minulla on yliopistollinen arvosana pohjoismaisten kielten lisäksi muun muassa yleisessä kielitieteessä sekä Suomen historiassa ja yleisessä historiassa. Mitä tulee aiempaan tutkimukseen ja asioiden käsittelytapaan, esimerkkeinä aiemman tutkimuksen laajasta analyttisestä huomioimisesta ja tutkimusaiheen perusteellisesta käsittelystä väitöskirjassani toimikoot vaikkapa niin sanotun germaanisen äänneensiiirroksen (= germanistiikkaa) ja maakuntanimi Satakunnan (= mm. historiatiedettä) alkuperän ja ajoituksen

FT Mikko Heikkilä työskentelee tutkijana Tampereen yliopistossa. Sähköposti: mikko.k.heikkila@uta.fi.

kymmenien sivujen pituiset synteeseihin pyrkivät analyysit.

Kirjoittaessaan että monografiatutkimukseen kuuluisivat muun muassa ”teoreettisen kehityksen ja valittujen metodien käsittely, aineiston rajausta ja kuvausta” sekä ”päätelemien teko” Häkkinen implikoi, etteivät ne sisälly väitöskirjaani. Eikö subjektiivisen ajan rajallisuudesta kirjoittanut Häkkinen ole lukenut voimakkaasti kritisoi- maansa väitöskirjaani kunnolla vai mistä on kyse? Päätelemien teon osalta Häkkinen itse kumoaa esittämänsä kritiikin kirjoittaessaan väitöskirjani päätelemistä arvionsa seuraavassa kap- paleessa.

Väitöskirjani alkutiivistelmän valikoiva refe- rointi ja sitä arvioissa seuraava *namedropping* häivyttävät väitöskirjani uudet tutkimustulok- set, joista suurta osaa ei voi olettaakaan maini- tun ja eritellyn lyhyessä yleistajuisessa alkutiivis- telmässä. Väitöskirjani jokaisessa sisältöluvussa (luvut 2–5) on oma alalukunsa sekä johtopää- töksille että yhteenvedolle, ja tämä näkyy jo si- sällysluettelosta. Esimerkkinä uusista tutkimus-

tuloksista mainittakoon, että väitöskirjaani sisäl- tyy sen tieteenalojen tutkimushistorian aikana ensimmäistä kertaa rekonstruoitu kantager- maanin, kantaskandinaavin, kantasuomen ja kantasaamen äänne- muutosten (78 kpl) sisäi- nen ja keskinäinen relatiivinen kokonaiskronolo- gia, mikä ilmenee alkutiivistelmästäkin.

Arvionsa lopuksi Häkkinen esittää tiedeyhteis- ölle väitöskirjani tarkoituksellista huomiotta jättämistä ja mainitsee perusteeksi aiemman tutkimuksen puutteellisen huomioimisen väi- töskirjassani. Häkkisen mainitsema peruste pohjautuu puolestaan pelkästään esipuheeseen, ei lainkaan väitöskirjani varsinaiseen sisäl- töön. Esipuheen yksityiskohtainen käsittely ja arvosteleva erittely on väitöskirja- arvioissa jo si- nällään poikkeuksellista, ja suorastaan asiatonta on sen perusteella ehdottaa tiedeyhteisölle väi- töskirjan tarkoituksellista huomiotta jättämistä. Miten *Historiallisen Aikakauskirjan* lukijoiden pitäisi suhtautua Häkkisen väitöskirja- arvioon? Minä en ryhdy neuvomaan ketään mitenkään, vaan jätän asian itse kunkin omaan harkintaan.

Mitä aikaa on tämä?

Francois Hartog: *Regimes of Historicity. Presentism and Experiences of Time*. Käännös Saskia Brown. Columbia University Press 2015. 260 s. ISBN 978-0-231-16376-7.

Antiikin historian asiantuntijan Francois Hartogin uusi teos historiallisen ajan kokemuksesta ja nykyhetken kasvaneesta merkityksestä on nähtävästi käännetty ranskasta englanniksi pienen epäröinnin jälkeen. Tekijän kansainvälinen läpimurtoteos *The Mirror of Herodotos: The Representation of the Other in the Writing of History* (alkuteos 1980) julkaistiin englanninkielisenä käännöksenä vain kahdeksan vuoden viiveellä. Nyt tekijän maineikkaudesta huolimatta käännökseen meni yli kymmenen vuotta (alkuteos ilmestyi jo 2003 ja toinen laitos, josta käsillä oleva käännös on tehty vuonna 2012). Käännöksen viipyminen johtunee siitä, että Hartogille 1900-luvun kahden viimeisen vuosikymmenen merkittävä historiateoreettinen ”käännös” on muistaminen ja muistin paikat. Amerikkalaisille kovin tärkeää ”kielellistä käännettä” ei koko teoksessa edes mainita. Hartogin alkuperäisteoksen ikä merkitsee sitä, ettei hänellä ole ollut mahdollisuutta ottaa huomioon 2000-luvun alun jälkeen ilmestynyttä kohtuullisen runsasta kes-

kustelua historiallisesta ajasta. Teos on käännetty useille eurooppalaisille kielille, ja siitä on tullut historiallista aikaa tarkastelevien tutkielmien ”pakollinen” viittauskohde.

Hartogin lähestymistapa on aatehistoriallinen. Hän lukee eri aikakausien tunnetuimpia ajattelijoita ja hahmottelee sen pohjalta historiallisen ajan kokemuksen malleja. Tekijä ei itse tunnu tiedostavan lähestymistapansa elitistisyyttä ja siitä mahdollisesti seuraavia rajoituksia. Hartog ei ole *Annales*-historioitsija eikä jaa esimerkiksi Fernand Braudelin esittämiä käsityksiä historiallisen ajan kerroksellisuudesta. Pikemminkin Hartogin lähestymistapa muistuttaa traditionaalista ”tapahtumahistoriaa”. Historiallisen ajan kokemuksen malleilla (regiimeillä) Hartog tarkoittaa eri tapoja suhteuttaa menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus toisiinsa. Hän ei hyväksy ikivanhaa jakoa ”historiallisiin” ja ”historian ulkopuolella” oleviin kansoihin tai sivilisaatioihin. Lähes yhtä vanhaa käsitystä syklisen ja lineaarisen aikakäsityksen vastakkaisuudesta hän ei edes mainitse, ilmeisesti sen tyhjänpäiväisyyden takia. Vuodenaikojen ja vuorokauden osien syklisyshän ei väisty mihinkään historiallisen ajan käsitysten vaihtuessa. Hartog keskustelee työsään lähinnä ranskalaisen tutkimuskirjallisuuden kanssa. Ulkomaisista historiallisen ajan tutkijoista saksalainen Reinhart Koselleck on hänelle tuttu, mutta hänkin vain osittain.

”Primitiivisten” tai ”luonnonkansojen” ajateltiin joskus aiemmin elävän joko kokonaan historian ulkopuolella tai ainakin traditionaalisessa

VTT Matti Peltonen työskentelee sosiaal historian professorina Helsingin yliopistossa. Sähköposti: matti.peltonen@helsinki.fi.

syklisessä aikakäsityksessä. Antropologi Marshall Sahlinsia seuraten Hartog ehdottaa tilalle ”sankarillista” (heroista) historiallisen ajan mallia. Se on myös hänen parannusehdotuksensa Claude Levi-Straussin ”kylmiin” (vähän historiaa huomiota kiinnittäviin) ja ”kuumiin” (historiaa korostaviin) yhteiskuntiin. ”Sankarillinen” aikakäsitys sisältää menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden yhdessä. Menneisyys on varanto, josta voidaan valita hallitsijan ja hänen esisiensä (sillä vain hallitsijalla oli ”historia”) kokemuksista sopiva tarina tulkinnaksi päällä olevasta tai eteen tulevasta tilanteesta. Tulevaisuus valitaan menneisyydestä. Eurooppalaisen version sankarillisesta ajasta, jota Hartog esittelee Homeroksen tekstien kautta, murtaa vähitellen kristinusko. Sekä Vanhan että varsinkin Uuden Testamentin teksteistä hahmottuu lineaarinen menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden toisistaan erotteleva ja peräkkäin asetteleva aikakäsitys.

Uusi Testamentti vielä lisää merkittävän lineaarisen ajan vedenjakajan, Jeesuksen syntymän (”ajanlaskun alun”). Sellaisista temporaalisista vedenjakajista onkin tullut länsimaisen aikakäsityksen olennainen käsitteellinen osa. Seuraava ”jeesus” oli Ranskan suuri vallankumous, jonka kontribuutiota historiallisen ajan käsitteen muutoksessa Hartog pohtii Chateaubriandin teksteihin nojaten. Samalla hän viittaa edellä mainittuun saksalaiseen käsittehistorioitsijaan Koselleckiin ja tämän termeihin ”kokemustila” ja ”odotushorisontti”. Chateaubriandin (ja monen muun) kokemuksessa Ranskan suuri vallankumous oli niin radikaali muutos, että sen jälkeen menneisyyteen perehtyminen ei enää auttanut valmistautumaan tulevaisuuteen. Kokemustilan ja odotushorisontin välille oli revennyt ammottava kuilu, menneisyys ja tulevaisuus olivat kaksi erilaista maailmaa. Tämä on kuitenkin ”tapahtumahistoriallinen”, eliittihavainnoitsijoiden aikalaiskokemukseen perustuva, tulkinta modernin ajan alusta. Koselleck täydensikin jo 1970-luvulla aikakäsitystään korostamalla ajan kerrokselli-

suutta. Nopeasti ohhi menevien tapahtumien lisäksi oli ilmiöiden toistumiseen perustuvia prosesseja. Hän lanseerasi tuolloin termin *Zeitschichten* (ajan kerrokset), joka valitettavasti on Koselleckin teosten englanninkielisissä käännöksissä vääristelty kääntämällä se termillä *periodization* eikä esimerkiksi *temporalities*.¹ Vastavasti Francois Furet'n vuonna 1978 esittämä Ranskan vallankumouksen vakiintuneiden tulkintojen julma kritiikki, joka perustui tapahtumahistorian kyseenalaistamiseen (sosiaalishistorian löytämien) jatkuvuuksien avulla, mainitaan Hartogin kirjassa vain kerran, mutta täysin triviaalissa yhteydessä.² On mielenkiintoista, että Hartog ei ota lainkaan esille sen enempiä Koselleckin ”ajan kerroksia” kuin Furet'n vallankumoustulkintaan liittyvää historiallisen ajan malliakaan. Ratkaisu on kuitenkin ymmärrettävä, sillä monikerroksinen ajan käsitys horjuttaisi pahasti Hartogin omaa tutkimusasetelmaa.³ Rinnastettuna historiallisen ajan käsitteestä viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana käytyyn keskusteluun Hartogin teoksen ensimmäisen osan loppujakso Chateaubriandista ja vallankumouksesta on kirjan heikoin eikä tuo mitään uutta historiallisesta ajasta käytyyn keskusteluun.

Hartogin kirjan pääasia, joka vie runsaat puolet sen tekstisivuista, on *Lieux de mémoire* -teoksen toimittajan Pierre Noran julistama ”muista-

1. Tästä huomautti norjalainen historiantutkija Helge Jordheim *History and Theory* -lehdessä vuonna 2012. Helge Jordheim, *Against Periodization*. On Koselleck's Multiple Temporalities. *History and Theory* 51:2 (2012), 151–171.

2. Francois Furet, *Interpreting the French Revolution*. Cambridge University Press 1981 (alkuteos ilmestyi 1978).

3. Arvosteluni Hartogia kohtaa on tässä kohden ehkä liian tiukkaa, sillä samanlaisen kommentin voi tehdä monelle muulle historiallisen ajan tutkijalle. Yllättävin tapaus on Ranskan vallankumouksen tutkijana ansioitunut amerikkalainen kulttuurihistorioitsija Lynn Hunt, joka teoksessaan *Measuring Time, Making History* (Central European University Press 2008) siteeraa Koselleckin ja Furet'n aikaa koskevia käsityksiä myös vain osittain.

misen aikakausi”. Muistitieto lähteenä, muistaminen, museotoiminta ja kulttuuriperintöteollisuus tutkimuskohteena sekä muistamiseen liittyvä uusi käsitteenmuodostus (kuten ”muistin paikat” ja ”muistin miljööt”) tekevät 1970- ja 1980-luvun vaihteessa alkaneesta historiantutkimuksen ajanjaksosta omintakeisen. Onkin mielenkiintoista, että historiantutkimuksen (tai ainakin historioteorian) käännteistä puhuttaessa ja ”kielellisen käänteen” korvaajaa etsittäessä ”muistamisen aikakautta” ei yleensä muisteta. Johtuuko tämä siitä, että ”muistamisen aikakauden” yhdysvaltalainen versio on jäänyt trauman käsitteen varjoon? Samalla Hartogin mielestä historiallisen ajan kokemus on ratkaisevalla tavalla muuttunut, nykyisyys ulottuu entistä kauemmaksi menneisyyteen ja tulevaisuuteen. Tällaisesta nykyisyyden ”levenemisestä” puhuivat 1980-luvulta lähtien myös saksalaissyntyinen, mutta Yhdysvalloissa vaikuttava kirjallisuuden tutkija Hans Ulrich Gumbrecht ja itävaltalainen ajan kokemuksen teoretikko Helga Nowotny.⁴ Hartogille nykyhetken leveneminen on ”presentismiä”, nykyhetken merkityksen kasvua menneisyyden ja tulevaisuuden kustannuksella. Muistaminen tuo menneisyyden nykyhetkeen, pelko ja toivottomuus tulevaisuuden. Hartog hahmottelee näiden muutosten juuria ensimmäisestä maailmansodasta lähtien, mutta korostaa lähihistorian tapahtumia (etenkin Berliinin muurin murtumista vuonna 1989) varsinaisina laadullisen muutoksen merkkeinä. Nykyhetken luodaan tietoisesti menneisyydestä muistuttavia ”paikkoja”, jotta muutoksen rajuiden voisi kestää paremmin. Uhkaava tulevaisuus (esim. luonnonvarojen ehtyminen ja saastumisen väistämätön kasvu) puolestaan vaatii välittömiä toimia tässä ja nyt; pelkkä asennemuutos ei enää riitä.

Hartog ei nimitä modernin aikakäsityksen murrosta 1900-luvun viimeisellä kolmanneksella ”postmoderniksi” eikä juhli sitä jonain erinomaisena irtautumisena Valistukseen ja Ranskan valtakumoukseen pohjautuvan aikakäsityksen

taakasta. Sanaa ”postmoderni” ei löydy edes teoksen hakemistosta. Saksalainen kulttuurikriitikko Aleida Assman onkin esittänyt esseessään *Ist die Zeit aus den Fugen?*, että Hartog on muuttaman muun presentistisen ajattelijan tavoin tämän ilmiön arvostelija ja näkee sen jotenkin häiritsevänä tai vahingollisena. Tämä saattaaakin päteä hänen mainitsemiinsa muihin presentisteihin – erityisesti Hans-Ulrich Gumbrechtin – nähden, mutta itse arvelen Hartogin olevan vain johdonmukainen.⁵ Presentismi ei ole sen haitallisempi tai vahingollisempi historiallisen ajan kokemus kuin mikään muukaan hänen hahmottelemistaan malleista. Siten Hartog ei myöskään jaa yhdysvaltalaisen valtieteilijän Francis Fukuyaman diagnoosia ”historian loppumisesta” ja siihen liittyvästä ajatuksesta yhteiskunnallisen ja kulttuurisen kehityksen lopusta.

Se mitä usein nimitetään ”ajan nopeutumiseksi” voidaan myös käsittää nykyhetken rikastumisena tapahtumien simultaanisuuden, toisin sanoen (ainakin näennäisen) samanaikaisuuden muodossa. Samanaikaisuuden kokemusta korosti jo yhdysvaltalainen kulttuurihistorioitsija Stephen Kern teoksessaan *The Culture of Time and Space 1880–1918* (1983), jota Hartog ei näytä tuntevan. Hartogin presentismin ja Kernin samanaikaisuuden vertailu on kuitenkin mielekäs. Samanaikaisuuden kokemusta edesauttoi lennätin, puhelin ja rautatiet. Samanaikaisuuden eräänlainen standardikokemus on päivän sanomalehti uutisineen ja katsauksineen. Taitteen parista kubismi tai elokuva (erit. montaasitekniikka) vahvistavat samanaikaisuuden voimakasta läsnäoloa ajallisena hahmotuksena 1900-luvun alun Euroopassa. Toinen kiinnostava

4. Ks. Hans Ulrich Gumbrecht, *Our Broad Present. Time and Contemporary Culture*. Columbia University Press 2014; Helga Nowotny, *Time. The Modern and Postmodern Experience*. Polity 1994 (saksank. alkuteos ilmestyi 1989).

5. Aleida Assmann, *Ist die Zeit aus den Fugen? Aufstieg und Fall des Zeitregimes der Moderne*. Hanser 2013, 251–265.

rinnastuskohde Hartogin työlle on Peter Fritzschen teos *Stranded in the Present* (2004), joka käsittelee samaa historiallisen ajan muutosta, jota Hartog tutkii Chateaubriandin teosten avulla.⁶ Fritzschen käyttämä aineisto on maantieteellisesti ja sosiaalisesti edustavampi ja hän päätyy kiinnittämään runsaasti huomiota vanhojen ”muistin miljöiden” tuhoutumiseen tai kadottamiseen. Hän nostaa nostalgian tunteen merkittäväksi ilmiöksi jo 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Muista yhteyksistä tunnetun hyvin erään reaktion tähän ”vanhan maailman” katoamiseen: kansanrunouden ja kansankielisen muistitiedon keräämisen ja (pian sen jälkeen) kotiseutu- ja kansallismuseoiden perustamisen. Fritzschen teoksen virittämänä voi kysyä, kuinka merkittävä laadullinen harppaus Hartogin ranskalaisen aatehistoriallisen aineiston perusteella hahmottama muistamisen aikakausi 1980-luvulla oli verrattuna tähän aikaisempaan muistamisen kokemukseen. Siitä, että kyseessä oli selvä määrällinen muutos, ei ole epäilystä.

Francois Hartog hahmottelee teoksessaan historiallisen ajan mallien pitkän kaaren muinai-

sesta ”kapeasta nykyhetkestä” aina nykyajan ”leveään nykyisyyteen”. Hän työskentelee varsin vähin välinein, vain käsitteiden menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus merkityksiä ja keskinäisiä suhteita määritellen. Tämä yksinkertaisuus on samalla työn vahvuus ja heikkous. Erityisen kiinnostavaa on, että Hartog tulee näinkin kepeästi varustautuneena kirjoittaneeksi postmodernin käsitteen kritiikin. Muunnettuna historian ajan kielelle postmodernin idea ilmaistaan yleensä ajatuksena sellaisesta ”historian lopusta”, jossa jäljellä on vain nykyaika, kun menneisyys ei enää kiinnosta ja tulevaisuus ei näytä tuovan mitään uutta.⁷ Hartogin hahmottelema presentismi on yksinkertaisuudestaan huolimatta sävykkäämpi tilannekuva.

6. Peter Fritzsche, *Stranded in the Present. Modern Time and the Melancholy of History*. Harvard University Press 2004.

7. Vrt. esim. Russell West-Pavlov, *Temporalities*. Routledge 2013.

Arvioita

Orjakauppa Suomen historiassa

Jukka Korpela: Idän orjakauppa keskiajalla. Ihmisryöstöt Suomesta ja Karjalasta. Historiallisia Toimituksia 266. SKS 2014. 286 s. ISBN 978-952-222-590-0.

Vallitsevan historiakäsityksen mukaan suomalainen yhteiskunta on varhaiskeskiajalta saakka ollut suhteellisen tasa-arvoinen, eikä orjuutta olisi esiintynyt ainakaan enää Ruotsin kuningaskunnan muodostumisen jälkeen. Itä-Suomen yliopiston yleisen historian professori Jukka Korpelan mukaan näkemys on väärä, sillä orjakaupan laajuuden ja yleisyyden huomioon ottaen Suomi ei ole voinut olla siitä sivussa, huolimatta alueen maantieteellisestä perifeerisyydestä. Korpelan kirjoittama *Idän orjakauppa keskiajalla: Ihmisryöstöt Suomesta ja Karjalasta* on ensimmäinen tutkimus, jossa pohditaan systemaattisesti orjakaupan vaikutusta Suomen historiassa. Korpelan kirjoitustyyli on populaari ja helposti omaksuttava, mutta teoksessa on hyvät lähdeviitteet tutkijan käyttöön ja sen yleisilme on tieteellinen. Teoksen aikaskaala on viikinkiajalta 1600–1700-lukujen vaihteeseen. Maantieteellisesti katsannon ulkopuolelle on jätetty Skandinaavia, jossa orjien osuus yh-

teiskunnasta oli vielä viikinkiajalla arviolta 25 prosenttia. Korpela suuntaakin katseensa itään, kohti Volgan ja Dneprin kulkureittejä, jotka johtavat aina Keski-Aasiaan, Krimille ja Persiaan saakka.

Korpela esittelee hyvin orjuuden määritelmiä ja orjien tunnistamisen hankaluutta historiallisista lähteistä. Orjuuden merkitykset ja ilmenemismuodot voivat olla vaikeita ymmärtää nykyihmisille, joiden käsitykset ilmiöstä perustuvat mielikuviin puuvillaplantaaseilla työskentelevistä afrikkalaisista. Mielikuvat ovat median ja filmitieteellisen vääristämiä eikä orjuudesta nykyään juuri puhuta, vaikka esimerkiksi laittoman työvoiman välittäminen tai prostituutio perustuvat samanlaiseen yksilön hyödyntämiseen ja hänen oman vapautensa ja määräämisoikeutensa riistämiseen. Orjilla on erilaisissa yhteisöissä voinut kuitenkin olla erilaisia sosiaalisia asemia eikä orjuutta voi kaikkialla määritellä samalla tavalla. Orjia on vaikea jäljittää kirjallisista lähteistä paitsi vaihtelevien statusten myös nimien vuoksi. Kaikki kauppaluettelot eivät sisällä mainintoja ihmisistä, vaikka useilla kauppapaikoilla tiedetään käydyn orjakauppaa. Kaukaa kotoisin ollut orja myös tavallisesti nimettiin uudessa yhteisössä paikallisella nimellä, joten orjan tai hänen alkuperänsä tutkiminen muodostuu hankalaksi.

Korpela esittää ihmisryöstöjen olleen yleisiä kulttuurisesti läheisten naapurikansojen välillä Itäme-

ren ympäristössä ja Baltian alueella vielä 1200-luvulla. Keskiajalla Euroopassa, muun muassa Ranskassa, toimi kastointikeskuksia, joiden kautta eunukkeja välitettiin eteenpäin orjiksi. Tarkkoja kirjallisia lähteitä suomalaisista orjista ei ole olemassa, mutta novgorodilaisissa kronikoissa mainitaan vankien tuominen sotasaaliina Suomen alueelle tehdyiltä sotaretkiltä. Osa henkilöistä on voitu vapauttaa lunnaita vastaan, mutta osa on luultavasti päätynyt kaukaisille orjamarkeinoille. Venäläiskronikoissa mainitaan useita kymmeniä ryöstöretkiä, jotka kohdistuivat Etelä-Lappiin, Keski-Suomeen, Hämeeseen ja Karjalaan rautakauden lopulta keskiajalle saakka. Korpelan mukaan Suomesta orjiksi joutuneiden määrä ei ole kuitenkaan voinut olla suuri, johtuen alueen syrjäisestä sijainnista ja kuljetusten hankaluudesta. Toisaalta vahvat, vaaleat ja sinisilmäiset yksilöt ovat olleet kysytyjä ja haluttuja, ja heidän vuokseen on voitu nähdä myös vaivaa.

Läntisessä Euroopassa orjuuden merkitys väheni ja lakkasi keskiajan kuluessa, mutta idässä sen merkitys jatkui pidempään. Suomen ja Karjalan toimimista orjien lähdealueena voisi mahdollisesti selittää uskonto, sillä monissa kulttuureissa eri uskontokuntaan kuuluvien käyttäminen oli sallittua. Esimerkiksi monet ortodoksiset maat eivät hyväksyneet toisten ortodoksien myymistä orjiksi, mutta pohjoismaisten ja balttilaisten ihmisten myynti Keski-Aasiaan ja

Persiaan oli sallittua ja melko yleis-täkin vielä 1500-luvulla.

Historioitsijana Korpelalta sujuu erilaisten arkistolähteiden ja kroni-koiden käyttäminen lähdemate-riaalina lähes luonnostaan. Lisäksi tutkimuksen apuna käytetään jon-kin verran nimistöntutkimusta. Ve-näjällä esiintyvien suomalaisperäis-ten nimien taustalla voi olla monia erilaisia syntytapoja, ja orjuus on näistä vain yksi. Toisinaan Korpe-lan tutkimus vaikuttaakin speku-loivalta ja sitä vaivaa konkreettisen, arkeologisten lähteiden puu-te, minkä Korpela itsekin myöntää. Toisaalta päätelmät ovat loogisia ja niiden tueksi esitetään hyviä pe-rusteita.

Arkeologiassa orjuudesta ja sen vaikutuksista on viime vuosina alettu puhua yhä enemmän. Syk-syllä 2014 -järjestetyssä *European Association of Archaeologists* -konferenssissa orjuuden arkeolo-giasta oli koottu kokonainen ses-sio, jonka esitelmissä käsiteltiin or-jien tunnistamista hautauksista, orjakaupan merkeistä muinais-jäännöksissä ja maisemassa, kuten linnavuorilla, sekä geenitutkimuk-sen mahdollisuuksista orjuuden jälkien selvittämisessä. Jää nähtä-väksi, miten esimerkiksi Suomen rautakauden ja varhaiskeskiajan vaihdetta tutkivat arkeologit otta-vat Korpelan esittämät ajatukset vastaan. Kirja herättää ajatuksia ja sen pohjalta voi kummata uuden-laisia näkemyksiä Suomen varhaisesta keskiajasta. Orjakaupan so-siaalisten ja poliittisten ulottuvuuksien selvittäminen auttaa ymmär-tämään laajassa kontekstissa ajan-jaksoa, jolta meillä ei ole omaa kirjallista aineistoa. Ihmisryöstöjen toisaalta satunnaisesta luonteesta huolimatta siitä voisi ajatella jää-neen havaittavissa olevia jälkiä. Siksi en näe syytä, miksi teoksella ei olisi vaikutusta myös suomalaisen arkeologisen materiaalin tul-kinnassa.

FM ULLA MOILANEN
TURUN YLIOPISTO

Yli 500 vuotta Ruotsin historian- kirjoitusta

**Ulf Sundberg: Utkast till svens-
ka historieverk. Ericus Olai
– 2008. Ancile Design 2014.
182 s. ISBN 978-91-981191-1-4.**

Ruotsalainen tietokirjailija ja histo-rioiitsija Ulf Sundberg on julkaissut omakustanteena teoksen, joka ni-mensä mukaisesti esittelee Ruotsin historian eri aikoina kirjoitettuja yleisesityksiä. Sundberg hyppää keskiaikaisten annaalien ja riimi-kronikoiden ylitse ja aloittaa tar-kastelunsa 1400-luvulla eläneen Ericus Olain historiateoksesta. Vii-meisin tarkasteltu yleisesitys on Niel Kentin *A concise history of Sweden* vuodelta 2008. Norstedt-kustantamon tuore ja moniosai-nen *Sveriges historia* ei siis ole mu-kana kuten eivät myöskään raja-tun temaattiset – esimerkiksi kult-tuuri-, talous-, kirkko- tai sotahis-toriallisesti painottuneet – yleisesi-tykset. Ulkopuolelle on rajattu myös koulukirjat, vaikka tässä suhteessa rajan vetäminen ei ole aivan yksiselitteistä. Olaus Mag-nuksen *Pohjoisten kansojen histo-ria* on puolestaan kelpuutettu mu-kaan, vaikka teosta voidaan pitää myös etnografisena kuvauksena.

Otanta on rajauksista ja rajan-käyntivaikeuksista huolimatta edustava, sillä mukaan on päässyt 80 teosta, joista osa on moniosai-sia. A4-formaattiin puettu kirja si-sältää enemmän asiaa kuin sivu-määrä antaisi ymmärtää, sillä kir-jaisinkoko on pieni ja riviväli tiheä – sivut onkin pienennetty A3-koosta.

Sundberg ei vertaile käsittele-miään historiateoksia keskenään eikä esitä niiden sisällöistä mitään historiografista tai oppihistoriallis-ta synteesiä lukuun ottamatta

teoksensa lopun taulukkoa, joka havainnollistaa kunkin historia-teoksen kattaman ajanjakson. Tyy-pillistä näyttää keskiajalta alkaen olleen, että yleisesitys on haluttu aloittaa Ruotsin muinaisajan ku-vauksesta ja päättää teoksen val-mistumishetkeen tai ainakin sen kynnykselle. Toinen Sundbergin teoksen välittämä sinänsä ymmär-rettävä havainto on Ruotsin histo-rian yleisesitysten määrän kasvu ja julkaisutahdin kiihtyminen, mitä lähemmäksi nykypäivää tullaan. Silti 1900-lukua varhaisempien yleisesitysten määrä vastaa lähes puolta Sundbergin tarkasteluunsa löytämistä teoksista, ja 1800-luku-akin aikaisemmin niitä oli laadittu yhteensä 15. Määrä olisi hieman suurempikin, jos keskiaikaiset an-naalit ja riimikronikat otettaisiin huomioon.

Systemaattisen vertailun ase-mesta Sundberg käy teokset lävit-se kronologisessa järjestyksessä laatimis- tai julkaisuvuoden mu-kaan ja esittelee kustakin teokses-ta ja sen laatijasta perustiedot. Yleisesitysten osalta annetaan myös sisältökuvaus, mikä joissain tapauksissa tapahtuu sisällysluet-telon tai ainakin sen pääkohtien avulla. Lisäksi Sundberg on seu-rannut julkaisuhistoriaa ja kertoo, jos jostain teoksesta on otettu uu-sia painoksia ja milloin ja missä näin on tehty. Hän antaa myös tii-viin kuvauksen yleisesitysten kuvi-tuksesta tai mainitsee sen puuttu-van. Sundberg ei siis esitä varsi-naista sisältöanalyysiä Ruotsin his-toriankirjoituksen traditioista, vaan nostaa teoksista esiin keskeisinä pitämiään piirteitä ja yksityiskoh-tia, kuten tavan kuvata esimerkiksi Kustaa Vaasaa tai Kaarle XII:ta.

Sundbergin teos toimii käteväenä käsikirjana varsinkin sille, joka on kiinnostunut Ruotsin historiankir-joituksen oppi- ja aatehistoriasta, mutta sillä on tietysti annettavaa niillekin, jotka tarkastelevat "vain" joitain tiettyjä Ruotsin historian il-miöitä tai ajanjaksoja. Teos nostaa

esiin vähemmän tunnettuja ja unohtettujakin historiateoksia ja historiankirjoittajia. Läpikäynti valaisee myös sitä, miten kansallinen historia 1800-luvulla vähitellen ulotettiin oppineiston ja eliittien ulkopuolelle, lapsille ja rahvaalle. Kiinnostavaa on sekin, että jo vuonna 1836 julkaistiin ensimmäinen naisnäkökulmaa painottanut Ruotsin historian yleisesitys, Gustaf Henrik Mellinin *Fäderneslandets historia för fruntimmer*. Ruotsin ja Suomen yhteisten vaiheiden ja maiden välisen vuorovaikutuksen vuoksi Sundbergin suorittama läpikäynti palvelee ja innoittaa myös Suomea koskevan historiankirjoituksen ja Suomi-kuvan vaiheiden tutkimusta.

Toistaiseksi teosta on painettu vain 50 kappaletta, mutta tekijä ilmeisesti pohtii teoksen muokkauksista laajemmaksi ja laajapainoksisemmaksi versioksi.

FT, VIERAILIJAPROFESSORI
MARKO LAMBERG
TAMPEREEN YLIOPISTO

Vaikka millä mitalla?

Tuukka Perhoniemi: Mitan muunnelmat. Miten määrittäme maailmaa, ihmistä ja tietoa. Vastapaino 2014. 269 s. ISBN 978-951-768-433-0.

Tuukka Perhoniemen tutkimukset on turha etsiä käytännöllisiä tietoja mittajärjestelmien kehityksestä. Teos on filosofinen ja käsitteanalyttinen tutkimus. Tutkimuskohteena on mitan ja mittaamisen käsitteen historia tieteessä. Kaupan, maanmittauksen ja rakentamisen sekä teknisen kehityksen näkökulmat ovat teoksessa vain vähän esillä, mutta tekijä on osannut tunnustaa niiden merkityksen.

Kirja rakentuu suurelle ja tutulle kertomukselle nykyaikaisen luonnontieteen synnystä. Lähtökohta on antiikin filosofiassa. Suurimman merkityksen saa Platon, jonka ajatus ideoiden maailmasta korostaa antiikin filosofiassa mitalle annettua *ontologista* merkitystä. Mitta oli ontologinen käsite eli todellisuuden olemuksellinen osa. Platonin mielestä kaikkien asioiden mitta on idea, ja ylimaallinen ideoiden maailma on myös todellisuuden järjestäytymisen perusta. Aistien maailma on osa ikuista ja muuttumatonta ideoiden maailmaa, mutta vain filosofien tieto tavoittaa ideoiden maailman eli aidon tosiolevaisen. Filosofinen tietäminen eroaa maanmittareiden ja rakentajien käytännöistä.

Maanmittauksesta ja tähtitieteestä syntynyt geometria oli tässä mielessä ihanteellinen. Geometrian saattoi ajatella olevan tosi missä tahansa maailmassa. Geometria antoi ihanteellisen mitan käsitteen.

Platoniin nähden Aristoteles oli käytännöllinen. Hän lähti siitä, että mittaaminen ja matemaattiset totuudet ovat todellisuuden yleistyksiä eli abstraktioita. Hänkin tosin ajatteli, että mittaamisella ei saada tietoa perustavista syistä eikä todellisuuden muuttumattomista piirteistä. Perhoniemi sanoo, että myös antiikissa kokeilevan luonnontieteen taustalla oli ”yhtä lailla käytännön insinöörien taidot kuin filosofien teoreettiset käsitykset” (s. 61). Varhaista kehitystä arvioitaessa erityisesti tähtitieteen merkitys näyttää vahvalta, vaikka Perhoniemi ei tätä seikkaa korosta. Hän kertoo kyllä Ptolemaioksen teoksesta *Almagest*, joka oli täysin matemaattinen. Ptolemaikselle mittaaminen oli menetelmällinen ja tietoa tuottava keino erotukseksi Platonin filosofisen tiedon malleista. Luonnontieteiden matemaattinen vallankumous uuden ajan alussa ei syntynyt tyhjästä.

Uuden ajan alun käänteeseen Perhoniemi asettaa ehkä liiaksi 1600-luvulle. Hän ei viittaa niihin näkemyksiin, jotka suhteellistavat tämän käänteeseen. Mitä vähemmän annetaan painoa Platonin ideamallille ja tieteen kehityksen länsimaisuuden kliseille, sitä pienemältä näyttää ero uuden ajan alun luonnontieteen ja aikaisempien lähtökohtien välillä keskiajalla ja antiikin aikana. Silti muutos oli kuumuksellinen. Ensimmäisesti kysymys oli matematiikan osuuden vahvistumisesta ja nimenomaisesti tähtitieteen ulkopuolella. Galileo Galilei, matemaatikko ja insinööri, yhdisti matematiikan fysiikkaan ja teki mittaamisesta tiedonhankinnan käytännöllisen ratkaisun. Mitalla ei ollut ontologisia sidosnaisuuksia vaan se oli matemaattisen soveltamisen ja koejärjestelyjen tekniikkaa aivan kuten se näyttää olleen tähtitieteessä esimerkiksi Thaleksella ja Ptolemaiksella. Matemaattiset säännönmukaisuudet kertovat luonnon lainalaisuuksista, ja tiedon yleispätevyys syntyy säännönmukaisuudesta.

Ontologisten pohdintojen sijasta tärkeäksi tuli kysymys tiedon luotettavuudesta eli havaintojen ja teorian suhteesta todellisuuteen. Uusi lähtökohta korosti subjektin (havainnoitsijan) ja objektin (havainnon kohteen) suhteen ongelmaa, ja synnytti uudenlaisen vastakkainasettelun hengen ja aineen sekä luonnon ja kulttuurin välille.

Mittaamalla uskottiin kuvattavan mitattavaa ilmiötä. Tätä tapaa ymmärtää mittaaminen Perhoniemi kutsuu kuvailevaksi eli *representatiiviseksi*. Mittaamisesta tuli tietoa tuottava käytäntö. Perhoniemi huomauttaa, että matemaatiikka ei silti ollut yksinomainen ihanne uuden ajan alusakaan. Esimerkiksi Robert Boyle ei tavoitellut luonnontutkimuksessaan samalla tavalla ideaalisia malleja.

Matematiikasta johdettu täsmällisyyden malli maltillistui luonnontieteiden käytännöissä. Vaikka

epätasällisyyksien ajateltiin koraantuvan paremmilla koejärjestelyillä tieteen edistyessä, epäilyt vain vahvistuivat 1700-luvun kullussa ja 1800-luvulla ihanteet jo pettivät. Kvanttifiysiikan synnyn jälkeen mekanistisen luonnontieteen ihanteista eivät puhuneet kuin humanistit, jotka eivät tieneet, mitä luonnontieteissä oli tapahtunut.

Metrijärjestelmän kehittäminen alkoi 1700-luvulla. Alkua siivitti usko luonnosta löytyviin täsmällisiin vakioihin, mutta lopulta metri määriteltiin sovinnaisena abstraktion. Ideaalisen täsmällisyyden malli kaatui ja lainalaisuuksista tuli tilastollisia. Epätarkkuutta ruvettiin arvioimaan matemaattisin mallein ja epävarmuus muuttui tiedoksi (s. 158).

Nykyään keskustellaan siitä, onko mitään reduktionistista, kaiken fysiikkaan palauttavaa periaatetta olemassa edes luonnontieteissä. (Reduktionismin periaate ei ole sama asia kuin mekanistinen luonnontieteiden filosofia.) Perhoniemen tutkimus metrijärjestelmän filosofia osuu loistavasti tähän yhteyteen. Silti hän kommentoi asiaa suorasanaisesti vain yhdellä sivulla (s. 148). Hänen esittämästään voi jopa ymmärtää, että ideaalisen metrijärjestelmän vastoinkäymiset osaltaan ja melkoisesti romuttivat luonnontieteiden mekanistisia ihanteita. Tämän korostus on kiinnostava, joskin sen painoa on vaikea tässä arvioida.

Metrijärjestelmän (SI-järjestelmän) syntyä Perhoniemi kutsuu mitan ja mittauksen ymmärtämisen *toiminnalliseksi* muunnelmaksi. Nimitys korostaa vuorovaikutteisuutta ja erilaisten intressien liittymistä sekä sitä, että usein käytännölliset tavoitteet ohjaavat kehitystä. Kirjoittaja tähdentää, kuinka tärkeitä institutionaaliset tekijät, politiikka sekä kaupan ja tekniikan näkökohdat olivat tälle sinänsä puhtaasti matemaattiselle tehtävälle. Tehtävänähän oli mää-

ritellä perustava mitta, josta voitaisiin johtaa muut tärkeimmät mitat. Sen sijaan arvioidessaan aikaisempaa tieteen kehitystä Perhoniemi korostaa paljon vähemmän tieteen ulkopuolisia tekijöitä. Se ei ole täysin perusteltua. Se johtuu historioitsijoidenkin töissä vain siitä seikasta, että kaukaisien aikojen historia tavataan nähdä yksioikoisemmin kuin uusimman ajan tapahtumat.

Tuukka Perhoniemen teos on kiinnostava, ja tekijällä on hyvä sivistys aihepiiristään. Hän kirjoittaa sujuvasti ja elävästi, vaikka asia on kovin teoreettinen. Kirjan ajatuksellisenä runkona on kysymyksistä suurin: onko mittaaminen enemmän asioiden manipulointia kuin niiden kuvaamista? Siihen ei hänelläkään ole yksiselitteistä vastausta.

FT, DOSENTTI MARKO NENONEN
TAMPEREEN YLIOPISTO

Piironkien piiloista, kotialbumien kätköistä

Harri Kalha & Harri Tahvanainen: Nimettömät. Kansanvalokuvauksen maaginen maailma. Maahenki 2014. 304s. ISBN 978-952-301-029-1.

Historiantutkijan käyttäessä kuvia lähdeaineistona tai valmiin tutkimuksen kuvituksena hänen valintansa osuu yleensä lehtikuvaajien tai muiden ammattikuvaajien tuottamaan kuvamateriaaliin. Monesti ratkaisu on perusteltavissa. Ammattilaisten kuvamateriaali on helpommin saatavilla, ja sitä löytyy lehtien ja kustannustalojen arkistoista tai vaikkapa kaupunginarkis-

toista. Materiaali on teknisesti korkeatasoista ja siten näyttävää. Monessa tapauksessa ammattilaisilla on myös ollut statusensa kautta pääsy paikkoihin, joihin muilla ei ole asiaa; niinpä heidän kuvamateriaalinsa on ainoa, mitä on saatavilla.

Tutkija tulee harvoin kuitenkaan ajatelleeksi, että tavallisten kansalaisten piironginlaatikoissa ja kotialbumeissa piilee ammattilaiskuvien nähdessä monilukuinen ja kulttuurihistoriallisesti vähintään yhtä arvokas aineisto. Se tarjoaa mielenkiintoisia näkökulmia tavallisen kansalaisen eloon ja oloon eri aikoina. Nämä kansanvalokuvat, joita kutsutaan myös ”näppäilykuviksi” (engl. *snapshot*), ovat toistaiseksi saaneet vähäistä huomiota, mikä selittyy osaksi aineiston hajainaisuudella. Huolestuttavan suuri osa kuvista saattaa omistajansa kuoleman jälkeen päätyä muun koti-irtaimiston mukana kirpputorille tai kaatopaikoille.

Yhdysvalloissa on jo syntynyt oma keräilijäkuntansa näille perinteisten museoiden ja arkistojen usein sivuuttamille aineistoille, ja lukijoiden onneksi harrastus on rantautunut myös Suomeen. *Nimettömät*-teoksen ideakin lähti liikkeelle valokuvaaja Harri Tahvanaisen laajasta näppäilykuvakoelmasta.

Hedmanin säätiön rahoittaman tutkimus- ja näyttelyprojektin tuloksena syntynyt *Nimettömät* on ennen kaikkea katselukirja ja koostuu pääosin anonyymeistä kuvista. Tekstiosuudet ovat taidehistorioitsija Harri Kalhan käsialaa. Teoksen alussa hän esittelee vaihtoehdot, joiden kautta vanhaa valokuvaa voi lähestyä. Taidehistoriallisessa lähestymistavassa tarkastelun kohteena on ennen muuta kuvan rooli osana taidehistorian suurta kertomusta. Kuvia tutkivaa kulttuurihistorioitsijaa puolestaan kiinnostaa esimerkiksi kuvissa olevien henkilöiden yhteiskuntaluokka tai heidän sukupuolensa, ja esteetti-

sessä lähestymistavassa kiinnostuksen kohteena ovat kuvien tunnelma ja sävyt.

Nämä käsiteltävät käydään läpi lyhyesti samalla kun perustellaan, miksi kirjan anonyymejä kuvia tarkastellaan nimenomaan esteettisestä näkökulmasta. Lähestymiskulman esittelyn jälkeen Kalha käsittelee lyhyesti kansanvalokuvauksen historiaa, kehitystä ja käsitteistöä ja siirtyy sen jälkeen esteetiikkaan, jotta lukija hahmottaa, mitä kuvista oikeastaan ollaan hakemassa. Kalha on myös huomionnut sen, että monet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun kuvissa toistuvat trendit eivät avaudu nykykatsojille ilman pohjustusta. Niinpä lukijalle tarjotaan pohjustukselle omistettu oma, oivaltavasti kirjoitettu lukunsa. Tekstiosuuden päättää yleisluontoinen katsaus kansanvalokuvauksen asemasta osana kulttuuria ja taidetta.

Kirjan ytimen muodostaa kahtia jaettu kuvaosio, jonka osien nimet ”Tunnelmia” ja ”Tilanteita” ovat viittauksia Kalhan esittelemän esteettisen lähestymistavan huomion kohteena oleviin asioihin. Kirjan runsaslukuista kuvasataa selattaessa konventionaalisin historian ”suuria kertomuksia” kuvitaviin kuvateoksiin tottunut lukija saattaa aluksi hätkähtää, sillä kuvista suuri osa on vailla kuvatekstia. Niissä on ainoastaan summitaiset tiedot alkuperämaasta ja syntyajankohdasta, eikä kuvien avulla pyritä kertomaan mitään loogisesti etenevää tarinaa. Katsottaessa kuvia tarkemmin hämmennys muuttuu kuitenkin nopeasti ymmärrykseksi: kuvien anonymitteetti antaa, kuten Kalha lähestymiskulman valintaa perustellessaan toteaa, katsojalle mahdollisuuden keskittyä kuvien esteetiikkaan antaen kuvien puhua.

Lähes kaksisataasivuinen kateluosio jää mieleen kaleidoskooppimaisen rikkaana matkana vanhojen valokuvien kauneuteen. Muisiin jäivät erityisesti 1900-luvun

trikkikuvat, joiden ideana on ollut kuvattavan kasvojen sijoittaminen maalattuihin, valokuvastudion tasta riippuen enemmän tai vähemmän karkeatekoisiin kulissein. Nykykatsojan silmässä koomisen avuttomat, vaikkapa lentämistä tai autolla ajoa esittävät kulissit korostavat valokuvan arvoa myös huvitteluvälineenä. Kirjassa todetaan, miten ihmiset saattoivat otattaa itsestään tällaisia kuvia esimerkiksi kiertävissä sirkuksissa. Kokonaan toisenlaista tarinaa kertovat ne kuvat, jotka tämän kirjoittajakin muistaa pienenä poikana ohittaneensa isovanhempien kuva-albumeita katsellessaan: pönäkät ja pyntätyt rouvat tai pyhäpuikuiset herrat katsomassa vakavina kameraan. Nämä kuvat kertovat aikakaudesta, jolloin kameroita sen paremmin kuin puhelimiakaan ei löytynyt kadulla kulkevien taskuista. Tuolloin valokuvaus ei ollut arkisiin rutiineihin sisältyvää räpsimistä vaan merkittävä ja ehkä jopa hiukan pelottavakin tapahtuma.

Vaikka *Nimettömät* on enemmän katselukirja kuin tieteellinen teos, se kykenee luomaan hyvän kuvan tähän mennessä suhteellisen vähän tutkitusta kansanvalokuvauksesta ilmiönä sekä sen eittämättä suuresta kulttuurihistoriallisesta merkityksestä. Teoksen lopussa olevat nootit sekä lähdeluettelot tarjoavat aiheesta kiinnostuneelle lisää luettavaa. Teoksen ainoa varsinainen puute, jos niin edes voi sanoa, löytyykin lähdeluettelosta: siellä mainitut teokset edustavat Kalhan omaa tuotantoa ja paria muuta poikkeusta lukuun ottamatta englanninkielistä tutkimusta. Lähdeluettelosta olisi suositeltavaa löytävän esimerkiksi Hannu Sinalon teoksen *Ihmisen ja työn kuvia* tai Turun yliopistossa keväällä 2014 väitelleen Tiina Männistö-Funkin suomalaisen näppäilykulttuurin syntyä käsittelevän artikkelin sekä saman tekijän tutkimuksen niin kutsuttujen visiittikorttikuvien roolista osana sosiaalista

kommunikaatiota. Edellä mainittujen lähteiden käytön puolesta olisi puhunut sekin, että niiden käyttäminen olisi mahdollistanut nimenomaan suomalaisen valokuvakulttuurin tarkemman tarkastelun. Nyt teoksen näkökulma on yleismaailmallinen, mikä toki voi olla myös tietoinen valinta, varsinkin kun kirjaan päätyneet kuvat ovat peräisin eri puolilta maailmaa. Suomalaisesta kansanvalokuvauksesta tutkimusta suunnittelevalle Kalhan ja Tahvanaisen teos tarjoaa kuitenkin erinomaisen vertailu- ja lähtökohdan.

Teoksessa tarkastelun lähtökohdaksi on nimenomaan esteetiikka, joten lopuksi lienee paikallaan sanoa muutama sana myös itse teoksen visuaalisesta ilmeestä ja ulkoasusta. Kustannus oy Maa-hengen kirjat ovat aikaisemminkin puhutelleet kauneudellaan, eikä tämä teos tee poikkeusta. Kirjan tekstiosuuden taitto on onnistunut hienosti ja kuville on annettu riittävästi tilaa. Myös kirjan kansiratkaisu on erikoisuudessaan onnistunut ja puhutteleva – etukäteen stansatuista aukoista lukijalle avautuvat katseltavaksi kirjan etulehdelle painetut näppäilykuvat. Kaiken kaikkiaan teoksen sisältö ja ulkoasu muodostavat varsin harmonisen kokonaisuuden, jolle voisi myöntää esimerkiksi vuoden kaunein kirja -tittelin.

VTM OLLI KLEEMOLA
TURUN YLIOPISTO

Tilastoja, tiedettä ja maatalouspolitiikkaa

Petri Jussila: Tilastomies torpparien asialla. Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajattelu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välissä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2015. 286 s. ISBN 978-952-5976-32-8.

Edvard Gyllingistä (1881–1938) on kirjoitettu kohtalainen määrä sivuja, mutta ne ovat sekä ajalliselta kattavuudeltaan että laadultaan melko epätasaisia. Useimpien kirjoittajien mielenkiinto on kohdistunut hänen toimintaansa Neuvosto-Karjalan johdossa (1920–1935). Jostain syystä tämä ajanjakso on innoittanut kirjoittajat romanttisävyisiin kielikuviin. Gyllingiä on tituleerattu Karjalan kuninkaaksi (Kalevi Kalemaa: Edvard Gylling, Karjalan kuningas, dokumentti-kuunnelma, 1987), keisariksi (Kaa Enberg: *Knuts ask och kejsaren av Karelen*, 2007) tai ruhtinaaksi (Anna-Lisa Sahlström: *Viimeinen ruhtinas*, 2009).

Yliylöviin sananvalintoihin on houkutelut Gyllingin monivaiheinen, dramaattinen ja traagisesti moskovalaiselle teloituspaikalle päättynyt elämäнкаари. Koska dramaattikka alkaa varsinaisesti vuoden 1918 vallankumouksesta, on ymmärrettävää, että Gyllingistä tässä mielessä kiinnostuneet kirjoittajat, joiden joukossa on niukasti akateemisia historian tutkijoita, ovat keskittyneet hänen elämänsä viimeiseen kahteen vuosikymmeneen. Tämä koskee myös Arvo Yläräkkolan elämäkertateosta (*Edvard Gylling: Itä-Karjalan suomalainen rakentaja*, 1976).

Näin ollen Gyllingin elämän pääosa, 37 Suomen vuotta, ja sen

olennainen sisältö eli toiminta tiede- ja tilastomiehenä sekä sosiaalidemokraattisena poliitikkona on jäänyt melko vähäiselle huomiolle. Tähän tilanteeseen Petri Jussila tuo korjauksen väitöskirjallaan, joka käsittelee Gyllingin tieteellisen ja poliittisen toiminnan keskeistä leikkauskohtaa: hänen maatalouspoliittista ajatteluaan ja toimintaansa suurlakon ja sisällissodan välisenä aikana. Näin avautuu mielenkiintoinen näkökulma niin sanottuun maatalouskysymykseen, joka oli polttava yhteiskunnallinen kysymys 1900-luvun alun Suomessa. Samalla tekijä täydentää ja syventää vallitsevaa kuvaa Gyllingin elämästä.

Jussilan työ liikkuu tieteenhistorian, aatehistorian, poliittisen historian ja elämäkertatutkimuksen alueilla. Tieteenhistoriaan tutkimus liittyy sivutessaan yhteiskuntatieteiden kehittymisen ja itsenäistymisen prosessia. Aatehistoriaan työ kytkeytyy käsitellessään sosialististen näkemysten kehittymistä ja muotoutumista maatalouskysymyksen osalta. Samalla, käsitellessään yhtä aikakauden keskeisimmistä yhteiskunnallisista kysymyksistä, tutkimus on myös poliittista historiaa. Lopuksi, tai oikeastaan ensisijaisesti, väitöskirja on elämäkertatutkimusta, koska kohteena on yhden henkilön toiminta.

Tekijä on asettanut päätutkimuskysymykseen sen selvittämisen, ”mikä merkitys Edvard Gyllingin maatalouspoliittisilla näkemyksillä ja toiminnalla oli sosiaalidemokraattisessa puolueessa ja sitä kautta laajemmin yhteiskunnassa”. Tätä turhan pyöreää tutkimuskysymystä tekijä on onneksi terävöittänyt kolmella alakysymyksellä:

- Mihin tieteellisiin ja poliittisiin lähtökohtiin Gyllingin maatalouspoliittiset näkemykset perustuivat?
- Miten Gyllingin tieteelliset ja maatalouspoliittiset näkemykset

muuttuivat eri tilanteissa ja ajan kuluessa?

- Miten Gylling käytti tutkimustietoa maatalouspoliittisen toimintansa tukena?

Näihin kysymyksiin tekijä myös pyrkii vastaamaan, ja kaiken kaikkiaan tutkimus etenee asetettujen temaattisten rajausten puitteissa.

Väitöskirjan rakenne on looginen joskin tavanomaisen kronologisesti etenevä. Johdannon jälkeiset kaksi lukua ovat taustalukuja, jotka eivät tuo juurikaan uutta tutkimustietoa. Toisessa luvussa (Tie tutkijaksi) Jussila kuvaa lyhyesti Gyllingin tieteellisen uran alkua suomalaisen yhteiskunnan kehityksen taustaa vasten. Kolmannessa luvussa (Tie poliittiseksi vaikuttajaksi) tekijä sijoittaa Gyllingin elämän kronologiaa seuraten tämän poliittisen heräämisen suurlakkoon asti poliittisen historian sekä aatehistorian kehukseen.

Tutkimuksen ydin on lukujen 4 (Sosialidemokraattien maatalouspolitiikan asiantuntija) ja 5 (Sosialidemokraattien maatalouspolitiikan linjanvetäjä) muodostama sata sivuinen kokonaisuus. Se kattaa ajanjakson 1905–1914, johon sisältyy muun muassa Gyllingin tieteellinen pääteos, torpparilaitoksen varhaishistoriaa käsittelevä väitöskirja, sekä merkittävä osuus hänen kansanedustajaurastaan. Seitsemännessä luvussa (Maatalouspoliittikko vaikeissa oloissa) käsitellään ensimmäisen maailmansodan aikaa. Välissä oleva kuudes luku (Yhteiskunnallisten aineiden ja historian opettaja) katkaisee esityksen. Se on muusta analyysitekstistä hiukan irrallinen kokonaisuus, jonka olemassaolon perusteena on ilmeisesti Gyllingin toiminnan foorumi (tiede: yliopisto ja politiikka: puolueopisto), ei niinkään toiminnan sisältö, sillä se ei rajaudu Jussilan tutkimusaiheeseen eli maatalouskysymykseen.

Tekijä on käyttänyt kattavasti aihepiiriä käsittelevää aiempaa tutkimuskirjallisuutta. Torpparikysy-

myksen osalta tärkeimpiä ovat Viljo Rasilan ja Matti Peltosen tutkimukset. Suomalaisen sosialismin historian osalta keskeisintä tutkimuskirjallisuutta ovat Hannus Soikkasen jo klassiset teokset sekä Jari Ehrnroothin väitöskirja, uudemman tutkimuksen kulmakivi.

Väitöskirjan ydinaineiston muodostavat Edvard Gyllingin kirjallinen tuotanto sekä hänen poliittiseen ja akateemiseen toimintaansa liittyvät monenlaiset aineistot. Tekijä on käyttänyt myös Gyllingin kirjeitä sekä hyödyntänyt aihepiiriä koskevaa aikalaiskirjallisuutta.

Metodologisia lähtökohtiaan Jussila käsittelee kohtuullisen laajasti (s. 34–42), mutta osittain nämä tarkastelut jäävät hieman irralliseksi suhteessa varsinaiseen analyysiin. Biografisen ja aatehistoriallisen tutkimuksen metodologian pohdinnoilla ei ole kovin elimellistä yhteyttä itse tutkimukseen. Lähemmäksi tutkimuksen ydintä ja analyysiä tullaan, kun tekijä keskusteleekin tekstianalyysistä, diskurssianalyysistä ja käsittehistoriasta. Kaikki nämä olisivat työn kannalta relevantteja lähestymistapoja, mutta pohdinta jää kuitenkin pinnalliseksi eikä työn kuluessa käy ilmi, miten tekijä on toteuttanut teksti- tai diskurssianalyysiä tai käsittehistoriallista tutkimusotetta.

Tekijän metodinen tehtävänasettelu (s. 40) on sinänsä hyvä: Gyllingin maatalouspolitiikasta kirjoittamia tekstejä ”tarkastellaan kolmella eri tasolla eli (1) suhteessa toisiinsa, (2) suhteessa muiden maatalouskysymysten asiantuntijoiden ja maatalouspoliitikkojen kirjoituksiin sekä (3) suhteessa niiden tieteellisiin ja poliittisiin taustateorioihin ja -oletuksiin”. Samalla tekijä kertoo analysoivansa ”näissä viitekehyksissä esiintyviä diskursseja ja käsitteitä”.

Paikoitellen tämä tavoite toteutuukin, muun muassa kun tekijä tarkastelee sitä, miten Gyllingin näkemykset viljelypakkoojatuksesta muuttuivat. Kaiken kaikkiaan

tekijä olisi kuitenkin voinut systematisoida tekstianalyysikehikossa määrittelemällä ne keskeiset elementit, joita edellä mainituissa kohdissa 1–3 tarkastellaan. Olisi ollut myös syytä selvittää, miten erilaiset näkemykset liittyvät taustalla oleviin aatteisiin (esim. sosialismin eri virtaukset) tai empiiriseen tutkimustietoon. Tämä helpottaisi sen hahmottamista, mikä Gyllingin maatalouspoliittista ajattelua eri aikoina liikutti. Myös vertailu eri poliittisten suuntausten edustajien maatalouspoliittisiin näkemyksiin olisi järkevämpää, jos tekijä esittäisi yksilöiden ne seikat, joiden suhteen erimielisyyksiä tai yhtäläisyyksiä etsitään.

Jussila, kuten niin moni muukin diskurssitutkija, perustelee johtopäätöksensä lainauksilla. Lukijan, joka ei ole käynyt läpi samoja tekstejä, täytyy vain luottaa tulkinnan oikeellisuuteen. Näkyvämpi metodologinen koneisto olisi osoittanut, miten tekijä on tulkintoihinsa päätenyt.

Nyt tulkinnan uskottavuus syntyy tutkimuksen kokonaisuudesta, mutta se on onneksi vakuuttava, selkeä ja sujuvasti kirjoitettu. Tulokset perustuvat käytettyyn aineistoon, ja tekijä suhteuttaa tuloksiaan järkevästi aiemman tutkimuskirjallisuuden näkemyksiin. Gyllingin toiminta tieteen ja politiikan sekä marxilaisen teorian ja poliittisen pragmatismien ristiaallokossa tulee hyvin valaistuksi. Samalla tekijä avaa mielenkiintoisen näkökulman 1900-luvun alun Suomen yhteisen keskeiseen ja jännitteeseen yhteiskunnalliseen kysymykseen.

Jussila on hyödyntänyt työssään asiallisesti myös aiempaa Gylling-tutkimusta, muun muassa Tapani Maurasen kanssa yli kolme vuosikymmentä sitten kirjoittamiensa tekstejä. Sen sijaan hän ei ole käyttänyt Heikkisen ja Maurasen definitiivistä Gylling-biografiaa, mikä johtunee etupäässä siitä, että kyseistä teosta ei ole vielä olemassa. Tuon etanan vauhdilla edenneen

elämäkertahankkeen käsikirjoituksen ja laajat aineistot tuntevana voin kuitenkin paljastaa, että Jussilan näkemys Gyllingin elämästä ja urasta on niidenkin valossa perusteltu ja tasapainoinen.

FT, PROFESSORI SAKARI HEIKKINEN
HELSINGIN YLIOPISTO

Taidekilpailut: ohitettua olympia-historiaa

Lasse Erola: Unohdetut olympiavoittajat. Taidekilpailut olympiakissoissa 1912–1948. Suomen urheilumuseo 2014. 224 s. ISBN 978-952-6644-04-2.

Lasse Erolan tietokirja *Unohdetut olympiavoittajat* tarjoaa epätavallisen näkökulman aikamme kenties arvostetuimman urheilutapahtuman historiaan. Teos tarkastelee olympialaisten tuntemattomiksi jääneitä lajeja: kirjallisuutta, musiikkia, arkkitehtuuria, kuvanveistoa ja maalaustaidetta, joissa kilpailtiin vuosina 1912–1948.

Henkisen sivistyksen yhdistämisen fyysiseen kulttuuriin oli modernien olympialaisten isänä pidetyn ranskalaisen paroni Pierre de Coubertinin (1863–1937) idea. Coubertinin näkemys olympialaisista henkilöityi mieheen, joka liikunnan ohella harrasti taitaita. Erolan mukaan Coubertin halusi luoda olympialaisista ”taidelajien avulla urheilunäytelmän, jossa fyysinen voima ja klassinen kauneus muodostavat yhden kokonaisuuden”.

Taidekilpailut eivät kuitenkaan kuuluneet modernien olympialaisten alkuperäiseen suunnitelmaan. Ne tulivat mukaan vasta Tukhol-

man olympialaisissa vuonna 1912. Erolan mukaan taidekilpailuilla yritettiin pelastaa olympialaiset, joiden alkutaival oli sujunut varsin kankeasti. Ateenassa vuonna 1896, Pariisissa vuonna 1900 ja St. Louisissa vuonna 1904 järjestetyt olympiakisat olivat saaneet niin laimean vastaanoton, että koko tapahtuman tulevaisuus oli uhattuna. Erityisesti maailmannäyttelyiden yhteydessä pidetyt Pariisin ja St. Louisin kisat olivat jääneet täysin sivurooliin. Kun samaan aikaan oli alettu järjestää eri urheilulajien kansainvälisiä kilpailuja, Coubertin ymmärsi, että olympialaisten piti erottua jollain tavalla muista urheilutapahtumista. Lääkkeeksi ongelmaan hän tarjosi taidetta.

Päätös taiteiden sisällyttämisestä olympialaisiin tehtiin vuonna 1906, mutta vielä seuraavat kisat Lontoossa vuonna 1908 miteltiin vain urheilijoiden kesken, sillä vajaan kahden vuoden valmistelu aika osoittautui liian lyhyeksi. Näin Tukholma pääsi – järjestäjien mielestä joutui – isännöimään ensimmäisiä sekä fyysisen että henkisen kulttuurin olympialaisia vuonna 1912.

Olympialaisten taidekilpailujen ideana oli luoda fyysisen kulttuuriin liittyvää taidetta. Toisin sanoen sävellysten, proosa- ja runoteosten, rakennussuunnitelmien, veistosten sekä taulujen aiheiden tuli kummuta urheilun maailmasta. Suomalaisen taideolympiavoittajan, runoilija Aale Tynnin palkittu teos ”Hellaan laakeri” on malliesimerkki siitä, mitä taideolympialaisten töiltä haettiin. Antiikin Kreikan hengessä laadittu runo huokuu ylevyyttä, jylhää kauneutta ja sankaruuden ihannoitua: ”Oi Hellaan laakeri ylhäinen, sinä ylistetty puu!” Taideolympialaisiin osallistuneiden töiden piti olla aiemmin julkaisemattomia, ja niiden oli pitänyt valmistua kuluneen olympiadin eli edellisten ja tulevien kisojen välillä.

Taiteen ja olympialaisten yhteinen historia jäi lopulta lyhyeksi.

Tukholman (1912) kisojen jälkeen taidelajeissa kilpailtiin Antwerpenissä (1920), Pariisissa (1924), Amsterdamissa (1928), Los Angelesissa (1932), Berliinissä (1936) ja viimeisen kerran Lontoossa (1948). Helsingin olympialaisissa (1952) kilpailut oli korvattu taidenäyttelyllä eikä taidetta enää tässä muodossa sen koommin olympialaisissa nähty.

Taidekilpailuja oli kritisoitu ja epäilty Tukholman vuoden 1912 kisoista lähtien. Coubertinin jalo aate ruumiin ja sielun yhteyden henkiin herättämisestä tuntui löytävän yllättävän vähän kannatusta modernisoituvassa maailmassa. Yksiinkään olympialaisten taidekisoihin ei tullut mitään suunnatonta osallistujaryntäystä, vaan taiteilijat pikemminkin viroksuivat taiteiden yhteyttä urheiluun. Tämä merkitsi sitä, että taide- ja kulttuuripiireissä olympialaisten arvostus jäi heikoksi ja toisaalta useissa olympialaisissa tuomaristo katsoi töiden laadun niin heikoksi, että jätti osan tai kaikki mitalit jakamatta.

Tuomarointi oli keskeisimpiä kriittien aiheita. Yhteisistä arviointikriteereistä oli vaikea päästä sopuun, ja arvioinnin oikeudenmukaisuus herätti keskustelua. Esimerkiksi runoudessa pidettiin ongelmallisena sitä, että suurten kielten edustajat tulivat arvioiduksi omalla äidinkielellään, kun taas pienten kielialueiden osallistujien työt arviointiin käännosten avulla.

Taidekilpailujen päättymiseen vaikutti myös politiikka. Pitkään taidekilpailuja vastustaneen yhdysvaltalaisen Avery Brundagen nousua kansainvälisen olympiakomitean johtoon vuonna 1952 taidekisojen tarinalla pantiin lopulta viimeinen piste. Brundagen pääargumentti liittyi hänen ajamaansa amatööriyden ihanteeseen. Olympialaisiin osallistuneet urheilijat eivät saaneet olla ammattilaisia ja saman vaatimuksen tuli päteä myös taiteilijoihin. Taidekisoissa

menestyneet taiteilijat ja kirjailijat hyötyivät olympialaisten tuomasta nosteesta usein myös taloudellisesti. Tätä pidettiin olympiahengen vastaisena.

Suomalainen historia olympialaisten taidekisoissa on vielä yleistä kehitystäkin suppeampi. Suomalaisissa urheilupiireissä taidekilpailuihin suhtauduttiin väheksyvästi ja kulttuuripiiritkin heräsivät taideolympialaisiin vasta Lontoon vuoden 1948 kisojen alla. Menestystä kuitenkin tuli. Lontoossa suomalaiset voittivat kaksi kultamitalia (kirjallisuus ja arkkitehtuuri), yhden hopean, yhden pronssin sekä kaksi kunniamainintaa.

Unohdetut olympiavoittajat on taiten rakennettu teos, jossa taideolympialaisten unohdettu historia kietoutuu sopivissa kohdin suomalaisten taideolympialaisissa menestyneiden taiteilijoiden henkilöhistorioihin. Erolan teksti on sujuvaa ja hyvin jäseneltyä. Vaikka teoksessa ei ole lähdeviitteitä, lukija ei jää täysin tyhjän päälle pohtiesaan Erolan esittämien tietojen ja näkemysten alkuperää. Tekijä viittailee tekstissä kiitettävästi käyttämiinsä lähteisiin ja kommentoi siellä täällä lähteiden puuttumista. Niukka lähdetilanne, useat kadonneet tai kadonneeksi luullut olympialaisissa kilpailleet taideteokset kertovat osaltaan myös siitä, että taidekilpailut olivat sen lyhyen olemassaolonsa ajan selvästi varsinaisten olympialaisten eli urheilun varjossa.

Kirjan päättää taideolympialaisten tuloluettelo. Sitä ennen Erola pohtii, olisiko suomalaisilla ollut enemmän menestysmahdollisuuksia, jos taidepiirit olisivat innostuneet aiheesta aiemmin ja laajemmin. Hän leikittelee myös ajatuksella, ketkä menestyisivät taidekisoissa nyt, jos niitä edelleen järjestettäisiin. Ideana kontrafaktuaalinen pohdinta on jäänyt hieman puolitiehen. Se ei kuitenkaan haittaa suoritusta: unohdetuilla olym-

piavoittajilla ja unohtetuilla taidekilpailuilla on paikkansa suomenkielisessä olympiahistoriassa.

FT PIA KOIVUNEN
TAMPEREEN YLIOPISTO

Vauhdikkaasti suomalaisen esoterian historiasta

Perttu Häkkinen & Vesa Iitti: Valonkantajat. Välähdyksiä suomalaisesta salatieteestä. Like Kustannus Oy 2015. 410 s. ISBN 978-952-01-1158-8.

Like Kustannus ansaitsee hatunoston julkaisupolitiikastaan, jonka mandaatilla tšekäläinen lukeva yleisö on saanut säännöllisesti pureskeltavakseen länsimaista kulttuuri- ja uskontohistoriaa vinosti valaisevia teoksia. Viimeisen reilun kymmenen vuoden aikana huomiota herättäneitä tapauksia ovat olleet esimerkiksi yhdysvaltalaisen Gary Valentine Lachmanin okkultismin ja angloamerikkalaisen populaarikulttuurin kytköksiä luodannut teos *Tajunnan alkemistit* (2003) sekä vastikään ilmestynyt Aleister Crowley -elämäkerta *Suuren pedon elämä ja teot* (2015). Samansuuntaisia teemoja Suomen historian viitekehityksessä toi esiin Matti Salmisen kirjoittama *Yrjö Kallisen elämä ja totuus* (2011), jossa 1900-luvun taitteen moderni teosofia tuli esitellyksi paitsi Kallisen henkilökohtaisena vakaumusena myös varhaiselle työväenliikkeelle oleellisena aatevirtauksena.

Luontevaa jatkumoa tälle linjalle luo Perttu Häkkinen ja Vesa Iitti kirjoittama *Valonkantajat: Välähdyksiä suomalaisesta salatieteestä*. Teos on johdantonsa mukaan

”kattava populaari yleiskatsaus (s. 10)” suomalaisen esoterian, okkultismin ja monien muiden uskonnollisen vastakulttuurin piiriin kuuluvien ilmiöiden historiaan 1800-luvun lopulta nykypäivään asti. Tehtävänanto on päällisin puolin linjassa kirjan rakenteen ja tematisoinnin kanssa. Tekijät ovat alleviivanneet populaaria otettaan jättämällä tutkimuskysymysten ja systemaattisten argumentaatiokehtujen viilaamisen sikseen. Niiden sijaan teksti etenee henkilökuviin varassa, jolloin lopputuloksena on eräänlainen kollektiivibiografia, johon valikoidut yksilöt suomalaisen teosofian keulakuvas- ta Pekka Ervastista (1875–1934) venäläismystikko G. I. Gurdijeffiin (1866–1949), Aino Kassiseen (1900–1977) ja edelleen Pekka Siitoimeen (1944–2003), Ior Bockiin (1942–2010) ja muihin aikalais- salatieläjiin toimivat kirjan pitkän aikarajauksen rytmittäjinä.

Tekijöiden oman reviiirin rajaus tutkimuksellisuuden ja populaarin välimaastoon saa *Valonkantajien* johdannossa herkkullisen provokatiivisia sävyjä. Aiempaa julkaisukenttää kartoittaessaan Häkkinen ja Iitti myöntävät, että aiheesta on toki vuosien saatossa tehty opinnäytteitä ja tutkimustakin, mutta teoksen kivikovan peruslauselman muodostaa käsitys esoteriasta, okkultismista ja modernista magiasta suomalaisen kulttuurihistorian mustana aukkona, jota *Valonkantajat* on alan pioneerityönä tuleva kirkastamaan. Kuvaan sopii, että tekijät lainaavat historian tutkimuksen käsitteistöä kirjan kokonaisuutena suuntaavassa avainteesissään: ”Henkilöhistorioiden kautta” on tarkoitus päästä käsiksi valtakulttuurin marginaaleissa majalleisiin ilmiöihin, ”jotka eivät ole saaneet ansaitsemaansa huomiota painetussa muodossa, saati sitten samoissa kansissa (s. 11)”. Samalla lukijalle kuitenkin tähdennetään, ettei kirjassa ole kyse ”kuivasta akateemisesta esityksestä”, vaan

jostakin ”paljon paremmasta”: rosoisista tarinoista, jotka ”puretuivat kotimaisten tajunnan alkemistien mieleen (s. 11)” ja kuvastavat samalla laajempia suomalaisen ja länsimaisen marginaaliuskonnollisuuden verkostoja.

Akateemisen historian tutkimuksen linssien läpi tarkasteltuna johdannon nostatukset jäävät monessa mielessä lunastamatta. Ensinnäkin *Valonkantajien* perusasetelma, jossa yksilöt avaavat ja elävöittävät näkökulmaa kohti kulttuurisia kokonaisuuksia, rinnastuu väistämättä paitsi historiatieteen myös muiden humanististen alojen menetelmälliseen valtavirtaan, jonka piirissä yksilön, yhteisön, marginaalin ja establishmentin välisillä jännitteillä on operoitu lukemattomissa julkaisuissa jo useamman vuosikymmenen ajan – myös okkultismin, esoterian ja magian teemoja sivuten. Mikrohistorian, elämäkerrallisen historian tutkimuksen, taide- ja kirjallisuushistorian ja uskontotieteen nykyaanoneita silmällä pitäen Häkkinen ja Iitti esittämä laadullinen ranking tuntuu vaikeasti nieltävältä. Pelkkä marginaaliyksilöiden ja heidän sovinnaisia normeja koettelevien elämänvaiheidensa kuvaaminen ei temaattisesti eikä varsinkaan heuristisessa mielessä riitä tekemään *Valonkantajista* niin kaikkivoipaa kompositiota, kuin sen johdanto ja takakansi antavat vauhdikkaimmillaan ymmärtää. Myös vakuutellut teoksen epäakateemisesta rouheudesta päätyvät ristiriitaiseen valoon heti johdannon edetessä ja tekijöiden siirtymässä määrittelemään työnsä avainkäsitteitä. Häkkinen ja Iitti harjoittavat tässä yhteydessä termirotaatioita, jotka kestävät vertailun yliopistokielen huikimpien abstrahointien kanssa: tekijöiden sanoin ”käsite ’länsimainen esoteerinen perinne’ sulkee sisäänsä monimuotoisen, toisiinsa kytköksissä olevien perinteiden ja aatevirtauksen kokonaisuuden, joka kulkee renessanssista nykypäivään. Tä-

män perinteen juuret ovat erityisesti renessanssin ajan eklektisessä hermeettisessä perinteessä (s. 12)”. On harmillista, että nokiteleva retoriikka vie huomiota johdannon tiivistä ja muutenkin mainiolta teorioasuudelta, jossa länsimaisen esoterian ja sen historian tutkimukseen liittyvät peruselementit kirjoitetaan auki oivaltavasti ja pääsääntöisesti helppotajuisella otteella.

Valonkantajien varsinainen saaga lähtee liikkeelle Pekka Ervastian elämästä ja teosta suomalaisen ja kansainvälisen teosofian areenoilla. Ervastian elämänkaaren ydinohjelman esittelyn lisäksi tekijät laajentavat näkökulmaansa kattamaan Teosofisen Seuran Suomalaisen Osaston perustamisen (1907), ensimmäisen maailmansodan aikaiset kriisivuodet ja seuran hajaannuksen, jolloin kuvassa kävi-sevät myös Rudolf Steinerin (1861–1925) perustama antroposofia sekä Idän Tähtien järjestö, joiden piiriin osa teosofian jättäneistä suomalaisotesoerikoista haikutui. Sodan jälkeisten vuosikymmenten kiintopisteitä ovat Ervastian toiminta yhteisvapaamuurariuden perustamisen yhteydessä (1920) sekä hänen omien opillisten näkemystensä tukikohdaksi syntynyt Ruusu-Risti -seura – niin ikään vuoden 1920 satoa. Ervastia ja kotimaisen teosofian järjestäytymisvaiheita tarkasteleva luku on tehty asiantuntevasti ja se kokoaa yhteen monia oleellisia taitekohtia kentän tapahtumahistoriasta. Jakso sisältää kuitenkin niukasti uutta tietoa kohteistaan, eivätkä tekijöiden tulkinnalliset näkökulmat poikkeaa missään vaiheessa kauas aiemmin kolutuilta poluilta. Häkkinen ja litti ovat nostaneet esiin parikymppisen Ervastian kokeman ”jordankasteen”, teosofisen herätyksen, joka on kuvattu yksityiskohtaisesti myös Aimo Melan Ervast-elämäkerrassa (1956) ja Erik Gullmanin Ervast-tutkimuksissa. Samoin *Valonkantajien* kuvaus

nuoren Ervastian vastoinikäymistä akateemisten tutkimushankkeiden suunnalla ja tässä yhteydessä esiintynyt legenda ”stipendistä”, jolla tämä voisi hankkia menolipun Lapinlahden mielisairaalaan, kuuluvat Ervast-kuvaston käytetympään osastoon. Tuoreemmilla jäljillä ollaan Ervastian ja hänen kihlattunsa Majja Kilpeläisen suhteen kuvauksessa, jonka taustalla lienee yksityisten tahojen ylläpitämälle pekkaervast.net -sivustolle koottu kirjeaineisto. Asetelmassa – ja ennen kaikkea aineistossa – olisi ollut reilusti potentiaalia täydentää ja haastaa vakiintunutta Ervast-kuvaa, mutta nyt mehkuiden anekdoottien sorvaaminen syö tilan tulkinnalta. Jaksoa on kuitenkin kiintoisaa lukea rinnakkain vaikkapa Melan Ervast-elämäkerran kanssa, jossa Ervastian hahmosta on riisuttu likipitään kaikki intiimiin tunne-elämään saati seksuaalisuuteen viittaava aines.

Kansainvälisiä konteksteja karottaessaan *Valonkantajat* pysyttelee niin ikään tutuilla vesillä. Suomalaisen esoterian ylijarjaiset referenssit löytyvät Yhdysvaltojen, Englannin ja Ruotsin suunnilta ja pääpaino on toki oikeutetustikin kentän kirkkaimman tähden Helena Blavatskyn (1831–1891) sekä tämän seuraajan Annie Besantin (1847–1933) ympärille kiteytyneessä teosofiassa. Sen sijaan se, että Häkkinen ja litti esittävät Blavatsky–Besant–Ervast-akselilla syntyneet 1890-lukulaiset virtaukset suomalaisen esoterian lähtölaukauksena, olisi kaivannut tuekseen selkeämpiä perusteluja. Nyt kuvasta jää selittämättömällä tavalla puuttumaan useita oleellisia paloja; yhtenä näistä 1880-luvun kehys, jolloin Saksan kautta välittyneet esoteeriset käsitykset, kuten spiritualismi ja myös saksalaisen tradition sävyttämä teosofia löysivät tiensä Suomeen yhdessä tolsitoilaisuuden ja vapaakirkollisten liikkeiden kanssa. Myös Ranskalaisen symbolismin esoteerinen la-

taus ja sen vaikutus suomalaisiin kuvataiteilijoihin ja edelleen kotimaiseen kulttuurielämään on sivuutettu käytännössä kokonaan. Karsinnan seurauksena *Valonkantajissa* myöhemmin esiintyvät tulkinnat *Kalevalan*, esoterian ja suomalaisen nationalismin välisistä sidoksista jäävät vaille tärkeää historiallista ulottuvuutta.

Kirjan parasta antia ovat jaksot, joissa toimittaja- ja kääntäjätaustaiset tekijät ovat voineet toteuttaa omia vahvuuksiaan. Journalistinen lähestymistapa näkyy selvästi jo *Valonkantajien* rakenteessa: pääosa teoksen sivumäärästä on omistettu 1930-luvun jälkeisille tapahtumille ja henkilöille, joita on ollut mahdollista lähestyä reportaasinomaisesti, haastatteluja, sanoma- ja aikakauslehtien arkistoja sekä tv- ja radiodokumentteja hyödyntäen. Näitä aineistoja on koottu teokseen runsaasti ja niitä käytetään taiten. Esimerkkinä tästä toimii niin kutsuttu Tattarisuon juttu, järeistyviä otsikoita 1930-luvun lehtikirjoitteluun poikunut tapaus, joka sai alkunsa Helsingin Tattarisuolta löytyneistä ruumiinkappaleista. Häkkinen ja litti perkaavat vyyhteä seikkaperäisesti ja kirjoittavat auki kerrannaisvaikutuksia, joita kohu herätti 1930-luvun poliittisissa ympyröissä. Ansioikas on myös varsinaisia tekijöitä koskeva kuvaus, joskin sen yhteydessä olisi ollut mahdollista ja ehkä valaisevaakin kytkeä Tattarisuon mysteerin taustat 1900-luvun alkuvuosien aatteelliseen kontekstiin – tapaus kun tuntuu luovan kiinnostavan synkkää valoa myös siihen teosofisvaikutteeseen työväenkulttuuriin, joka on ollut esillä Matti Salmisen *Yrjö Kallisen elämä ja totuus* -teoksessa monista historian tutkimuksista puhumattakaan. Tattarisuon lisäksi *Valonkantajat* onnistuu myös laajemmin toisen maailmansodan jälkeisen populaarikulttuurin saralla. 1970-luvun ufobuumi, notaari Kauko Niemisen eetteriteoriat ”heilahtelupyö-

rähtelyineen”, lor Bockin huippuunsa elaboroitu sanamytologia ja lukuisat muut tapaukset ovat kuranttia lähihistorian taltiointia. Näin on erityisesti silloin, kun niiden kautta havainnollistuu, kuinka länsimaisen esoterian traditiosta on vedetty pitkiä ja polveilevia säikeitä myös suomalaisen kulttuurihistorian punokseen.

Toisaalta *Valonkantajissa* piilee monia ongelmakohtia. Niistä hallitsevimpana erottuu eräänlainen eettinen sameus, joka saa monia ilmenemismuotoja. Hetkittäin räikeää on tekijöiden retoriikka, jonka sarkasmi sisältää kohdehenkilöiden kannalta tarpeettoman piikkikäitä sävyjä. Turhaa ylevöittämistä kaihtava ote ei ole aihetta ja henkilökavalkadia silmällä pitäen aivan perusteeton, mutta on eri asia ryöstöviljellä seksiin ja sekalaisiin päiheteisiin liittyviä anekdootteja läpi kirjan, joka määrittelee itsensä suomalaisen esoterian historiaa kartoittavaksi kattavaksi yleisteokseksi. Tässä suhteessa *Valonkantajat* pikemminkin kierrättää kuin purkaa kenttään liittyviä myyttejä. Sen näkökulman mukaan salatieteen suuressa kotimaisessa kertomuksessa on pitkälti kyse erilaatuisten (mies)veijareiden seikkailuista huuruisten alakulttuurien syövereissä. Nykyisen populaarikulttuurin pelisäännöllä ajateltuna asetelmassa saattaa olla potkua, mutta historiakuvan kannalta se on hatara eikä tee täyttä oikeutta menneisyyden salatieteilijöille tai heidän motiiveilleen. Läpinäkyvämmä tuntu koskee osin myös teoksessa käytetyt aineistoja. Lähdeviitteiden puute ei ole automaattinen uhka *Valonkantajien* uskottavuudelle, mutta 1900-luvun taitetta koskevien jaksosten kohdalla referensseissä ilmenevät aukkokohdat alkavat jo herättää kysymyksiä. Jonkinlaista avaamista olisi kaivannut Atte Pohjanmaan, Aimo Melan, Armo Nokkalan, Tore Ahlbäckin, Erik Gullmanin ja Salme Sarajas-Kort-

teen kaltaisten nimien puuttuminen kirjallisuusluettelosta, etenkin kun kotimaisen esoterian historiaa tutkivat joutuvat tavalla tai toisella toimimaan heidän perustutkimussissaan tuotetun tiedon varassa.

Jos *Valonkantajia* tarkastelee puhtaasti tietokirjana tai vielä tarkennetusti historiallisena sellaisena, sen on vaikea nähdä täyttävän tekijöiden virittämät odotukset. Kirjan rajauksia, tematisointeja sekä analyttistä ja eettistä toteutusta arvioiden puhe ”ennennäkömättömällä syvyydellä (ks. takakansi)” operoivasta yleisteoksesta jää myyntisloganin asteelle. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö kirjassa olisi purevaa sisältöä. Armattimaisesti ja viihdyttävästi kirjoitettuna *Valonkantajissa* on populaaria vetovoimaa, jonka avulla myös laajoissa rajauksissa säilyy yhtenäisyyden ja etenevyyden tuntu. Historiantutkijat tietävät, ettei tempu ole helpoimmasta päästä. Kirjan laajassa toimintasäteessä piilee myös sen oleellisin tutkimuksellinen anti: Häkkisen ja Iitin työ usuttaa epäilemättä monia yhdistelemään historian aikajanan eri kohtia ja pohtimaan, mikä oikeastaan on tämä säännöllisin väliajoin julkisuuteen pulpahtava ”vaiettu” ja ”marginaalinen” esoteria, jonka vaikutukset näyttäivät ulottuvan 1800-luvulta omaan aikalaiskulttuuriimme asti.

FM ANTTI HARMAINEN
TAMPEREEN YLIOPISTO

Sotamiehen leikit

Helena Pilke & Olli Kleemola: Elämää juoksuhaudoissa. Sotilaiden hovit ja harrastukset jatkosodan rintamilla. SKS 2015. 203 s. ISBN: 978-952-222-581-8.

Tappamisen tauoilla ehti harrastaa. Jatkosodan pitkinä asematavuosina sotilailta oli runsaasti aikaa niin hihdellä metsissä, kaiverrella koriste-esineitä kuin läiskä korttia korsujen hämäriissä. Näiden huvien muistelu on ollut osa lukuisia sotaa käsitteleviä yleisteoksia ja kertomuskokoelmia, mutta tieteellisyyttä tavoittelevia kokonaisesityksiä niistä ei ole tehty. Helena Pilkkeen ja Olli Kleemolan teos *Elämää juoksuhaudoissa* pyrkii täyttämään tämän aukon.

Tekijät määrittelevät teoksen tavoitteet johdannossa seuraavasti: ”Tarkastelemme tässä kirjassa jatkosodan rintamien arkielämää sellaisena kuin se aikalaisten muistelusta ja vuosien 1941–1944 arkistolähteistä välittyy.” Tämä kuvaa osuvasti kirjan lähestymistapaa, jossa tiukan analyttisyyden sijaan keskiössä ovat rintamatarinat ja sotilaiden kokemukset, jotka tuovat etulinjan hovit yksityiskohtaisesti lähelle lukijaa. Tämä tekee kirjasta viihdyttävän ja suurelle yleisölle lähestyttävän. Tähän on pyritty myös esitystavassa, jossa lähdeviitteitä ei ole ja tekstiä elävöittää runsas ja mielenkiintoinen kuvitus. Kyseessä on laajalle lukijakunnalle suunnattu yleisteos.

Teos jakautuu kuuteen osaan, joista ensimmäisessä Pilke käsittelee sotilaiden asemasodan ajan arkea. Elämä ankeissa luteiden kansoittamissa korsuissa ei ollut helppoa, mutta sotilaat pyrkivät viihdyttämään itseään monin keinoin. Korsuissa saattoi lukea, raapustella kirjeitä, veistellä puhdetöitä tai pelata pelejä hämyisen öljylampun

valossa. Viinaakin saatiin tai tehtiin silloin tällöin. Myös sodanjohto pyrki aktiivisesti parantamaan miesten oloa järjestelmällä hauskanpitoa harmonikkakonserteista Syvärin yliuinteihin ja upseeriston mieltä ylentäviin juhannusjuhlapuheisiin. Aina viralliset hovit ja miesten ajatukset rintaman ajanvietto-tavoista eivät kuitenkaan kohdanneet. Sodanjohto suhtautui esimerkiksi sotilaiden lempiharrastukseen kortinpeluuseen nuivasti. Virallisessa viihdytystoiminnassa suosittiin harrastuksia, jotka ylläpitivät fyysistä ja henkistä taistelukykyä sekä moraalia. Teoksessa toistuva mielenkiintoinen teema onkin juuri se, miten nämä kaksi maailmaa kohtasivat ja, miten sodanjohto osaltaan mukautui sotilaiden mieltymyksiin ylläpitääkseen mielialoja. Esimerkiksi suhtautuminen kortinpeluuseen ja alkoholiin pehmeni sodan aikana.

Teoksen muissa luvuissa Kleemola käsittelee sotilaiden puhde-työkulttuuria ja Pilke opiskelua, urheilua, metsästy- ja maanviljelyharrastuksia sekä armeijan viihdytysjoukkotoimintaa. Luvut ovat itsenäisiä kokonaisuuksia ja kietoutuvat yhteen lyhyesti teoksen lopussa, jossa Pilke pohtii rintamakulttuurin roolia sodanjälkeisinä vuosina. Suurien kokonaistulkintojen sijaan teos pyrkii kuvaamaan kattavasti tapoja, joilla sotilaat aikaansa rintamalla käyttivät.

Tuoreita näkökulmia teoksessa nousee esille parhaiten sotilaiden opiskelua käsittelevässä luvussa, jossa Pilkkeen esille nostamat kokemukset kertovat siitä, miten sota saattoi olla koulunkäynnin osalta rintamamiehelle niin haaste kuin myös mahdollisuus. Haaste se oli erityisesti oppikoulujen ja yliopiston penkeiltä rintamalle kokenneille nuorille, mutta vanhemmille miehille sota saattoi tarjota myös poikkeuksellisen tilaisuuden koulunkäyntiin. Vaikka kenttäarmeijassa tuskin oli aivan ”tuhansia kouluja lainkaan käy-

mättömiä miehiä”, kuten Pilke kirjoittaa, oli siellä kuitenkin tuhansia, joiden sivistys rajoittui muutama vuosiin kierto- tai kansakoulua. Heitä varten rintamalle perustettiin useita rintamakansakouluja, joiden luokissa opiskelu lähti toisinaan yksinkertaisista luku- ja kirjoitusharjoituksista. Tästä kansan syviin riveihin kohdistuneesta sivistystyöstä olisi hyvä kirjoittaa useamminkin. Kuva opiskelevasta sotilaasta kun yleensä typistyy mielikuvaan korsun nurkassa pänttävistä nuoresta ylioppilaasta, vaikka yliopistotason oppilaita sotilaita oli vain muutama prosentti.

Teoksen lähestymistapa nojaa tiiviisti rintamaelämää kuvaaviin kertomuksiin ja kokemuksiin. Keskeisimpiä lähteaineistoja ovat tiedotuskomppanioiden rintamakirjeenvaihtajien kirjoittamat artikkelit ja 1970-luvulla kerätyn korsupeerin keräyksen sotilaiden muisteluaineisto, joista nostetut tarinat jäsentävät kerrontaa läpi kirjan. Teos on täynnä mitä mielenkiintoisimpia anekdootteja rintamaelämän tapahtumista, kuten kertomus siitä, miten eräällä rintamansalla vallitsi sanaton tulitauko aina, kun suomalaiset ja venäläiset kävivät vuorotellen keräämässä eikenenkään-maalle pudonneesta lentokoneesta alumiinia puhdetöitä varten. Laajaa aineistoa on käytetty niin viihdyttävästi kuin myös informatiivisesti: sotilaiden harrastusten ja arkipäivän toilailujen maailmaan ei tuskin voi paremmin päästä käsiksi kuin teoksessa käytetyn kerronnallisen aineiston avulla, vaikkakin tutkimukselliselta kannalta aineistoa olisi voitu tulkita kriittisemminkin. Tarinoiden kuvailevaan käyttöön tukeutuvan kerronnan sävy rintamaelämästä on hyvin perinteinen jättäessään jermuilun ja huumorin varjoon ne henkisesti äärimmäiset olosuhteet, joissa rintamalla elettiin ja samalla myös harrastettiin. Asemasodan arjen realismin sijaan teoksesta tulee esille se, mitä siitä on haluttu

TK-kirjoituksissa kirjoittaa ja muisteluissa kertoa.

Mielenkiintoisimmillaan teos on, kun sotilaiden harrastuksia käsitellään tiedotustoiminnan valossa. Teoksen monissa kohdissa siteerataan rintamaelämää kuvaavia TK-miesten kirjoituksia, jotka lopulta ovat jääneet julkaisematta. Esimerkiksi niinkin kannatettavasta asiasta kuin Rukajärvelle perustetusta rintamamieskoulusta kertova artikkeli oli jätetty julkaisematta. Kotiseudulle ei haluttu antaa kuvaa, jonka mukaan miehet istuivat rintamalla vain rennosti koulun penkissä. Sotaa käyvässä maassa sotilaiden harrastukset vaikuttivat rintaman mielialoihin, mutta ne olivat myös osa sitä kuvaa, jota sodanjohtoa myöten pyrittiin aktiivisesti rakentamaan suomalaisesta sotilaasta ja taistelevasta kansasta.

Pilkkeen ja Kleemolan teoksen ansiona on saattaa yleiskuva sotilaiden harrastuksista ja ajanvietteistä yksiin kansiin. Sotilaiden moninaiset hovit tulevat esitellyiksi laajasti, vaikkakaan teemaa ei kytketä kovin syvälle laajempiin kysymyksiin sota-ajan kulttuurista tai kokemuksista. Toimituksellisesti teos on hieno runsaine kuvineen. Sodan kulttuurihistorian perspektiivistä aiheen käsittelyä olisi hedelmällistä jatkaa kysymyksestä, jota Pilke ja Kleemola lyhyesti sivuavat: Miten rintamakulttuuri vaikutti yleisemmin suomalaisen korkeaa- ja populaarikulttuurin kehitykseen?

FM ILARI TASKINEN
TAMPEREEN YLIOPISTO

Suomalainen kulutus idän ja lännen välissä

Visa Heinonen & Matti Peltosen (toim.): Finnish Consumption. An Emerging Consumer Society between East and West. SKS 2013. 262 s. ISBN 978-952-222-522-1.

Kulutussyhteiskunta ja kulutuksen eri muodot ovat olleet historian tutkimuksen kohteena 1980-luvulta lähtien. Vaikka kansainvälisessä kirjallisuudessa kulutussyhteiskunnan synty on ajoitettu jo 1600-luvun lopulle, todellinen massakulutus sai alkunsa 1800-luvun lopulla. Suomessa varsinaisesta kulutussyhteiskunnasta voidaan puhua vasta toisen maailmansodan jälkeen, etenkin 1960-luvulta lähtien. *Finnish Consumption: An Emerging Consumer Society between East and West* keskittyy juuri toisen maailmasodan jälkeiseen aikaan ja erityisesti 1960- ja 1970-luvulle.

Visa Heinosen ja Matti Peltosen toimittaman kirjan takana on Helsingin yliopiston sosiaali- ja talushistorian kulutussyhteiskunnan muutosta tutkiva monitieteinen tutkijaryhmä. Kirja jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäinen käsittelee sodanjälkeisen Suomen varovaisuuden ja säästäväisyyden sävyttämää kulttuuria. Toinen osa keskittyy suomalaisen kulutukseen orastavan vaurauden aikakaudella, jota leimaa television ja median kehitys. Teoksen ensimmäisessä osassa käsitellään suomalaista kulutusmentaliteettia ja eetosta (Visa Heinonen ja Minna Autio), suomalaisten alkoholinkulutusta (Matti Peltonen), uutiskatsauksia (Minna Lammi ja Päivi Timonen) sekä populaarimusiikkia (Janne Poikolainen). Toinen osa tarkastelee television roolia kulutusmentaliteetin muutoksessa (Jukka Kortti) sekä rulettipeliä (Riit-

ta Matilainen), Neuvostoliittoon suuntautuvaa turismia (Hanna Kuusi) ja taustamusiikkia (Kaarina Kilpiö). Osatutkimusten valinta on onnistunut: jokainen edustaa kiinnostavalla tavalla modernin kulutussyhteiskunnan viriämistä Suomessa.

Suomalaisen kulutussyhteiskunnan kehitystä, kuten Suomen historiaa yleensä, on leimannut sijaintimme idän ja lännen välillä ja etenkin naapuruus Neuvostoliiton kanssa. Näin suomalaisilla on ollut aitiopaikka itäisen suunnitelmatalouden ja läntisen markkinatalouden lieveilmiöihin. Kenties tärkein kylmän sodan kulutuskuultuuria koskeva keskustelu oli neuvostojohdaja Nikita Hruštšovin ja Yhdysvaltain varapresidentti Richard Nixonin ”keittiöväittelynä” tunnettu julkinen keskustelu, joka käytiin mallitalon keittiössä Yhdysvaltojen järjestämällä messuilla Moskovassa vuonna 1959. Messulla esiteltiin lukuisia työtä helpottavia ja aikaa säästäviä talouskoneita. Nixonin korostaessa talouskoneiden ja supermarkettien ylivertaisuutta Hruštšov tiedusteli Nixonilta, oliko olemassa konetta, joka työntää suuhun ruokaa ja painaa sen kurkusta alas. Hruštšov halusi näin korostaa sosialistisen suunnitelmatalouden ylivertaisuutta tasa-arvoisen ja turvallisen yhteiskunnan luojana. Sekä virallinen Suomi että suomalainen kuluttaja joutuivat tasapainoilemaan näiden ideologisten kantojen ristipaineessa.

Sekä teoksen johdantoluku että Heinosen ja Minna Aution suomalaista kulutusmentaliteettia ja eetosta käsittelevä luku pyrkivät asettamaan Suomen kansainväliseen kontekstiin, mikä on yksi kirjan vahvuuksista. Teos valaisee monin tavoin, miten naapuruus ja taloudelliset suhteet Neuvostoliittoon toivat mukanaan suomalaiselle kulutukselle ominaisia erityispiirteitä. Neuvostoliiton naapurissa ja amerikkalaisen populaarikulttuurin innokkaina vastaanottajina

suomalaiset kuluttajat tekivät sekä aatteellisia että aineellisia valintoja kylmän sodan ilmapiirissä. Valinnat olivat usein käytännön sanelemia; esimerkiksi Neuvostoliitossa tuotetut autot olivat amerikkalaisia halvempia. Heinonen tuokin esiin suomalaisen paradoksin: sotienjälkeinen kulutusvallankumous heijasti pitkälti pohjoisamerikkalaisia arvoja, mutta moni suomalainen valitsi itäauton.

Suomalaisen kulutusmentaliteetin vertaaminen ruotsalaiseen kuluttamiseen on perusteltua, koska amerikkalaiset vaikutteet löysivät tiensä Suomeen yleensä Ruotsin kautta. Vaikka niukkauden mentaliteetti (*mentality of scarcity*) on muuttunut Suomessa paljolti runsauden mentaliteetiksi (*mentality of abundance*), kulutusmentaliteettimme on kehittynyt myös Ruotsille ominaisen kohtuuden mentaliteetin suuntaan. Tätä runsauden ja kohtuuden mentaliteettien suhdetta kirjoittajat olisivat voineet pohtia enemmänkin. Kulutuseetosta kuvaavaa taulukkoa (s. 61) olisi voinut avata paremmin – nyt jää epäselväksi, miten ”hedonism” eetosta muovaavana kategoriana on rinnastettavissa peruskäsitteisiin *economy, consumption, way of being ja working life*.

Minna Lammi ja Päivi Timonen valaisevat Suomen asemaa talousjärjestelmien kuvausta Finlandiakatsauksia analyoivassa artikkelissa. Kirjoittajat erottavat kaksi Suomeen vaikuttanutta modernisaatioprosessia: itäisen suunnitelmatalouden ja läntisen markkinatalouden. Itäblokin suunnitelmatalous korosti teollisuuden ja valtion merkitystä, kun taas läntinen talous oli sopeutettu kuluttajien kysyntään. Kuten Lammi ja Timonen toteavat, Suomen poliittinen johto ja suomalainen talous sopeutuivat sekä itäiseen että läntiseen malliin.

Janne Poikolaisen popmusiikkia ja tangoa käsittelevässä luvussa esiin nousee toisenlainen kahtiajako: popmusiikki edusti 1960-luvul-

la urbaania angloamerikkalaista kulttuuri-imperialismia, kun taas tango näyttäytyi perinteisenä maaseudun musiikkina. Tango oli siis 1950- ja 1960-luvulla ehtinyt suomalaistua siinä määrin, että sen saattoi mieltää eteläamerikkalaisista juurista huolimatta, jos ei suorastaan itäisenä, niin ainakin suomalaisen maaseutukulttuurin edustajana. Silti tangoa suosivien rasvisten pukeutumistyyli oli peräisin brittiläisestä rock-kulttuurista ja amerikkalaisista moottoripyöräelokuvista. Luku osoittaa, miten populaarimusiikki ja sen merkitykset ovat aina kytköksissä historialliseen kontekstiin, siihen aikaan ja paikkaan, jossa se on syntynyt, tuotettu, markkinoitu ja kulutettu. Toinen esimerkki tästä on taustamusiikkituote muzak, joka tuotiin Suomeen Yhdysvalloista maahan-tuontilisenssillä. Muzakille oli kysyntää 1960-luvun Suomessa, mutta 1970-luvun muuttuneessa kulutusympäristössä, jossa myös taustamusiikki, moninaistui, se menetti asemansa, kuten Kaarina Kilpiö toteaa taustamusiikin roolista tuotannon ja kulutuksen tiloista kertovassa luvussa.

Kirjan loppusanat lienee suunnattu ulkomaisille lukijoille. Loppusanoissa nostetaan hieman tarpeettomastikin esille suomalaiselle kulutuskäyttäytymiselle tyypillisiä paikkoja kuten kesämökki, sauna, puisto ja kirjasto. Jokainen näistä tiloista ansaitsi laajemman tarkastelun; nyt käsittely jää pinnalliseksi. Sauna, jota jo itsessään voidaan pitää kulutushyödykkeenä, on epäilemättä paikka, jossa suomalaiset kuluttavat saippuaa ja shampooa, kuten kirjoittajat toteavat. Saunan luonnetta olisi kuitenkin voinut problematisoida enemmän. Sauna on suomalaiselle peseytymisen ohella eräänlainen alkuperäistä luontoyhteyttä edustava pyhättö ja voi tällaisena edustaa perinteisiä arvoja ja kulutuskriittisyyttä kaikesta pesuaineiden kulutuksesta huolimatta. Puisto, mikäli tässä tar-

koitetaan urbaania puistoa, taas on vaikea pitää leimallisesti suomalaisena kulutuksen tilana. Suomalainen puistokulttuuri on verrattain köyhää, jos sitä verrataan moneen muuhun maahan, jossa puistoissa vietetään aikaa ja kulutetaan ruokaa, juomaa, viihdettä ja kulttuuria huomattavasti enemmän. Sen sijaan luonnonpuistot ja liikkuminen luonnossa ovat tunnusmerkellisempi osa suomalaista kulutuskäyttäytymistä.

Loppuluvussa todetaan lyhyesti, että kalastusta harrastaa kaksi miljoonaa suomalaista. Suurin osa näistä kahdesta miljoonasta harrastuskalastajasta lienee miehiä. Kalastusta olisikin kiinnostavaa tarkastella perusteellisemmin historian ja sukupuolen näkökulmasta. Turismin ja erämaakulutuksen (*wildlife consumption*) myötä markkinoilla on mökkikalastuksen ja pilkkimisen lisäksi kasvava määrä tuotteistettuja erämaamatkailuun liittyviä elämyksiä. Muutenkin kirjan artikkelit käsittelevät sukupuolen merkitystä kulutuksessa vain ohimennen, vaikka kulutuksen muodot on usein nähty sukupuolisidonnaisena, esimerkiksi ostoksilla käyminen koodataan naiselliseksi. Tässä kontekstissa Hanna Kuusen Neuvostoliiton muistitietoon perustuva matkailua käsittelevä luku on kiinnostava. Kuusi toteaa, että näillä matkoilla sekä naisten että miesten käyttäytymistä sävyttivät ylimääräisen rahan ansiosta karnevalismi ja shoppailu. Valitettavasti kaikkien lukujen kieliasu ei ole loppuun asti hiottu. Kirjaan on jäänyt myös huolimattomuusvirheitä, esimerkiksi yhden kirjoittajan sukunimi esiintyy pienellä alkukirjaimella luvun alussa. *Finnish Consumption* tarjoaa kuitenkin antoisan lukuelämyksen ja monipuolisen kuvan Suomen sodanjälkeisen kulutuskulttuurin ominaispiirteistä idän ja lännen välissä.

FD LAURA HOLLSTEN
ÅBO AKADEMI

Suomalaisen liikunta-kulttuurin vaiheista

Jouko Kokkonen: Suomalainen liikuntakulttuuri. Juuret, nykyyisyys ja muutossuunnat. Suomen Urheilumuseo 2015. 453 s. ISBN 978-952-6644-05-9.

Suomalainen akateeminen liikunta- ja urheiluhistoriankirjoitus sai keväällä 2015 merkittävän lisän, kun Suomen urheilumuseosäätiö julkaisi Jouko Kokkonen kirjoittaman laajan kokonaisuutensa suomalaisen liikuntakulttuurin 150-vuotisista vaiheista; sen juurista, nykyyisyydestä ja muutossuunnista. Tekijä on aiemmin kunnostautunut muun muassa osakunta- ja paikallishistorioitsijana, minkä lisäksi hän laati tohtorinväitöskirjansa urheilun ja nationalismin suhteista 1900-luvun ensi puoliskolla.

Kokkonen aloittaa kulkunsa liikuntakulttuurin alkujuurilta 1800-luvulla, etenee varsinaisten kilpailurientojen alun kautta urheilun ja eri kansanliikkeiden suhteisiin, naisliikunnan syntyyn, urheiluun kansallistunnon kohottajana ja maanpuolustuksellisenä tekijänä. Tekijä tuo esiin kuntien, yritysten ja koululaitoksen samoin kuin 1920- ja 1930-lukujen suojeluskuntajärjestön merkityksen liikunta- ja urheilutoiminnan kannalta. Huomiotta ei jää järjestöllinen kehitys sen enempää kuin Suomen asema urheilun suurvaltana ennen toista maailmansotaa. Esiin käyvät niin urheilijoiden taustat kuin kilpaurheilusta irrallaan olevan kansanliikunnan orastava nousu.

Jatkosodan jälkeiset seitsemän vuosikymmentä ovat kuitenkin Kokkonen päähuomion kohteena, mikä on ymmärrettävää, sillä niihin sijoittuu se valtava muutos- ja murrosprosessi, joka on johtanut

nykyiseen tilanteeseen suomalaisessa liikuntakulttuurissa. Tekijä kuljettaa lukijan oivallisesti eri kehityslinjoihin läpi olipa sitten kyse järjestöpolitiikasta, suhtautumisesta kilpa- ja huippu-urheiluun, Suomen menestyksestä kansainvälisillä kentillä, kuntoliikunnan lopullisesta noususta, liikuntapolitiikasta, liikunnan ja terveyden suhteesta, koulu- ja erityisryhmien liikunnasta, lajikirjon huikeasta kasvusta, kaupallisuuden noususta urheilun ja liikunnan parissa, dopingista tai median vaikutuksesta.

Jo kirjan alkusivuilla käy esiin Kokkosen lähtökohta sitoa tutkimuskohde yleiseen yhteiskunnalliseen kehitykseen, esimerkiksi niihin tekijöihin, jotka olivat vaikuttamassa myös varsinaisen liikunnan kehitykseen. ”Hiihtoa liikkumis- muotona ylläpitäviä ja vahvistavia tekijöitä oli 1800-luvun lopussa useita. Metsätyöt lisääntyivät, koulunkäynti yleistyi ja asiointimatkoja kertyi aiempaa enemmän kaupankäynnin vilkastuttua maalla”, Kokkonen analysoi. Sama ote hänellä on myös tarkastellessaan kilpaurheilun lopullista läpimurtoa 1900-luvun ensikymmenellä: ”Yhteiskunnan muuttuminen kuitenkin suosi kilpaurheilua [...] Kilpailusta tuli elämää muuallakin kuin urheilukentillä. Aikaan ja työsuoritukseen sidottu palkanmaksu oli monille tuttu tehdas- ja urakkatyöstä. Käsityö- ja maatalousnäyttelyissä jaettiin palkintoja taidonnäytteistä ja tuotteista. Vertailua lisäsi myös koululähtöksen laajentuminen.” Kokkonen muistuttaa myös siitä, miten jo 1890-luvulla virisi eri kaupungeissa keskustelu urheilukenttien tarpeellisuudesta.

Kaksi- ja kolmikymmenlukuilla urheilu nähtiin osana nationalistista kamppailua Suomen tunnettuudesta samoin kuin kouluisten kasvatukseen ja yhtenä perustekijänä fyysisesti kyvykkäiden sotilaiden koulumiseen tuleviin taisteluihin itänaapurista vastaan. Suojeluskuntajärjestö ja sen poikatoi-

minta olivat tämän ajattelun ytimessä eikä porvarillinen siviiliurheilukaan SVUL:n johdolla ollut näistä asioista toista mieltä. Sen sijaan vuoden 1918 skismoista syntynyt työläisurheiluliike näki asiat toisin. Siksi ei vuonna 1919 perustettu TUL yhteistyötä porvariuurheilun kanssa harrastanut. Nämä asetelmat Kokkonen tuo luonnollisesti esiin. Hän tosin olisi voinut sitoa esimerkiksi työläisurheilun poliittisuutoiset 1920-luvun asetelmat työväenliikkeen yleiseen kehitykseen, jolloin myös tapahtumat TUL:ssa olisivat asettuneet paikoilleen osana maan työväenliikkeen historiaa. Niin ikään puhuessaan 1920-luvun kielitaistelusta ja AKS:läisyydestä porvariuurheilun piirissä hän olisi voinut tässäkin sitoa tapahtumat lauseella parilla laajempiin poliittisiin yhteyksiinsä.

Suomi oli 1920- ja 1930-luvulla urheilun suurvalta – se sai tuolloisissa olympiakisoissa yhteensä lähes 200 mitalia – millä oli luonnollisesti suuri kansakuntaa innostava merkitys. Jopa työväenliikkeen puolella asiasta innostuttiin. Vasemmistopoliitikot eivät saaneet kuitenkaan ennen 1930-luvun loppua ilmaista julkisesti tyytyväisyytään ’porvariuurheilijoiden’ saavutuksista, Kokkonen huomauttaa.

Sotien jälkeiset vuosikymmenet ovat Kokkosen päähuomion kohteena. Kausi 1940-luvun puolivälistä 1970-luvun alkuun oli laajalajaisen muutosprosessin aikaa maan liikuntakulttuurissa. Suomen menestys arvokisoissa alkoi vähetä, huippu-urheilukeskeinen ajattelu vaihtui hiljakseen näkemyksiin kansanliikunnan tärkeydestä, yhteiskunta alkoi kiinnittää urheiluun ja liikuntaan aivan uudelta pohjalta huomiota, alettiin tehdä liikuntapolitiikkaa ja liikuntapaikkarakentaminen pääsi vauhtiin. Tämän laajan kokonaisuuden Kokkonen ottaa taiten haltuunsa. Aiheiden jaottelu on toimiva ja teksti analyttistä. Esimerkiksi kuntoliikun-

nan arvostuksen ja aseman kasvun sekä puheet terveysliikunnasta hän lii’uttaa tyylikkäästi esitykseen siihenastisesta liikuntakulttuurista. Toisaalta hän kuljettaa mukana myös järjestöpoliittiset kuviot SVUL:n ja TUL:n välisine kiistoinen, jotka itse asiassa jatkuivat aina 1990-luvun alkuun, jolloin maahan synnyttiin uusi liikunnan kattojärjestö SLU. Tältä osin tosin voi jälleen esittää pikkumiinuksena sen, että TUL:n sisäisten tapahtumien sijoittaminen osaksi sosialidemokraattien ja ylipäätään työväenliikkeen yleistä kehitystä jää heikoksi.

Kiintoisimmillaan Kokkosen esitys on hänen kaasuttaessaan 1970-luvulta kohti nykyaikaa. Esillä ovat tapahtumakulut, jotka johtavat nykyiseen tilanteeseen suomalaisessa liikuntakulttuurissa. Kuntoliikunta alkoi vallata alaa, ja hyvinvointivaltion osana laajenevan liikuntakulttuurin yhteydet yhteiskuntaan tiivistyivät. Liikunnasta tuli osa yhteiskuntapolitiikkaa. Yksi oman aikansa lapsista oli vuoden 1980 liikuntalaki, joka velvoitti kunnat muun muassa perustamaan liikuntalautakunnan sekä ainakin yhden liikuntatoimintaa koskevan viran. Kokkonen arvioi oivaltavasti: ”Liikuntalain rajaaminen hallinnon ja järjestäytyneen liikuntakulttuurin välisten suhteiden määrittelyyn kavensi kuitenkin kokonaisuuden ymmärrystä, ja korosti tahattomasti hallinnonalojen välisten raja-aitojen merkitystä. Liikunnasta tuli entistä selvemmin liikuntaihmissen pelikenttä. Taka-alalle jäi myös järjestöistä riippumatta liikkunut kasvava joukko aikuisia.” Jälkimmäisten kannalta oli kuitenkin oleellista, että maahan rakennettiin lisää uimahalleja ja kunnostettiin pururatoja omaehtoisien liikunnan harrastuksen tarpeisiin. ”Kävely, uinti, hiihto, pyöräily sekä juoksu olivat 1980-luvulla edelleen aikuisten suosituimpia liikuntamuotoja”, Kokkonen huomauttaa.

Samalla kun liikunnasta tuli yhä laajempien kansalaispiirien oma harrastus, se herätti myös liikelämän huomion. Kaupallisuus tuli mukaan peliin. Kokkonen muistuttaa liikuntaan kohdistuneen kulu- tuksen vauhdittumisesta 1980-luvulla. Hän tuo esiin myös kaupallisten liikuntapalvelujen nousun, joka sai ponnita elintasoerojen ta- soittamisesta. Kuntosalit, kylpylät, laskettelukeskukset, golfkentät ja tennishallit valtasivat alaa asiakkaita kutsuen.

Samaan aikaan huippu-urheilu yhtä aikaa sekä viihteellistyi että täysammattilaistui, näin myös Suomessa. Ammatillaiset pääsivät mukaan olympiakisoihin 1980-luvulla, millä oli suuri merkitys kehitykselle. Mainokset olivat tulleet urheilijoiden asuihin ja kilpakentille jo aikapäiviä aiemmin. Huippu-urheilijoiden taloudelle tulivat merkittäväksi tekijäksi sponsorisopimukset. Huippu-urheilijoista tuli julkkisia viihdetaitelijoiden tapaan, ja media alkoi seurata heidän tekemisään luoppi kourassa. Huippu-urheilun vitsaukseksi oli jo muodostunut dopingaineiden käyttö, joka aluksi oli sallittua puuhaa. Kokkonen kirjoittaa, että ainakin 71 suomalaisurheilijaa käytti vuosien 1976, 1980 ja 1984 kesäolympia- kisoissa kiellettyjä aineita. Hänen tekstistään käy myös esiin se tyrmistyttävä totuus, että yli neljännes kisajoukkueiden jäsenistä oli dopingurheilijoita. Ja edelleen:

”Dopingin käyttäjät saavuttivat vähintään 13 olympiamitalia kolmissa kisoissa, joissa Suomen joukkueen kokonaismitalimäärä oli 26.” Puolet mitaleista oli siis saavutettu vilpillisin keinoin.

Huippu-urheilijoita on kuitenkin vain muutama sata, se liikuntakulttuurin näkyvin osa. Merkittäväntä on tavallisten kansalaisten ilokseen ja terveydekseen harrastama liikunta, joka ei välttämättä tarvitse tuekseen edes jäsenyyttä urheiluseurassa. Maan tuhansissa seuroissa liikkuvat ja urheilevat vanhempiansa eri tavoin tukemina ennen muuta nuoret ikäluokat lapsista alkaen. Liikunta on joka tapauksessa merkittävä osa ihmisten elämää, suomalaista elämänmuotoa, ja sen tarpeisiin valtiovaltakin kiinnittää edelleen huomiota. Paavo Lipposen toisen hallituksen (1999–2003) ohjelmasta alkaen on hallitusohjelmissa ollut mukana linjaukset liikunnan tukemisesta. Kokkonen arvioi: ”Hallitusohjelmat eivät ole kuitenkaan tuoneet radikaalia muutosta suomalaisen liikuntapolitiikkaan, jonka ytimessä on pysynyt valtion, kuntien ja järjestötoimijoiden yhteispuolista hyötyvä järjestäytynyt liikunta.”

Yksittäisen kansalaisen osalta liikuntakulttuuri on muuttunut suuresti viime vuosikymmeninä. Kokkonen kirjoittaa: ”Seuratoiminta on sitkeähenkistä. Yhteisöllisyyden muodot muuttuvat, mut-

ta perusolemus säilyy. Ihmiset haluavat toimia tärkeänä pitämänsä asian hyväksi. Urheiluseurojen merkitys yhteiskuntaan sosiaalijana säilyy, vaikka perinteinen pitkäaikainen sitoutuminen seuratoimintaan on katoamassa ja muodot muuttumassa.” Niinikään hän muistuttaa, että ”liikuntahallinto ja -järjestöt tavoittavat edelleen parhaiten aktiivisesti liikkuvat suomalaiset”, mutta muistuttaa myös siitä tosiasista, että ”suurin osa suomalaisista liikkuu tulevaisuudessaakin omaksi ilokseen”.

Jouko Kokkosen laajaan arkistoa viranomaisaineistoon sekä runsaaseen tutkimuskirjallisuuteen pohjaava, lähdeviittein varustettu teos on erinomainen esitys suomalaisen liikuntakulttuurin vaiheista, oivallinen kuvaus kansamme suuren enemmistön arkeen kuuluvasta elämänelämästä. Tekstiä tukevat lisäksi lukuisat tietoisut liikuntakulttuurin historian eri yksityiskohdista. Mainittava on myös sivuilla 342 ja 343 oleva liikuntakulttuurin kehityslinjoja ilmentävä kuvio, josta lukija saa kerralla selville eri kehityslinjojen merkityksen nousut ja laskut. Analyttistä tekstiä säestävät erinomainen kuvitus ja raikas, viehättävä taitto. Kokkosen esitys on paitsi liikuntahistoriaa myös yhteiskuntahistoriaa parhaimmillaan.

VTT, DOSENTTI ERKKI VASARA
HELSINGIN YLIOPISTO

Lääkekasvien liike ja lumous uuden ajan alussa

Leidenissä 15.–17. huhtikuuta 2015 järjestetty konferenssi *Materia medica on the move: collecting, trading, studying, and using medicinal plants in the early modern period* toi ilmi, kuinka lääkekasvit ovat tuottaneet historiantutkijoille rikasta lähdemateriaalia, houkutelleet heitä uusiin tutkimustapoihin ja liittyneet ajankohdaksiin tieteenhistoriallisiin kysymyksiin. Uuden ajan alku manner-tenvälisine löytöretkineen on vedonnut kasveista kiinnostuviin niin aikanaan kuin takautuvasti historiankirjoituksessa, mutta niiden reittien rekonstruointi paljastaa yhä yllätyksiä.

Florike Egmond johdatti kuulijansa pohtimaan auringonkukan tieltävästi ensimmäistä kuvitusta Euroopassa. Kuva ilmestyi Etelä-Saksassa, hämmentävän kaukana tuontituotteita vastaanottavista satamista. Syyksi tutkija epäilee kahta vaikutusvaltaista saksalaista sukua, jotka Espanjan velkajärjestelyiden vuoksi saivat taloudellisia oikeuksia siirtomaihin ja siten paremmat mahdollisuudet hankkia eksoottisia luonnonantimia Atlantin takaa. Kasvien kulkureitit eivät olleet ennalta arvattavia – esimerkiksi eteläamerikkalainen cashew

saapui Eurooppaan Intian ja Afrikan kautta.

Konferenssin aikana tutkijat tarkensivat kuvaa uuden ajan alun lääkekasvien liikkeistä moninaisena ilmiönä, joka ei aina ollut tasa-puolinen vaihdon ja omaksumisen prosessi. Sabine Anagnostoun mukaan tietoa ja osaamista monipuolisesti edistäneet jesuiitat yhtäältä ottivat oppia kaukaisten lähetysmaidensa lääkekasveista, toisaalta pitäytyivät eurooppalaisissa lääketieteellisissä teorioissa. Henkilösuhteet, jesuiittojen verkostot mukaan lukien, katsottiin yleisesti merkittäväksi tekijäksi kasvioppien leviämisessä ja vakiintumisessa. Harold Cook tosin huomautti taloudellisten motiivien olleen toisinaan ihmiskontakteja keskeisempi vetovoima maailmanlaajuiselle lääkeaineiden vaihdannalle.

Materia medica on the move pyrki tarkastelemaan eurooppalaisten tutustumista uusiin kasvilajiin Atlantin ylitystä pidemmälle. Clare Griffinin mukaan erityisesti eurooppalaiset alueet suurten siirtomaaisäntien ja satamien ulkopuolella ovat jääneet vähemmälle huomiolle amerikkalaisten lääkkeiden leviämisen tutkimuksessa. Omassa esityksessään hän esitteli venäläisen kirjallisen ja kirjanpidollisen aineiston tuloksia, jotka tekevät kulttuurisia kontrasteja näkyviksi: vaikka eksoottisten kasviainneiden tuonti Venäjälle oli 1600-luvulla vilkasta, ne eivät ilmestyneet ajan korkeatasoisiin lääketieteellisiin teksteihin. Sa-

mankaltaista mielenkiintoa havainnoida paikallisia eroavaisuuksia, lokaalin ja globaalin yhteyttä, paljastui viljalti muidenkin osallistujien esityksistä.

Yksi paikalliseen kontekstiin pe-rehtyneistä puhujista oli Tinde van Andel. Hän on tutkinut kielitieteen, etnobotaniikan ja antropologisen kenttätönnön keinoin, kuinka Länsi-Afrikasta tuodut orjat uudistivat kasvilääkintäänsä Surinamesa. Van Andelin työ tukee näin Harold Cookia hänen pohtiessaan toiminnan ja tekijöiden monipuolisuuden haastavan tutkijoita etsimään vaihtelevia lähestymistapoja lääkekasvien tutkimukseen.

Hjalmar Fors ja Niils-Otto Ahnfelt ovat vielä tänä vuonna ryhtymässä jännittävään tieteenaloja yhdistävään työhön, kun he rekonstruoi-vat käytännössä 1700-luvulla yleistyneen lääkeaineen, niin kutsutun ”ruotsalaisen katkeron” (*”Hjåmes beska elixir”*) farmaseuttisen valmistuksen. Historiallisen simulaa-tion avulla tutkijat toivovat palaut-tavansa jo hävinnyttä tietotaitoa ja pääsevänsä käsiksi menneiden toimintamallien problematiikkaan.

Monitieteelliset tutkimustavat ovat seurausta myös lähdeaineiston kirjavuudesta, jonka historiallisen kasvilääkinnän tekijät ja toiminnat ovat jättäneet taakseen. Farmaseuttiset luonnonkabinetit, näytekokoelmat, kirjanpidolliset dokumentit, kirjeenvaihto, oppi-kirjat, herbaariot, kasviot, visuaaliset ja kirjalliset kuvaukset vaativat erilaisia lukutapoja ja ymmär-

rystä aineiston tulkinnallisista rajoista.

Visuaalisen materiaalin tutkimuksessa ei Florike Egmondin mukaan ole juuri problematisoitu kuvauksen ja kasvitutemuksen yhteyttä. Kuvan ja kohteen välinen suhde saattaa olla maantieteellisesti ja kronologisesti moniselitteinen. Eurooppalaiseen kuvitukseen ilmestynyt kasvi voi olla alueella yleisessä käytössä, jopa viljelyksessä, mutta kasvi saattaa olla myös tunnettu vain kuvana tai piirretty kuivattujen näytteiden avulla. Tietoaikkojen tilkitsemiseksi Egmond ehdotti niin kutsuttujen ”merkitsijäkasvien” (*pointer plants*) käyttöä, jolloin kasvien ajoitusta voisi pohtia kronologiaaltaan tunnettujen lajien avulla, kuten geologiassa on ollut tapana.

Lähdemateriaalit johtivat konferenssin keskustelua kohti tieteenhistoriassa parhaillaan vaikuttavia suuntauksia. Marta Lourenço tiivistä historiografiaa kertomalla tutkimuksen kääntyneen lineaarisesta tiedekäsityksestä kohti epäjatkuvuuksia, sosiaalisuutta ja kulttuurisuutta. Hän ei pitänyt liikkeitä varsinaisesti erillisinä, vaan katsoi niiden yhteistoiminnan tuottaneen materiaalsen käänteen, johon tilaisuudessa perehdyttiin tuoreiden tutkimusten lisäksi myös teoreettisella tasolla.

Materiaalinen ulottuvuus ei ole tekstipitoiselle historian tutkimukselle ongelmaton. Yksi Lourençon huolenaiheista on objektien säilyminen ja mahdollisuudet tutkimukselliseen hyödyntämiseen. Museot ovat hänestä jo kauan pitäneet tieteellistä esineistöä enemmän pedagogisina instrumentteina kuin tutkimuskohteina.

Marta Lourenço herätteli osallistujia ajattelemaan, onko materiaalista kulttuuria edes kunnolla määritelty. Tekstiä ja objektia on vaikea pitää erillään, kun tutkimuksessa materiakin on tulkittava sanallisesti. Clare Griffin kuitenkin epäili kirjoitetun sanan olevan vähemmän

välttämätön kuin tutkijat tapaavat olettaa, ovathan ihmisyyteisöt usein löytäneet vaihtoehtoisia sannaattomia kommunikaatiomuotoja. Alexandra Cook puolestaan näki tekstin tärkeyden objektien identifiointissa. Esimerkiksi Hans Sloanen kokoelmien tunnistus vaati aikanaan mittavasti selvitystyötä. Kaiken lisäksi tietyt esineet vastustavat jyrkkää jaottelua. Eric Jorink otti esimerkiksi herbaariot, jotka samanaikaisesti ovat sekä materiaalisia objekteja että kasvien representaatioita.

Digitaalisuus voi tarjota uusia näköalapaikkoja materiaalsen maailmaan, mutta ei anna vastauksia kaikkiin kysymyksiin. Clare Griffinin mielestä tutkijalle ei aina riitä näkyä kuvaruudulla, joka ei kykene välittämään kaikkia objektin fyysisiä ominaisuuksia. Tähän Marta Lourenço lisäsi kolmiulotteisten esitysten voivan tulevaisuudessa yleistyä.

Materia medica on the move -konferenssin järjestäjät ovat hekin pyrkineet parantamaan tietotekniikan tarjoamia mahdollisuuksia käyttää ja säilyttää historiallisen kasvilääkinnän perintöä. Tilaisuus järjestettiin osana Utrechtiin yliopiston, Huygens ING -instituutin ja Naturalis Biodiversity Centerin Time Capsule -projektia. Naturalis Biodiversity Center toimi myös isäntänä konferenssille yhdessä Museum Boerhaaven kanssa.

Time Capsule pyrki luomaan teknisen alustan, joka parantaisi digitaaliseen muotoon tallennetun kasvilääkinnällisen perinnön saataavuutta. Lisätietoja aiheesta, kuten konferenssin tiivistelmän ja abstraktit, saa projektin internetsivuilta (www.timecapsule.nu).

KATARINA LEHTO
TAMPEREEN YLIOPISTO

Uusi päätoimittaja aloittaa vuodenvaihteessa

Historiallisen Aikakauskirjan hallitus valitsi kesäkuussa lehden uudeksi päätoimittajaksi dosentti Anu Lahtisen. Hänet tunnetaan sujuvana kirjoittajana, joka on julkaissut laajasti sekä tieteellistä että populaarimpaa tietokirjallisuutta. Hän myös pitää historia-aiheista blogia Vita Historicaa.

Dosentti Lahtinen on tutkinut keskiajan ja uuden ajan alun Pohjolan historiaa, erityisesti sukupuoli-historiaa sekä kulttuuri- ja sosiaalishistoriaa. Viime vuosina Lahtinen on perehtynyt myös amerikkalaisen televisiomaailman lähistoriaan.

Lahtinen on Turun yliopiston Suomen historian dosentti ja Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti. Tällä hetkellä hän työskentelee kuitenkin Hyvinkään kaupungin historian kirjoittajana ja marraskuun loppuun asti myös Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian vs. yliopistolehtorina.

Nykyinen päätoimittaja, professori Marko Lamberg, jatkaa tehtävässään tämän vuoden loppuun. Anu Lahtinen aloittaa päätoimittajana vuoden 2016 alussa, jolloin myös lehden toimituskunnassa tapahtuu henkilövaihdoksia. Anu Lahtinen on kuulunut *Historiallisen Aikakauskirjan* toimituskuntaan vuodesta 2011.

HEIDI KURVINEN

HAikin kannelle uusi suunnittelija

Historiallisen Aikakauskirjan ja Historian Ystävän toimituskuntaan liittyy tämän numeron myötä julkaisugraafikko Miia Huttu, joka vastaa lehden ulkoasusta. Historia on ollut Hutulla lähellä sydäntä pienestä pitäen.

”Suhteeni historiaan on pitkä ja harras. Kiusasin jo pikkulapsena mummuani jatkuvilla kysymyksillä ’vanhoista ajoista’ ja ahmin musta-

valkoisia Suomi-filmejä”, Huttu kertoo.

Historiallisen Aikakauskirjan kannen tekemistä ja Historian Ystävän taittamista Huttu pitääkin kunnia-asiana.

”Tässä tehtävässä voin yhdistää graafikon ammatin ja kiinnostukseni historiantutkimukseen. Mikäs sen hienompaa”.

Toiminimellä Omituinen Design työskentelevä Huttu on valmistunut filosofian maisteriksi Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineesta vuonna 2006. Maisterin tutkinnon jälkeen Huttu on työskennellyt museotalalla ja valmistu-

nut julkaisugraafikoksi. Tällä hetkellä hän suorittaa myös tilasomistuksen opintoja Jyväskylän Taitokeskuksessa.

Toiminimen erikoinen muotoilu tulee Hutun synnyinmaakunnasta. Kainuun murteessa omituinen tarkoittaa ”omaa”.

Historiallisen Aikakauskirjan ohella Huttu tekee graafista suunnittelua muun muassa museoille, kulttuurialan toimijoille ja pienyrityksille. Lisäksi hän tulee tekemään visuaalisen ilmeen Hotelli- ja ravintolamuseon keväällä 2016 avautuvaan Rinta rinnan -näyttelyyn.

HEIDI KURVINEN

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2015

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä on teemakokonaisuuksia, yksittäisiä artikkeleita, katsauksia, keskustelua ja kirja-arvioita.

Nyt on aika tilata vuoden 2015 vuosikerta. Se maksaa 45 euroa, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 euroa (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:

Historiallinen Aikakauskirja/Julia Burman

Historian Ystävien Liitto

Kirkkokatu 6

00170 Helsinki

Tilauksen voi tehdä myös verkossa osoitteessa:

www.historiallinenaikakauskirja.fi

Lähettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09-228 69351 tai osoitteeseen Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja: Raimo Parikka, PL 54, 00014 Helsingin yliopisto, puh. 050-538 9476, sähköposti raimo.parikka@helsinki.fi

Toimitussihteri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@oulu.fi. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Käsikirjoitukset: Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostitse word- tai rtf-tiedostona päätoimittajalle osoitteeseen marko.lamberg@historia.su.se tai marko.lamberg@uta.fi.

Tilaaminen: Lehden voi tilata oheisella tilauskupongilla tai verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa www.historiallinenaikakauskirja.fi.

Tilaaajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2015: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €.

Vuosikertatilauksessa kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 16 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma–pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001–2010 8 € ja vuodet 2011–2013 14 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

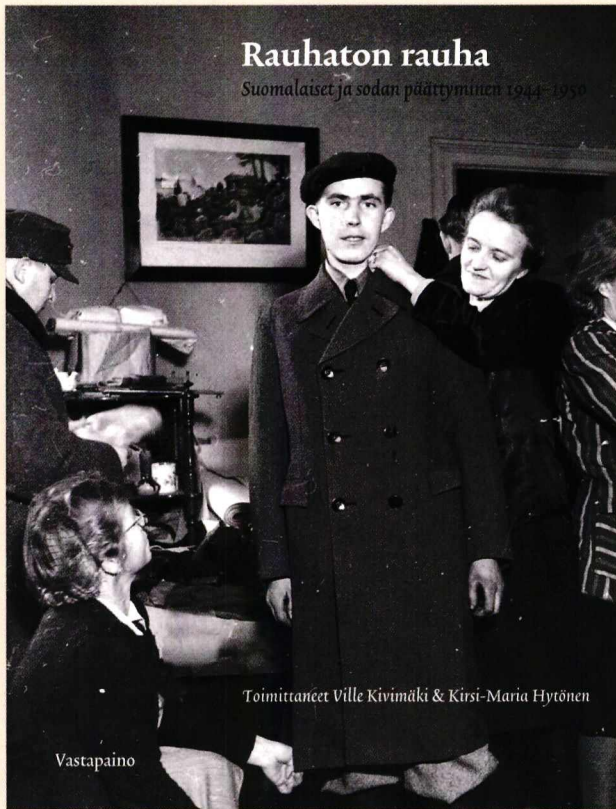
Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Kari Teräs*
Varapuheenjohtaja: dosentti *Tiina Kinnunen*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, tiedekirja@tsv.fi. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

MITÄ TAPAHTUI SODAN JÄLKEEN?

Kaikki Vastapainon saatavilla olevat kirjat osoitteesta

kauppa.vastapaino.fi

Tervetuloa!

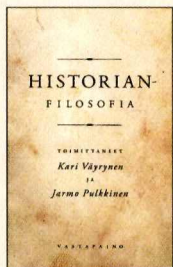
Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.)

RAUHATON RAUHA

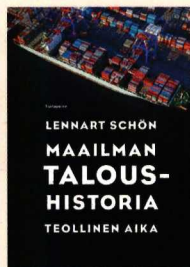
Suomalaiset ja sodan päätyminen 1944–1950

Mitä tapahtui kun sota päättyi? Kirjassa käsitellään ihmisten ja koko maan vähittäistä, levotontakin sopeutumista rauhanaikaan.

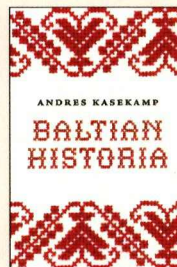
363 s. | marraskuu

Kari Väyrynen & Jarmo Pulkkinen (toim.)
HISTORIANFILOSOFIA
Klassikkoajattelijat antiikista nykypäivään
436 s.

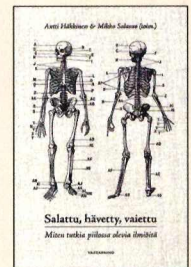
Lennart Schön
MAAILMAN TALOUS-HISTORIA
Teollinen aika
541 s.

Andres Kasekamp
BALTIAN HISTORIA
349 s.

Eric Hobsbawm
ÄÄRIMMÄISYYKSIEN AIKA
Lyhyt 1900-luku (1914–1991)
776 s.

Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.)
SALATTU, HÄVETTY, VAIETTU
Miten tulkitsi piilossa olevia ilmiöitä?
345 s.